

Godina XXVIII/2009

Broj 1-2

Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja

Zbornik
Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
(IKSI)

Izdaje

*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
u Beogradu*

*Glavni i odgovorni
urednik*

- Dr Leposava Kron

*Zamenik glavnog i
odgovornog urednika*

- Mr Zoran Stevanović

Izdavački savet

- Professor Derral Creatwood
- Professor Marc Cools
- Prof. dr Ramo Masleša
- Prof. dr Đorđe Ignjatović
- Prof. dr Vladimir Krivokapić
- Prof. dr Božidar Banović
- Dr Vladan Joldžić
- Dr Marina Blagojević
- Dr Jovan Ćirić
- Dr Zlatko Nikolić
- Dr Mila Nikolić-Alečković
- Dr Branislava Knežić

Uređivački odbor

- Prof. dr Dobrivoje Radovanović
- Mr Maja Savić
- Dr Slađana Jovanović
- Doc. dr Goran Knežević
- Prof. dr Snežana Soković
- Mr Dušan Davidović

Sekretar redakcije

- Dr Biljana Simeunović-Patić

Tehnički urednik

- Milka Raković

*Kompjuterska
obrada teksta*

- Slavica Miličić

Časopis izlazi dva puta godišnje

Journal of the
Institute of Criminological
and Sociological Research

Published by
Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

- Editor-in-chief*
- Dr. Leposava Kron, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Editor*
- Zoran Stevanović, M.A., Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Editorial Consultants*
- Professor Derral Creatwood, University of Baltimore
 - Professor Marc Cools, University of Bruxelles
 - Professor Ramo Masleša, University of Sarajevo
 - Professor Đorđe Ignjatović, University of Belgrade
 - Professor Vladimir Krivokapić, Police Academy, Belgrade
 - Professor Božidar Banović, Police Colledge, Zemun
 - Dr. Vladan Joldžić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Marina Blagojević, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Jovan Ćirić, Institute of Comparative Law, Belgrade
 - Dr. Zlatko Nikolić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Mila Nikolić-Alečković, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Branislava Knežić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Editorial Board*
- Professor Dobrivoje Radovanović, University of Belgrade
 - Maja Savić, M.A., Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Slađana Jovanović, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Goran Knežević, University of Belgrade
 - Professor Snežana Soković, University of Belgrade
 - Dušan Davidović, M.A., Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Secretary of the Editorial Board*
- Dr. Biljana Simeunović-Patić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Managing Editor*
- Milka Raković, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Computer Design*
- Slavica Miličić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Za izdavača
Dr Leposava Kron

Štampa
"Zuhra Simić"

Tiraž
300

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)

godina XXVIII/ broj 1-2 / 2009

S A D R Ź A J

Ljiljana Radulović POLITIKA SUZBIJANJA MALOLETNIČKOG KRIMINALITETA: "WHAT WORKS"?	7
Olivera Pavićević KULTURNI KRIMINOLOGIJA – ISTRAŽIVANJA MEDIJSKOG PREZENTOVANJA KRIMINALITETA	23
Dragan Jovašević, Zoran Stevanović PRIMENA ALTERNATIVNIH MERA ZA MALOLETNIKE U KRIVIČNOM PRAVU	37
Zlatko Nikolić MOGUĆNOSTI TERCIJARNE PREVENCIJE PRESTUPNIŠTVA	65
Dušan Davidović, Želimir Kešetović LEGISLATIVA PRIVATNOG SEKTORA BEZBEDNOSTI U NEKIM ZEMLJAMA EU	79
Vesna Gojković O PROBLEMIMA "KRIMINALNE" PSIHOPATIJE	93
Leposava Kron O PARAFILIJAMA: DEFINICIJA, ETIOLOGIJA, VRSTE, KLINIČKI TRETMAN I PROGNOZA	117
Tatjana Vujović STRUKTURALNE RAZLIKE IZMEĐU MALOLJETNIH DELINKVENATA I ADOLESCENATA DRUŠTVENO PRIHVATLJIVOG PONAŠANJA U PERCEPCIJI VRSTE I INTENZITETA PSIHOSOCIJALNIH POREMEĆAJA	129

Zlatko Nikolić PROFESIONALNI I ORGANIZOVANI KRIMINALCI: SLIČNOSTI I RAZLIKE	155
Zoran Stevanović NORMATIVNO UREĐENJE IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA I ZATVORSKOG SISTEMA U SRBIJI	167
Leposava Kron OD HISTERIČNOG KA NEKRIMINALNO PSIHOPATSKOM: HISTRIONIČNI POREMEĆAJ LIČNOSTI	183
Vladan Joldžić EKOLOŠKA ORIJENTACIJA PRAVA - OŽIVLJAVANJE ANTIČKE U SAVREMENOJ MISLI	189

POLITIKA SUZBIJANJA MALOLETNIČKOG KRIMINALITETA: "WHAT WORKS"?

Ljiljana Radulović*
Pravni fakultet u Beogradu

Politika suzbijanja maloletničkog kriminaliteta u modernom društvu predstavlja jedan od značajnih izazova kako na društveno preventivnom planu, tako i na planu iznalaženja delotvornih krivično pravnih modela. Danas, kada je uglavnom dostignut cilj da se maloletničko pravo izdvoji iz korpusa opšteg krivičnog prava, u fokusu teoretičara i praktičara u ovoj oblasti nalaze se brojni problemi povezani sa činjenicom da se i na globalnom i nacionalnom planu nije došlo do modela koji uliva optimizam kada je reč o suzbijanju kriminaliteta koji vrši ova starosna populacija. Kada definišu politiku suzbijanja maloletničkog kriminaliteta, države polaze od sopstvene političke, ekonomske i socijalne realnosti, od tradicije i kulture, a demokratska društva nastoje da u zakonodavstva i praksu ugrade standarde sadržane u međunarodnim dokumentima, ali i da iskoriste pozitivna iskustva drugih zemalja.

U radu je prikazan deo programa za suzbijanje maloletničke delinkvencije koji se u dužem razdoblju primenjuje u Čikagu, u okrugu Cook, a prema relevantnim istraživanjima, postigli su zavidne rezultate, naročito kao alternativa institucionalnim sankcijama. Uz uvažavanje stava da nije moguć "direktan transfer" rešenja koja se primenjuju u pojedinim sredinama, postoje elementi ovih programa koji su kao diverzioni koncept, u značajnoj meri pogodni za "transfer".

KLJUČNE REČI: maloletnička delinkvencija / modeli maloletničkog krivičnog prava / okrug Cook-diverzioni programi

* E-mail: ljiljanaradulovic@hotmail.com

UVOD

Savremena politika suzbijanja maloletničkog kriminaliteta predstavlja izrazito dinamično područje u kome se permanentno istražuju nove mogućnosti za postizanje efikasnijih rezultata.

Posle viševjekovne dominacije represivnog modela, počev od druge polovine XIX veka pa do savremenog perioda, nastalo je nekoliko novih modela na kojima države grade koncepte maloletničkog zakonodavstva i prakse. Kao dominantni su se profilisali *Welfare* i *Justice* model, kao i model restorativne pravde. Danas se uglavnom ne može govoriti o njihovoj primeni u čistom obliku. Najveći broj država kombinuje elemente ovih sistema, težeći da u kriminalnopolitičku strategiju uključi što širi obim instrumenata koji mogu efikasno da doprinesu suprotstavljanju maloletničkom kriminalitetu, za koji se permanentno govori da je *u porastu po obimu, sve opasniji po formama kriminalnih akata, zabrinjavajući po snižavanju uzrasta u kome maloletnici započinju sa izvršenjem krivičnih dela.*¹

Osnovno polazište zaštitničkog /*welfare*/ modela o zaštiti interesa /dobrobiti/ maloletnika u sukobu sa zakonom, danas je gotovo opšte usvojen princip u zakonodavstvima i praksi modernih država.² *Justice model* je koncipiran na stavu da maloletnik treba da snosi odgovornost za svoje ponašanje, da je zadatak maloletničkog krivičnog prava da se u izboru sankcija koje će biti aplicirane u konkretnoj krivičnoj stvari, fokusira na delo koje je izvršeno i na odgovornost maloletnika, a ne na zadovoljenje njegovih potreba. Istovremeno, maloletnik treba da uživa punu zaštitu garantovanih prava pred pravosudnim organima, uključujući i pravo na odbranu, pravo na legalnu-formalnu proceduru, čime se ograničava arbitrarnost državnih organa, posebno pravo socijalnih službi za

¹ Još je Emil Garson pisao: "...ma šta bilo, problem dece krivaca ostaje jedan od najboljih problema današnjice. Najsigurniji statistički podaci...dokazuju, s jedne strane, da dečiji kriminalitet raste u vrlo uznemiravajućim srazmerama, a sa druge, da se srednje doba starosti zločinaca spušta po jednoj vrlo brznoj krivoj liniji." E. Garson, *Krivično pravo*, predgovor dr. Tome Živanovića, Geca Kon, Beograd 1926, 114.

² Tako, na primer, u Engleskoj i Velsu je prvi zakon zasnovan na idejama *welfare*-izma, *Children and Young Persons Act* iz 1933.g. sadžao uputstvo da "...svaki sud pred kojim se razmatra slučaj maloletničkog kriminalnog akta, ima osnovnu dužnost da deluje u pravcu zaštite interesa maloletnika, ali i *Children Act* iz 1989.g. koji je koncipiran na *justice* modelu, propisuje da "...svaki sud u Engleskoj i Velsu pred kojim se odlučuje o bilo kom pitanju u krivičnim stvarima maloletnika, ima obavezu da sa najvećim obzirom štiti dobrobit maloletnika. B.Goldson-J.Muncie, *Critical Anatomy: Towards a Principled Youth Justice, Youth, Crime and Justice*, Sage Publ., London 2006, 204. Konvencija o pravima deteta i njeni prateći dokumenti koji su nezaobilazni instrumenti u koncipiranju modernih maloletničkih zakonodavstava, u celini su prožeti duhom protektivnosti prema maloletnicima u sukobu sa zakonom

maloletnike da odlučuju o vrsti tretmana, njegovom započinjanju i trajanju, što je jedna od zamerki na zaštitnički model. Kao što je dovoljno odrastao da uživa određena prava, tako isto treba prihvatiti da je /maloletnik/ dovoljno odrastao i da preuzme na sebe odgovornost za svoje ponašanje i posledice koje ono prouzrokuje.³ Koncept restorativne pravde, bez obzira da li se određuje kao konzistentan model ili kao metod-tehnika koja se može inkorporirati u dva dominantna modela,⁴ zastupa stav da je uslov za socijalnu reintegraciju maloletnika da on prihvati odgovornost za učinjeno delo, a odgovornost povlači i obavezu direktne ili indirektno reparačije žrtve. Takav odnos prema žrtvi doprinosi da se povrati njen dignitet, kroz šansu da se uvaži i "čuje njen glas u toku postupka."⁵

Karakteristike koje se određuju kao srž tri osnovna modela, uklapaju se u danas dominantni vrednosni princip sadržan u članu 3. Konvencije o pravima deteta, da *postupanje u najboljem interesu maloletnika predstavlja obavezu institucija socijalnog staranja, sudova, administrativnih organa ili zakonodavnih tela u svim aktivnostima koje se tiču ove starosne kategorije građana*. Maloletničko krivično pravo može da ostvaruje zaštitnu funkciju samo ako je prožeto idejom da ne suprotstavlja, već da nastoji da usmerava interese svih zainteresovanih strana u konkretnoj krivičnoj stvari u istom pravcu-ka prevenciji kriminaliteta uz poštovanje dobrobiti maloletnika, poštovanje načela legaliteta, ali i prepoznavanja odgovornosti maloletnika i uvažavanja interesa žrtve. Drugim rečima, bez obzira šta su prevalentne karakteristike pojedinih zakonodavstava na osnovu kojih ćemo zaključiti koji model eventualno dominira, u pravne sisteme demokratskih država ugrađeni su bazični principi *welfareizma, justice* modela i restorativnog koncepta, pa se na tom planu može govoriti o heterogenosti modernog maloletničkog krivičnog prava. Takav koncept podržavaju i preporuke sadržane u relevantnim međunarodnim instrumentima iz ove oblasti, naročito kada se bave pitanjima prevencije maloletničkog kriminaliteta, sankcijama i merama za ovu kategoriju delinkvenata, ulogom pravosudnih i drugih državnih organa ali i organa lokalne zajednice. Insistira se na što širem uključivanju različitih institucija, organa, mera i programa, kao bi se na kompleksan način delovalo na kompleksnu pojavu, kakva je maloletnički kriminal.

³ A.Ashworth, *Principles of Criminal Law*, Oxford Un. Press, Oxford 2007,67.

⁴ K.Haines-D.O Mahony, *Restorative Approaches, Young People and Justice, Youth Crime and Justice*, Edited by B.Goldson-J.Muncie, Sage Publ., London 2006, 116-117.

⁵ E.Erez-L.Rogers, "Victim impact statements and sentencing outcomes and processes", *British Journal of Criminology*, Vol. 32. 2/1999, 216.

Na zakonodavnom i praktičnom planu svako društvo prema svojoj "viziji" suzbijanja maloletničkog kriminaliteta, ali pre svega prema materijalnim i kadrovskim mogućnostima, infrastrukturnim i drugim potencijalima, struktura kriminalnopolitičku strategiju i na krivičnopravnom i društvenopreventivnom planu. Kako pojedini autori naglašavaju, nije moguć "direktan transfer" maloletničkog pravosudnog sistema iz jedne sredine u drugu, ali treba prihvatiti ono što se pokazalo kao progresivno, efikasno i koherentno u politici i praksi uporednopravnih sistema.⁶ Polazeći od ovakvog zaključka, pojedini programi koji se u dužem periodu primenjuju u pojedinim zemljama, a evaluacije su potvrdile značajne preventivne rezultate, zaslužuju pažnju, posebno ako su usmereni na redukovanje institucionalnih sankcija, čije negativne posledice danas gotovo da ne podležu osporavanju.

U literaturi se ukazuje na značajne rezultate programa *Juvenile Detention Alternative Initiative* /u daljem tekstu: **JDAI**/, koji se primenjuje u okrugu Cook /Cook County, Chicago/, u državi Illinois.⁷ Posebno se smatraju značajnim rezultati ovoga programa na osnovu kojih je u periodu od 1996-2003 godine, u tom okrugu za 40% redukovana populacija maloletnih delinkvenata koji su smešteni u penalne institucije.

OSNOVNI I OPŠTI CILJEVI **JDAI**

JDAI obuhvata više programa u koje se uključuju prevashodno maloletni učinioci krivičnih dela, ali i napušteni i zanemareni maloletnici kojima je neophodna pomoć. Deo ovih programa je usmeren i ka pred-delinkventnom reagovanju u pojedinim situacijama koje spadaju u slučajeve visokog rizika.

U koncipiranju sadržine pojedinih programa polazi se od **osnovnog cilja**- da se na maloletne učinioce krivičnih dela deluje u pravcu:

- menjanja njihovog ponašanja
- jačanja njihove odgovornosti
- jačanja individualnih potencijala maloletnika
- društvene reintegracije maloletnika

Na osnovu analize ličnosti maloletnika, njegovog porodičnog i socijalnog statusa, prema njegovom stanju i potrebama, obezbeđuje se

⁶ B.Goldson-J.Muncie, *Ibid.*, 218.

⁷ U SAD je od relevantnih organizacija koje se bave maloletničkim pravosuđem, Čikago program - *Juvenile Detention Alternative Initiative*, istaknut kao izuzetno uspešan na planu primene mera-alternativa institucionalnim sankcijama. S.T.Reid, *Crime and Criminology*, Mc Graw Hill, New York 2006, 563.

sveobuhvatna podrška u prevazilaženju problema. Programi se sprovode uz punu svest o potrebi da se vodi računa o zaštiti bezbednosti zajednice, odnosno njenih građana, pa se i na osnovu toga vrši selekcija maloletnika koji se uključuju u pojedine programe.

Opšti cilj je da se primenom alternativnih mera u odnosu na institucionalne sankcije, rasterete zatvorske i zavodske institucije, a time i smanje ogromna budžetska izdvajanja za ove potrebe. Iznad svega ovoga je najznačajni cilj, kako je istakao jedan sudija-da se u što kraćem periodu, na nacionalnom nivou, *promeni politika prema maloletnim delinkventima od stava da ih treba zatvoriti a zatim baciti ključ od kapija zatvora, ka politici čiji je primarni cilj da se maloletnicima otvore vrata bolje budućnosti.*⁸

ORGANI NADLEŽNI ZA REALIZACIJU PROGRAMA

Programske šeme sa jasno definisanim obavezama kako maloletnih participanata, tako i organa i subjekata koji rukovode i kontrolišu sprovođenje i rezultate programa, zahtevaju angažovanje institucija različitog profila, od državnih organa pa do civilnog sektora. Kada je reč o **organima** i subjektima koji su uključeni u neposredno sprovođenje programa, JDAI je **u nadležnosti sudskih i probacijskih servisa za maloletnike u okrugu Cook.**⁹ Pored ovih organa, lokalna zajednica sa svojim servisima, socijalnim i drugim službama za maloletnike, civilnim sektorom, uključujući i volontere, ima ključnu ulogu za dosadašnje izuzetne rezultate koji su postignuti primenom različitih programa. U zavisnosti od sadržine, u programe se uključuju obrazovne, zdravstvene, institucije u kojima se sprovode terapijski i tretmanski programi, policijski organi, zatim lokalne komunalne službe, penalne institucije, kao i stručnjaci određenog profila. Zastupljeno je široko povezivanje institucionalnih i personalnih resursa u nastojanju da se kroz sinhronizovano delovanje na više planova, postignu trajniji rezultati u saniranju problema maloletnih delinkvenata. U

⁸ Ibid.

⁹ Nadležni su: *Circuit Court of Cook County* i *Juvenile Probation and Court Services Department*. **Circuit Court** je oblik sudovanja u kome sud prema potrebi zaseda na različitim lokacijama u okviru teritorije obuhvaćene njegovom nadležnošću. U tradiciji je Common Law sudskog sistema i pored SAD, gde je prvi put ovakav sistem sudovanja primenjen u državi Illinois / kao tužilac koji je radio pri takvom sudu navodi se i A. Lincoln/, postoji u Engleskoj i Velsu, Irskoj, i dr. <http://wikipedia.org/wiki/>. Država Illinois i Cook County imaju značajnu tradiciju na planu maloletničkog pravosudnog sistema. 1899 godine je u ovom okrugu osnovan jedan od prvih posebnih sudova za maloletnike. M.Cavadino-J.Dignan, *Penal Systems:A Comparative Approach*, Sage Publ., London 2006, 215.

zavisnosti od pojedinih slučajeva, aktivnosti određenih organa su usmerene na rešavanje porodičnih problema, kroz savetodavne i druge oblike i metode rada na tom planu, a porodica se po pravilu uključuje u sprovođenje pojedinih programa.

PROGRAMI U OKVIRU JDAI¹⁰

Programi su izrazito individualno preventivno orijentisani na rešavanje i otklanjanje konkretnih problema, sa jasno profilisanom kategorijom maloletnih delinkvenata koji u njima participiraju. Težište je na primeni vaspitnih, edukativnih, zdravstvenih i terapijskih, reparativnih i drugih mera, a značajna pažnja se posvećuje sportskim i kulturnim aktivnostima. Čitav pristup je usmeren i na jačanje ličnih potencijala i samopoštovanja maloletnika, ali i na korigovanje ponašanja maloletnika, kako bi u buduće u većoj meri respektovali i tuđe interese i dobara. Krajnji cilj je motivisanje i osposobljavanje maloletnika za zdrav i produktivan život izvan kriminalnog miljea, za socijalnu inkluziju u uže i šire okruženje.

Ukazaćemo na pojedine programe sa posebnim osvrtom na kategoriju maloletnih delinkvenata koji se u njih uključuju, svrhu primene i organe odnosno institucije i subjekte koji ih sprovode. Programi su sastavni deo **diverzionog** modela koji je nastao kao alternativa za institucionalne sankcije, tokom primene se potvrdio na nekoliko planova, a kako pojedini autori ističu, povrat nije veći kod maloletnika na koje su premenjene alternativne diverzione mere, a velika prednost je u troškovima koji su značajno manji u odnosu na troškove zatvaranja maloletnika.¹¹

¹⁰ Kompletan program na čije smo se delove oslanjali u prikazu dostupan na: <http://www.cookcountycourt.net>

¹¹ S.T.Reid, *Ibid.*, 562. U pojedinim zemljama, reagovanje na maloletnički kriminalitet diverzionim merama, značajno je u prednosti u odnosu na slučajeve procesuiranja maloletnika pred sudovima. U nemačkoj je taj odnos u 2004. godini bio 69% prema 31%. F.Dunkel "Youth Violence and Juvenile Justice in Germany", F.Dunkel-K.Drenkhahn, *Youth Violence, New Patterns and Local Responses*, Conference of the Internationale Association for Research Into Juvenile Criminology, Forum Verlag, Godesberg 2003, 108. <http://books.google.com>, 8.11.2009. U Italiji je od 1980 godine kada je stupilo na snagu novo maloletničko zakonodavstvo, primena diverzionog modela takođe u prednosti u odnosu na sudski postupak prema maloletnicima. D.Nelken, "Italy: A Lesson in Tolerance?" in J.Muncie-B.Goldson, *Comparative Youth Justice-Critical Issues*, Sage Publ. London 2006. Navedeno prema B.Goldson-J.Muncie, *Ibid.*, 220.

1. Evening Reporting Centers /ERC/

U okviru nekoliko lokalnih zajednica na teritoriji Čikaga osnovano je sedam centara u kojima u toku popodnevnih i večernjih časova /od 16-21 sat/ za period od 5-21 dan, borave maloletni delinkventi. ERC su zamišljeni da budu *alternativa za smeštanje maloletnika u posebne zavode /Juvenile Temporary Detention Centres/*, odnosno da se izbegne institucionalizacija maloletnika na određeni period. Nad maloletnicima koji se prema polu svrstavaju u dve grupe /25 maloletnika i 15 maloletnica/, vrši se nadzor i uključuju se u različite programe, pet dana u toku nedelje.

Maloletnike u centre upućuje sud sa ciljem da se podvrgnu nadzoru i posebnim merama u periodu kada postoji pojačani rizik od povrata, kao i da bi se obezbedilo njihovo prisustvo pred sudom, radi donošenja odluke. Programom su obuhvaćeni prvenstveno maloletnici koji su u toku perioda probacije prekršili neku od obaveza i koji čekaju na dalju odluku suda. Sud na predlog službe za probaciju upućuje maloletnike u ERC i istovremeno izriče naredbu kojom im se ograničava sloboda da borave izvan kuće u periodu do 21 dan, osim kada je to potrebno radi redovnog pohađanja škole.

Dnevni program započinje transportom maloletnika do Centra, zatim se obavljaju školske obaveze pod nadzorom i uz stručnu pomoć, slede grupne aktivnosti, zajednička večera, rekreativne aktivnosti, posle čega maloletnici sređuju prostorije i organizovanim prevozom odlaze kućama.

Grupne aktivnosti podrazumevaju i zajedničke posete određenim događajima ili mestima, razmatranje posebnih tema kao što su problemi u školi, teškoće u komunikaciji i ponašanju, porodični problemi, zloupotreba alkohola i droga, maloletničke trudnoće, zdravstvena zaštita, kriminalitet, njegove pravne i druge posledice, razmatranje različitih društvenih i političkih tema. U programe se kao specijalni gosti uključuju ličnosti različitog profila sa kojima se razgovara na određene teme.

Tim koji se stara o sprovođenju programa u ERC čine specijalno edukovani stručnjaci koji imaju najmanje bachelor diplomu ili tome ekvivalentno radno iskustvo. Njihov zadatak je da organizuju obrazovne programe, da komuniciraju sa školama koje pohađaju maloletnici kako bi se starali da oni ispune svoje obaveze, da ih motivišu za učenje i da im u tome pomažu. Druga grupa zaposlenih je zadužena za organizovanje i sprovođenje rekreativnih, sportskih i sličnih aktivnosti, za unapređenje sposobnosti komuniciranja maloletnika, i dr. Zaposleni sačinjavaju izveštaj zajedno sa službenikom probacije, na osnovu koga sud treba da zaključi da li je maloletnik ispunio program koji je alternativa za njegovu institucionalizaciju.

U svakom ERC posebnu ulogu ima probacijski službenik. On u ličnom kontaktu predočava svakom maloletniku pravila koja mora da poštuje, kao i šta se od njega očekuje kao rezultat koji treba da dostigne. Značajna uloga je i u komuniciranju sa porodicom kojoj se pružaju saveti kako da unapredi odnose sa maloletnikom i da ga kontroliše, zatim sa školskim organima kako bi se pratili rezultati i reagovalo na eventualne probleme koje maloletnik ima u školi. Službenik probacije je nadležan i za neposredno i posredno sprovođenje nadzora nad maloletnicima.

2. Intensive probation services /IPS program/

IPS program se sprovodi od strane posebnih timova službenika za probaciju koji nad maloletnim učiniocima krivičnih dela sprovode strogi i *intenzivni nadzor*, kao i druge neophodne mere, uz istovremenu maksimalnu brigu za javnu sigurnost. Program se sprovodi uz asistenciju lokalne zajednice i uključivanje porodice maloletnika.

Program je predviđen za *dve kategorije maloletnih delinkvenata*: prva obuhvata maloletnike koji su u povratu izvršili krivična dela bez upotrebe nasilja i kod kojih je procenjeno da postoji visok stepen rizika da nastave sa vršenjem krivičnih dela. Za ovu grupu maloletnika, program je alternativa za smeštanje u institucije za korektivni tretman; drugu čine maloletnici koji se skreću ka ovom programu umesto boravka u nekom od penalnih zavoda, ili se radi o maloletnicima koji se u okviru ovog programa podvrgavaju nadzoru po otpuštanju sa institucionalnog tretmana.

IPS program sadrži intenzivne mere nadzora kao i tretmanske programe usmerene na otklanjanje rizika od povrata kod maloletnika. Vreme i učestalost kontrolnih poseta i kontakta sa maloletnikom uključuju faktor iznenađenja, odnosno maloletnik se ne obaveštava unapred o poseti službenika za probaciju. Maloletniku se, u cilju promene ponašanja, razvoja njegove ličnosti i jačanja odgovornosti, nameću veoma striktni uslovi probacije. Maloletniku može biti određeno ograničenje napuštanja kuće, izuzev zbog odlaska u školu, na savetodavne i druge tretmane, i sl. Ovo ograničenje može biti određeno i kao kaznena /disciplinska/ mera koju maloletniku određuje probacijski službenik u slučajevima kada prekrši neku od obaveza. Obrazovni proces u skladu sa mogućnostima i potrebama maloletnika je obavezni deo ovog programa. Takođe, participanti ovog programa se uključuju i u neke društvene aktivnosti u okviru zajednice, na pr. u okviru škole, crkve, i dr.

Posebna obaveza službenika za probaciju, a ne roditelja maloletnika, jeste da se stara da maloletnik ispuni obavezu restitucije žrtve.

Program sprovodi tim od tri službenika servisa za probaciju koji su nadležni za grupu do 25 maloletnika. Njima u svakom trenutku stoji na raspolaganju služba za reagovanje u hitnim slučajevima.

U okviru ovoga programa postoji mogućnost da služba probacije predloži sudu u momentu kada odlučuje o trajanju neke od institucionalnih mera, da se umesto boravka u instituciji, maloletniku odredi alternativni radni program po principu da svakih 8 sati rada zamenjuje jedan dan boravka u instituciji. Ovaj program nadgleda šerif za okrug Cook.

3. Juvenile Sexual Offender Unit /JSOU/

JSOU sačinjavaju specijalno obučeni službenici probacije i stručnjaci koji vrše *nadzor i tretman* prema maloletnicima kojima je zbog izvršenja seksualnih delikata određena probacija.

Cilj programa je da se kod maloletnih delinkvenata kod kojih postoji verovatnoća da će ponoviti ovu vrstu delikata, spreči povrat. U programe se uključuju maloletnici koji su određeni od strane suda i nad njima se vrši pojačan nadzor u toku individualnog i grupnog tretmana. Službenici probacije su dužni da u toku sprovođenja programa redovno i o svim bitnim aspektima izveštavaju sud.

Program ima striktno određenu šemu koja obuhvata analizu ličnosti maloletnika, posebno one aspekte koji su povezani sa izvršenjem seksualnih delikata. U tretmanski postupak koji ima individualni i grupni aspekt, uključuje se i porodica, a sprovodi se po striktno određenim etapama. One uključuju: prihvatanje odgovornosti za sopstveno ponašanje od strane maloletnika; prekidanje lanca vršenja seksualnih delikata kroz postupak upoznavanja i prihvatanja od strane maloletnika saznanja koji su uzroci njihovog deliktne ponašanja, posebno koji uzroci deluju kao okidački mehanizam koji vodi ka izvršenju seksualnih delikata; pronalaženje unutrašnjih mehanizama samokontrole kod maloletnika i uvežbavanje mehanizama za aktiviranje samokontrole, kako bi maloletnik bio u stanju da ih aktivira u kritičnim momentima u kojima je obično impulsivno reagovao; zatim, identifikacija i uvežbavanje spoljnih mehanizama kontrole kako bi porodica pomogla maloletniku da savlada rizične situacije koje bi vodile ka povratu; uvežbavaju se tehnike prevencije vršenja seksualnih delikata, kroz striktno pridržavanje određenih protokola u ponašanju u kriznim situacijama. U završnoj fazi maloletnik se priprema za okončanje programa, posle čega se nastavlja saradnja sa porodicom u pružanju podrške maloletniku da kontrolise svoje ponašanja, kako bi se sprečio povrat.

4. Violence Prevention Program /VPP/

Programom rukovodi služba za probaciju u saradnji sa Centrom za prevenciju nasilja upotrebom vatrenog oružja. Program je namenjen maloletnicima koji su pod probacijom i koji se uključuju u program na osnovu odluke suda, kao i maloletnicima kojima je izrečena mera nadzora. Njih u VPP upućuje služba probacije koja i rukovodi ovim programom. Program se sprovodi u prostorijama suda kao i u određenim centrima za maloletnike.

Program započinje prikazivanjem tematskog filma "*Justice Is Done*", posle čega se vodi diskusija o konsekvencama nasilja uz upotrebu oružja. Najvažniji deo programa je predočavanje maloletnicima koje su konstruktivne alternative za rešavanje problema u interpersonalnim odnosima i kako da kontrolišu bes i izbegavaju nasilje. Cilj programa je da utiče na jačanje odgovornosti maloletnika. Značajan segment je usmeren na pomaganje maloletnicima da shvate prirodu besa, a zatim i da nauče kako da prevaziđu takve momente i posebno-kako da se odupru provokacijama. U tome im u toku programa pomažu stručnjaci određenih profila kroz tretman, razgovor i sl.

5. Cook County Jail Tour Programs

Program obuhvata *obilazak zatvora* u oblasti Cook u toku školskog raspusta. Sprovode ga sudski organi i služba probacije u saradnji sa zatvorskim službama i policijom. Ciljna grupa maloletnika je veoma široka. Obuhvaćeni su kako maloletni delinkventi kojima su izrečene neke od sankcija ili mera vaninstitucionalnog karaktera, tako i oni čije ponašanje ukazuje na prisustvo stanja visokog rizika za vršenje kriminalnih akata.

Cilj je da maloletnici dožive lično iskustvo kako izgleda život unutar zatvora, kakva se pravila i restrikcije primenjuju na zatvorenike, kako bi stekli uvid šta mogu da očekuju u slučaju da nastave da donose odluke koje su za njih loše. Program ima značajne pozitivne efekte na planu jačanja lične odgovornosti maloletnika.

Maloletnicima se u toku obilaska pokazuju zatvorske ćelije, prostorije za dnevni boravak i za posete, za sprovođenje obrazovnih i radnih programa, i dr. Deo ture je i razgovor sa selektiranom grupom zatvorenika, kao i sa osobljem zatvora. Posle obilaska zatvora, organizuje se diskusija u kojoj maloletnici iznose svoje utiske i razgovaraju sa stručnjacima. Posebno je značajan deo u kome im se prezentiraju posledice pojedinih krivičnih dela na žrtve, sa ciljem da shvate kako izgleda iskustvo žrtve kao realne osobe koja je pogođena kriminalnim aktom.

6. Street Dreams Employment program

Program organizuju sudski organi i služba probacije. Cilj programa je da se otvore mogućnosti maloletnim delinkventima da se zaposle, kao i da u tom cilju unaprede ili steknu opšte ili stručno obrazovanje. Ciljna grupa su maloletnici pod probacijom ili nadzorom.

Program ima uporište u lokalnim zajednicama i usmeren je na animiranje preduzetnika u svim oblastima Čikaga, da sa više poverenja pružaju šansu za posao maloletnicima koji su imali iskustvo u vršenju krivičnih dela. Organizuju se izleti koje doniraju predstavnici biznisa radi uspostavljanja kontakta i socijalizacije, zatim se organizuju i sajmovi, berze, za pronalaženje zaposlenja.

Suština ovoga programa je u prepoznavanju da je najveća šansa za maloletne delinkvente da izađu iz lanca kriminala, ako unaprede svoje znanje, radne potencijale i sposobnosti, kako bi našli zaposlenje od koga će moći da izdržavaju sebe i porodice kada ih oforme. Treba istaći da značajan broj maloletnih delinkvenata oba pola rano stiče iskustvo roditeljstva, pa je u takvim slučajevima važno da svojim radom, a ne kriminalom, dođu do sredstava za život. Ovaj program je usmeren na sticanje različitih vrsta obrazovanja i stručnih kvalifikacija, ali i na promenu stava i ponašanja u pravcu sticanja radnih navika i prihvatanje sistema vrednosti koji će im pomoći da prihvate radne obaveze i odgovornost. Službenik probacije koji prati maloletnika je na nedeljnom nivou u kontaktu ne samo sa njim, već obilazi školu ili drugu instituciju, kako bi stekao uvid u rezultate programa. U ovaj program je uključena i porodica maloletnika od koje se očekuje odgovarajuća pomoć i podrška.

7. Retail Theft School

Programom su obuhvaćeni maloletnici koji su prvi put izvršili krivično delo krađe u prodavnici /*Shoplifter*/, a ranije nisu vršili krivična dela. Ovaj program je i deo pojedinih alternativnih mera koje određuje sud, ili deo programa u koje se po odluci suda ili tužioca uključuju maloletnici koji su pod merom probacije ili nadzora.

Program se odvija u toku nekoliko sati, u Centru za maloletnike okruga Cook uz saradnju državnog tužilaštva. Maloletnici se upoznaju sa pravnim posledicama ovakvih delikata, uključujući i objašnjenje koje sankcije su predviđene za učinioce ukoliko slučaj završi pred sudom. Posebno se skreće pažnja koje su implikacije kada se ima kriminalni dosije još u maloletničkom uzrastu, a to je moguće i zbog izvršenja relativno minornog krivičnog dela krađe, pogotovo u povratu, što je čest slučaj. Ukazuje se na

materijalne troškove i gubitak vremena kojima se izlažu njihovi roditelji zbog ovakvih delikata. Važan deo je i video prezentacija sa snimcima iz pojedinih radnji na kojima se vidi izvršenje dela, zatim sledi diskusija u koju se pored maloletnika mogu uključiti i roditelji.

Ovakvi delikti imaju tačno određene žrtve, pa je važan segment programa učešće vlasnika prodajnih objekata, lica koja su zaposlena na poslovima obezbeđenja, kao i stručnjaka za zaštitu interesa žrtve krivičnog dela. Maloletnicima se predočavaju konsekvence ovih relativno lakih delikata, koji zbog ogromnog obima nisu ni malo beznačajni za vlasnike radnji kada se imaju u vidu materijalni gubitci, teškoće prilikom naplate osiguranje od štete koju su pretrpeli, i dr. Službenik probacije posebno potencira odgovornost maloletnika.

Završni deo programa se sastoji u obavezi maloletnika da napiše esej do 500 reči o tome šta je naučio tokom programa, zatim sledi društveno koristan rad u trajanju od najmanje pet sati, pismo izvinjenja vlasniku prodajnog objekta u kome je delo izvršeno, a u zavisnosti od odluke tužioca, i naknada štete.

U gotovo svim društvima ovaj oblik delinkvencije je zastupljen u visokom procentu. Kako sa pravom naglašavaju pojedini autori, za ovakve delikte u velikoj meri "krivicu" snosi i ogroman pritisak koji na maloletnike vrši potrošačka kultura koja je nametnula i stvorila potrebe kod mladih za brojnim proizvodima koji im nisu uvek dostupni, a njihovo posedovanje je stvar prestiža među vršnjacima.¹² Tome treba dodati i činjenicu da se na tržište stalno izbacuju novi modeli proizvoda za koje su maloletnici zainteresovani, kao na primer, mobilni telefoni, odevni predmeti, kozmetika, čime se još više potencira agresija potrošačke kulture.

8. Juvenile Court Drug Program

Program je uveden 1996 godine i deo je strategije suzbijanja maloletničkog kriminaliteta neposredno povezanog sa zloupotrebom droga. Kriminalitet ovoga tipa je u porastu i čini značajan deo ukupnog kriminaliteta maloletnika, a najveći deo institucionalizovanih maloletnika je dospelo u ove ustanove upravo zbog delikata povezanih sa zloupotrebom narkotika. Program ima terapeutsku komponentu i važan je deo implementacije alternativnih mera u odnosu na institucionalizaciju maloletnika. Istraživanja pokazuju da javno mnjenje podržava ovakve mere, odnosno da sa

¹² J.F.Dias-M.S.Andrade, *Criminologia-o homem delinquente e a sociedade criminogena*, Coimbra Editora 1997, 360.

stanovišta preventivnih rezultata daje prednost lečenju maloletnih zavisnika u odnosu na njihovo kažnjavanje.

Program je administriran od strane sudskih organa, uključene su službe za probaciju, centri za klinički tretman zavisnika, porodica maloletnika, službe koje se uključuju u praćenje i pružanje pomoći maloletniku po okončanju tretmana, obrazovne institucije, zdravstvene službe, i dr. Kod ovoga programa posebno je važno oslanjanje na institucije i resurse lokalne zajednice, koja je posebno zainteresovana za suzbijanje narkomanije u okviru maloletničke populacije.

Između ostalih, značajne komponente ovoga programa su: maloletnik je pod nadzorom određenog službenika koji ga nadzire i pruža mu podršku u ispunjenju elemenata programa; određuje se član porodice koji je zadužen da saraduje na sprovođenju mera; klinički tretman maloletnika je okosnica programa; određuje se obavezan period u kome se on podvrgava testiranju kako bi se utvrdilo da li ponovo koristi zabranjene supstance; program podrške ne samo tokom tretmana, već i po njegovom okončanju; uključivanje u obrazovne, sportske i druge programe; primena određenih mera kako bi se smanjio rizik od ponovnog konzumiranja droge. Program obuhvata i mere u slučaju da maloletnik ne ispunjava obaveze, uključujući i određene odluke tužioca koje vode ka suđenju i strožim sankcijama. Maloletnici mogu biti uključeni i u dopunske programe za borbu protiv zavisnosti od droge, koji postoje u okrugu Cook.

9. Jumpstart program

Ovaj program traje dvadeset nedelja i usmeren je prema maloletnim delinkventima koji su napustili školovanje, sa ciljem da im se pomogne da premoste obrazovne teškoće i da se emocionalno i psihološki pripreme za uspešan povratak u javne škole u Čikagu.¹³

Istraživanja vršena u pojedinim zemljama među maloletnicima koji izdržavaju institucionalne sankcije, pokazuju da je značajan broj u ranom periodu

¹³ Ovakvi programi su izuzetno korisni s obzirom da određene ankete pokazuju da maloletni delinkventi koji su napustili školu, imaju problem da se vrate u istu sredinu u kojoj se osećaju stigmatizovano i inferiorno zbog nedovoljnog znanja u odnosu na svoje vršnjake, pa iz tih razloga prednost daju alternativnim formama obrazovanja. Ovakvi programi pomažu da se premoste ne samo obrazovne, nego i psihološke barijere. Isto tako, generalno se radije opredeljuju za interaktivne nego za didaktičke programe učenja. F.Mc Neil, *Community Supervision: Context and Relationships Matter, Youth Crime and Justice*, Ed. by B.Goldson-J.Muncie, London 2006, 129

izostajao iz škole, a zatim i prekinuo školovanje.¹⁴ Nedostatak opšteg i stručnog obrazovanja smanjuje mogućnosti za nalaženje zaposlenja, utiče na nedostatak samopoštovanja, vuče maloletnike ka društvenoj margini i otežava procese socijalne inkluzije. U tom smislu su programi ovoga tipa veoma važni.

Prvih deset nedelja maloletnik se uključuje u dnevno pohađanje časova i obučavanja, sa ciljem da unapredi nivo znanja, motivaciju, samosvest i ličnu odgovornost, kako bi postigao napredak i prevazišao određene probleme. Vodi se računa da se u najvećoj mogućoj meri sadržina programa prilagodi ličnosti maloletnika. U prepodnevnom satima maloletnik pohađa časove jezika, matematike i društvenih disciplina. Proces je interaktivan i podrazumeva maksimalno angažovanje pažnje i učestvovanja učenika, na čemu rade nastavnici specijalno obučeni za rad sa ovom kategorijom učenika. Svim polaznicima je obezbeđen prevoz do Centra za maloletnike u okrugu Cook, gde se program sprovodi. U popodnevnom satima, sa maloletnicima rade stručnjaci koji ih obučavaju kako se aplicira za posao, kako da unaprede sposobnosti za komunikaciju, da savladaju konfliktne situacije i izbegnu provokacije. Takođe im se prezentuju pojedini pravni propisi, koje su pravne obaveze prema žrtvi krivičnog dela, i druge posledice, naročito one povezane sa nastavljanjem vršenja kriminalnih akata.

Drugih deset nedelja se odvija pod nadzorom probacijskih službenika i u tom periodu se uz maksimalnu podršku maloletnik ohrabruje da nastavi školovanje.

Zadatak programa je i da maloletnik počne na drugačiji način da razmišlja, da povezuje svoj napredak u obrazovanju sa širenjem mogućnosti za sigurniju budućnost u kasnijim godinama. Deo programa obuhvata i stimulisane maloletnika da realno razmišlja o svojim životnim ciljevima, da izradi akcioni plan za ostvarenje postavljenih ciljeva, u čemu, takođe, može da dobije određenu pomoć u okviru institucija lokalne zajednice.

ZAKLJUČAK

Bez obzira što SAD nisu ratifikovale Konvenciju o pravima deteta, JDAI je u mnogim elementima harmonizovana sa Konvencijom i njenim pratećim aktima, posebno kada je reč o preventivnom konceptu kao dominantnom, o specijalizaciji službenika koji dolaze u kontakt sa maloletnim delinkventima,

¹⁴ Istraživanje publikovano u V. Britaniji 2005.g. ukazuje da je tri četvrtine zatvorenika starosti do dvadeset godina, bilo isključeno iz škole. D. Cook, *Criminal and Social Justice*, Sage Publ., London 2006, 144.

o uključivanju lokalne zajednice u rešavanje problema maloletne delinkvencije, u uključivanje i pružanje pomoći porodici maloletnika, u zaštiti interesa žrtve, u insistiranju na obrazovanju maloletnika, jačanju njegovih individualnih potencijala, ali i lične odgovornosti. Ono što posebno zaslužuje pažnju jeste čvrsta struktura programa sa jasno profilisanim ciljevima, ciljnoj grupi koja se u njih uključuje, visokoprofesionalnim kadrovima koji rukovode i participiraju u programima. U pojedinim slučajevima se, na primer, izričito naglašava da moraju imati diplomu nivoa master studija. Kroz sadržinu programa dominira pristup da je maloletnik osoba u razvoju čije osobine se mogu korigovati i razvoj usmeravati. Maloletnik se može razviti u odgovornu ličnost samo uz pomoć i brigu roditelja i zajednice od kojih zavisi, pa se vršenje krivičnih dela ne može tretirati isključivo kao odgovornost maloletnika, već se svakako deo odgovornosti može pripisati i roditeljima i društvu u čijem je interesu da probleme maloletnika rešava konzistentno i sa dugoročnom projekcijom. Većina programa i ima takav kapacitet. Prema vrsti programa, od kojih smo samo deo prikazali, uočljivo je da se imaju u vidu najznačajniji uzroci i pojavni oblici kriminaliteta, pa se ovi programi kao deo politike suzbijanja maloletničkog kriminaliteta u Okrugu Cook, vezuju za konkretne zahteve date sredine.

LITERATURA:

- (1) ASHWORTH, A. (2007) *Principles of Criminal Law*, Oxford Un. Press, Oxford
- (2) CAVADINO, M.-DIGNAN, J. (2007) *Penal Systems: A Comparative Approach*, Sage Publ., London
- (3) COOK, D. (2006), *Criminal and Social Justice*, Sage Publ., London
- (4) DIAS, J.F.-ANDRADE, M.S. (1997) *Criminologia-o homem delinquente e a sociedade criminogena*, Coimbra Editora
- (5) DUNKEL, F.(2003) "Youth Violence and Juvenile Justice in Germany", F.Dunkel-K.Drenkhahn, *Youth Violence, New Patterns and Local Responses*, Conference of the Internationale Association for Research Into Juvenile Criminology, Forum Verlag, Godesberg 2003, 108. <http://books.google.com>, 8.11.2009
- (6) EREZ, E.-ROGERS, L. (1999) "Victim impact statements and sentencing outcomes and processes", *British Journal of Criminology*, Vol. 32. 2/1999
- (7) GARSON, E. (1926) *Krivično pravo*, predgovor dr. Tome Živanovića. Beograd : Geca Kon
- (8) GOLDSOHN, B.- MUNCIE, J. (2006) *Critical Anatomy: Towards a Principled Youth Justice*, *Youth, Crime and Justice*, Sage Publ., London
- (9) <http://www.cookcountycourt.net>

- (10) K. HAINES, K.- O MAHONY, D. (2006) Restorative Approaches, Young People and Justice, *Youth Crime and Justice*, Edited by B.Goldson-J.Muncie, Sage Publ., London
- (11) MC NEIL, F. (2006) Community Supervision:Context and Relationships Matter, *Youth Crime and Justice*, Ed. by B.Goldson-J.Muncie, London
- (12) NELKEN, D. "Italy:A Lesson in Tolerance?" in J.Muncie-B.Goldson, *Comparative Youth Justice-Critical Issues*,Sage Publ. London 2006. Navedeno prema B.Goldson-J.Muncie (2006).
- (13) REID, S.T. (2006) *Crime and Criminology*, Mc Graw Hill, New York

YOUTH CRIMINAL JUSTICE POLICY: "WHAT WORKS"

The key goal of the youth criminal justice policy is to search for the consistently efficient, coherent and cost-effective crime reduction models and instruments. The most established differentiation between systems of youth justice around the world is that of welfare versus justice. This models are "ideal types", intended to serve solelu as "conceptual tools". Every country combine some elementes of welfare and justice models. For example, some elements of welfarism in juvenile penal policy, exist in predominate justice systems, and serve the same interest-reductions of crime. In several neo-liberal countries, among them in SAD, with predominate justice model and neo-corectionalism, continued to exist some alternative diversion programs very much conected with welfare philosophy.

Although it is simply not possible to directly transfer youth justice systems from one country to another, one country can learn and transfer some aspect from policies and practices from another. Certainly, Cook County Juvenile Probation and Court Servicies Programs and Initiatives are positive lessons, some of the programs are very much transferable. Some of these programs have been directly responsible for reducing overcrowding at Cook Countis Juvenile Detention Center. These programs all promote principles of public safety, accountability and positiv development of youth, to become more responsible and productive members of the community.

KEY WORDS: Juvenile Delinquency / Systems (models) of Youth Justice / Cook County Diversion Programs

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2009 / Vol. XXVIII / 1-2 / 23 - 35

Originalni naučni rad
UDK:
ID broj:

KULTURNA KRIMINOLOGIJA – ISTRAŽIVANJA MEDIJSKOG PREZENTOVANJA KRIMINALITETA*

Olivera Pavićević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Cilj ovog rada je upoznavanje sa teorijskim i istraživačkim analizama koje se bave odnosom medija i kriminaliteta, čineći deo kulturne kriminologije. Snažne društvene promene koje su zahvatile globalno društvo primetne su kako, na planu odnosa društva prema kriminalitetu, tako i u medijskoj slici kriminaliteta. Iako nesaglasni oko uzročnosti i efekata ove veze, teoretičari se skoro nepodeljeno slažu u konstataciji da je obim i način na koji je kriminalitet, danas, zastupljen u masovnim medijima u velikoj meri intenziviran u odnosu na prethodne dekade. Sagledavanjem toka i pravca trendova medijske prezentacije kriminaliteta kroz istoriju, u radu je dat prikaz promena koje su najznačajnije obeležile novonastalu poziciju kriminaliteta kao fenomena u društvu i u medijima

KLJUČNE REČI: mediji / kriminal / analiza sadržaja / vesti / prezentacija

UVOD

Veza između medija i kriminaliteta je trajan predmet i interes naučne analize. Istraživanja su, prevashodno, usmerena na način medijskog prezentovanja kriminaliteta, kao i efekata koje ono, u svojim različitim oblicima i intezitetima, ima na medijski auditorijum. Postoji obilje

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: olja64@eunet.rs

istraživačke literature, koja je, najčešće koristeći različite vrste analize sadržaja, hronološki pratila promene u načinu medijskog prikazivanja kriminaliteta kroz istoriju. Prisustvo i saznanje o značaju tog uticaja seže u period koji daleko prethodi uzdizanju sredstava masovne komunikacije. To možemo videti na primeru iz osamnaestog veka, u kome je reč o magistratu iz Midleseksa (Middlesex), koji je, još u to davno vreme, uočio vezu između porasta počinjenog kriminaliteta i načina na koji se on prezentuje osamnaestovekovnoj publici. On je tvrdio da su "moral i navike nižih rangova društva progresivno pogoršane" (Radzinowicz 1956:275 prema Renier, 2007), usled talasa, navodno, skarednih balada, koje su izvodili pevači zabavljajući goste pabova. Smatrajući da je ovakvim načinom zabavljanja publike podstaknuta popularnost kriminala, predlagao je osnivanje rivalskih grupa muzičara, koji bi bili sponzorisani od strane države sa ciljem da se neutrališe negativan uticaj pevača balada.

Navedeni primer se odnosi i reprezentuje jednu veliku grupu mišljenja kojoj je zajednički imenitelj stav o medijima kao subverzivnim društvenim činionicima, kada je kriminalitet u pitanju. Medijska reprezentacija kriminaliteta se u okviru ovih mišljenja shvata kao značajan uzrok počinjenog kriminaliteta.

Istraživanje "istorijski respektabilnog straha" (history of respectable fears) se stavlja u fokus istraživanja efekata koji medijske slike kriminaliteta izazivaju u populaciji.

Suprotstavljena teorijska škola, koju su začeli liberali i koja je ušla u sastav radikalne kriminologije (Renier, 2007:376), sagledava ulogu medijskog prikazivanja kriminaliteta kao najuspešniji način da se alarmira javnost i da se pojača potreba za društvenom kontrolom koja podrazumeva represivna rešenja. Način na koji mediji prezentuju kriminalitet izaziva izuzetno štetne društvene posledice, koje prevashodno pogađaju demokratske institucije (Gerbner, 1970, 1995 prema Renier, 2007:376).

Kako Renie (Renier, 2007:377) zaključuje, iako se nalaze na potpuno različitim polovima, oba pristupa demoniziraju medije, koristeći pri tome argumente zasnovane na industriji empirijskih istraživanja medija i medijske produkcije.

Uočavajući teškoće u utvrđivanju čvrste veze između medijskih slika i njihovog efekta na auditorijum pojavila se i treća grupa autora koja smatra da nema značajne veze i uticaja medijskog prikazivanja kriminaliteta i pretpostavljenih efekata na konzumente medijskih sadržaja (Mellanie Phillips 1996:2 prema Renier, 2007). Ona denuncira kulturne konstrukte koji dovode u

vezu medijske imidže i ponašanje publike i zaključuje, da može biti reči samo o efektima koji se mogu slikovito opisati kao "žvakaća guma za oči" (chewing gum for the eyes).

Ovaj oštar zaokret u kome se pobija svaka veza medijske prezentacije kriminaliteta i uzročnih efekata na stvarnost samo govori o kompleksnosti istraživačkog problema i opreznosti sa kojom on mora biti tretiran. Način istraživanja ove diskutabilne veze, mora biti spektar širokog ispitivanja medijskog sadržaja, posledica, uzroka, kao i izvora medijskih slika. Mora biti uključeno istraživanje motiva medijskog prezentovanja kriminaliteta (oni mogu biti ideološki, moralni, estetski, komercijalni, politički), a na kraju je potrebno obaviti temeljnu analizu efekata medijskog prezentovanja kriminaliteta na auditorijum.

ISTORIJSKA PERSPEKTIVA

Na osnovu celokupnog istraživačkog fundusa, koji uključuje hronološke analize sadržaja, koje prate određene medije kroz istoriju i koja sežu u vreme koje prethodi razvoju moderne tehnologije i sredstava komunikacije, jasno je da se prikazivanje kriminaliteta u medijima veoma značajno prilagođavalo društvenom, političkim i ideološkom kontekstu u kome je nastalo. Razlika o kojoj se, takođe, mora voditi računa vezana je za specifičnost vrste medija. Erikson (Ericson, 1991:219) se fokusirao na ispitivanje prirode partikularnih medija kao sprovodnika vesti o kriminalitetu koji se obraćaju pojedinačnim auditorijumima. On je utvrdio da postoji način medijskog prezentovanja kriminaliteta koji predstavlja direktno sprovođenje političkih odluka od strane urednika i novinara, tako što se vrši odabir i raspored emitovanih vesti, pri čemu dominira kriterijum povlađivanja očekivanjima specifičnog auditorijuma.

KOMUNIZAM

U potpunosti politički i ideološki determinisani medijski prostor, pa i kada je reč o prezentovanju kriminaliteta, zabežen je u periodu komunističkih vlasti. Mediji su širom komunističkog bloka bili strogo kontrolisana propagandna institucija i važan element monolitne države i partije kao ideološke mašine (Zankova, 2005). Autorka obimnog istraživanja bugarskih medija u vreme komunizma ilustruje to stanje analizirajući tematske fajlove i novinske izveštaje (Subject Files (50s, 60s, 70s), through the Bulgarian press surveys in English (1958–1967) and through the RFE/RL Background and Situational Reports (1964–1988).

Mediji služe ostvarivanju čisto ideoloških državnih ciljeva, iako u određenoj mjeri trpe promene, kako unutrašnje, tako i spoljašnje. Sama dinamika medija, sa jedne strane, kao i promene političkih zahteva, sa druge strane, modifikovali su strukturu, funkciju i prioritete medijskih programskih politika (Zankova, 2005).

Kada razmatra razlike između određenih tipova medija, Zankova karakteriše štampu i radio tog vremena, kao tvrde partijske glasnike. Tehničke performanse radija i kvalitet programa nacionalne mreže, iskorišćeni su u dostizanju totalitarnih ciljeva u procesu ujedinjenja i unifikacije svesti cele nacije (Zankova, 2005:2). Od kraja pedesetih godina televizija preuzima primat i njen potencijal u sferi širenja ideologije partije ostaje najrelevantniji značaj za kreatore medijskih sadržaja. Ipak, kako Zankova ističe, i pored osnovne funkcije asistiranja komunističkoj partiji u dostizanju njenih političkih ciljeva, elektronski mediji su, u isto vreme, bili retka šansa da se dođe do nekih informacija i vidova zabave. Kao novo uporište komunističke vladavine, elektronski mediji su čuvani od preteranog emitovanja i uticaja stranih programa. Strani programi su kritikovani, zbog štetnog ideološkog uticaja (*harmful ideological effect*“, M.Minkov prema Zankova,2005:2). Širenje informacija preko medija bilo je strogo selekcionisano, reducirano i cenzurisano, a paralelno je stalno nanovo razmatrana njihova uloga u kreiranju javnog mnjenja. (A. Koen, *Democracy and information – the role of information in the democratization of Bulgarian culture, Narodna kultura*, 15 April 1967, In: *Ibid*, N 635; P. Mitev, *Public opinion and its role in socialist society, Novo vreme*, N1, January 1964, In: *Ibid.*, N 512).

Odnos medija iz komunističkog perioda prema kriminalitetu je u potpunom u skladu sa rutinskim, gotovo dosadnim stilom informisanja, koji stvara ideološki fabrikovanu sliku stvarnosti. Mada su, komunistička društva patila od svih oblika kriminaliteta koje su beležila i zapadna društva, pa možda i još nekih njima nepoznatim, održavanje optimističke slike društva podrazumevalo je prećutkivanje realne slike kriminaliteta. To se postizalo ideološkim filtriranjem informacija o kriminalitetu koje su se prevodile u floskule o ugrožavanju društvene svojine, odstupanju od socijalističkih vrednosti, napadima na tekovine narodno-oslobodilačke borbe i sl. Problem narastajućeg kriminaliteta belih okovratnika, privredni i ekonomski kriminalitet, kao i specifičan problem huliganstva, posebno u Sovjetskom Savezu, intenzivirali su se kao medijska tema paralelno sa slabljenjem komunističkog režima.

Kroz zvaničnu komunističku politiku i ideologiju toliko uzdizani egalitarni princip, realno je predstavljao čistu demagogiju, jer se pokazalo da su

već, do tada, uveliko, uspostavljene i gusto umrežene strukture nejednakosti u periodu tranzicije, ojačale svoj kolektivistički duh i imale značajnu ulogu kako među elitama, tako i u većini stanovništva. Nakon demokratskih promena u bivšim komunističkim društvima došlo je do ekstremno narastajućeg kriminaliteta, tako da se kod građana javila nostalgija za periodom kada su, kako se činilo, političke elite i "snage zakona i reda" bivšeg režima mogle da drže ove pojave pod kontrolom. U toj potrebi da se zbog narastajućeg "haosa" prizovu stare komunističke partijske strukture previđalo se, da su partije i njeni članovi bili velikim delom umešani u kriminal belih okovratnika, u organizovani kriminal (Glinkina,1998a:20). Sami kriminalizovni, omogućili su kriminalu da prodre u sve stratume društva.

Posebno zanimljivom se čini sličnost između "idilične ere" kada je reč o medijskoj slici kriminaliteta u državama komunističkog režima od 1950-tih do sredine 60-tih i medijskog prezentovanja kriminaliteta u zemljama razvijenog Zapada. Ta sličnost i pored mnogih, možda, značajnijih razlika ukazuje na drastično drugačiju sliku, ali i drugačiju društvenu poziciju kriminaliteta kao fenomena, u odnosu na dolazeće moderno doba.

PRIČE SA ZAPADA

Optimistička paradigma koja je karakterisala društveni i medijski odnos prema kriminalitetu bila je dominantna politika devetnaestog i prve polovine dvadesetog veka. Ona se zasnivala na ideji da se kriminalitet može pokoriti putem socijalnog progresa i rehabilitacije individualnih počinitelaca (Garland i Sparks 2000, Garland, 2001). I pored činjenice da uznemirenost povodom medijskog prezentovanja kriminaliteta ima svoje početke u vremenu koje prethodi nastanku modernih medija i sredstava komunikacije, postavlja se pitanje uzroka dramatične promene kursa medijskog odnosa prema kriminalitetu u drugoj polovini dvadesetog veka.

Medijsko prezentovanje kriminaliteta u društvima razvijenog kapitalizma, od Drugog svetskog rata pokazuje jasnu periodizaciju u smislu idealno-tipskih narativnih struktura. Prvi, posleratni period je dekada društvenog konsenzusa i socijalne harmonije u prikazivanju kriminaliteta. Slika društva koju šalju mediji, kroz sve oblike izražavanja (vesti, režirane kriminalističke priče), bazirana je na deljenju zajedničkih vrednosti koje beskonfliktno usvajaju hierarhiju statusa i autoriteta. Dirkemovski odnos prema kriminalitetu u kome će kriminalitet biti osuđen i iskorenjen zajedničkom reakcijom zdrave zajednice, nedvosmisleno je ocenjivao kriminalitet kao

društvenu devijaciju. Na snazi je bilo stanovište da se kriminal ne isplati i da počinioци moraju biti privedeni pravdi. U medijskim narativima o kriminalitetu snage reda uvek hvataju zločinca, a pravosudni sistem je prikazan kao strog, posvećen i efikasan (videti: Stenson i Sullivan, 2001). Sadržaj priča o kriminalitetu u prvoj dekadi se, i kvalitativno i kvantitativno, razlikuje u odnosu na period koji sledi. Snage reda i zakona pojavljuju se kao reprezenti države, ali i društva u celini, nema preispitivanja njihove ispravnosti i veliki broj televizijskih heroja se regrutuje iz korpusa branitelja reda i sigurnosti. Kriminalitet je, bez izuzetka, prikazivan kao nesvakidašnja i abnormalna društvena pojava. Ubistva koja dominiraju kao oblik kriminaliteta najčešće zastupljenog i u informativnim i u fikcionalnim sadržajima, uvek su vezana za centralnu priču i kontekstualnog kriminaliteta, koji nije povezan sa narativnom potkom, gotovo i da nema. Prema svim istraživačkim merenjima u kvantitativnom smislu, kriminalitet je procentualno mnogo manje zastupljen (pogledati Renier, 2007).

U periodu od 1960-te godine uočljivo se menja način medijskog prezentovanja kriminaliteta. Vrednosti društvenog integriteta i autoriteta se intezivno preispituju. Pojavljuju se sumnje u odnosu na pravdu i efikasnost pravosuđa. Pojačani su društveni konflikti između etničkih grupa, između polova, generacija. Kritički odnos prema snagama socijalnog reda i pravosudnom sistemu postaje uporišna tačka socijalnih reformi. Traže se alternative društveno ponuđenim odgovorima i rešenjima.

Period od 1970-tih godina možemo nazvati početkom nove ere. Sa jedne strane, se kroz kritičko-borbene pristupe traži povratak vrednosti društvenog konsenzusa, sa druge strane, narastaju tendencije koje podrazumevaju beznadežno stanje nereda koje se više ne može društveno regulisati. Stanje Hobsovskog opšteg neprijateljstva koje se nalazi izvan kategorija dobra i zla polako osvaja društveni i medijski prostor. Konflikt srednjeg perioda koji je izazvao komešanja završava se u sveobuhvatnoj promeni. Pored pokušaja da se revitalizuju vrednosti iz prošlosti, nazire se predominantni diskurs koji će zaokružiti sve dotadašnje trendove medijskog prezentovanja kriminaliteta, a to je uzdizanje teme "društva rizika" (Stenson i Sullivan, 2001:181).

ZASTRAŠENA CIVILIZACIJA

Postmodernizam donosi kraj ogromnog narativa o društvenom progresu, koji na kraju dovodi do "smrti socijalnog" (Rose 1996). Koncept društva rizika ("risk society") oslanja se na promene koje su se odigrale u osnovi

društvenog razvitka. On ne znači, samo smenu prirode rizika, nego i alternativne kulturne senzibilitete i iznad svega strategiju borbe protiv rizika (Stenson i Sullivan, 2001:177). Država i policija više nisu rešenje, već se ono traži u promeni ponašanja ljudi, u ličnoj odgovornosti, i u individualnim (self) strategijama koje su odraz uzdizanja self identiteta kao okosnice poznog moderniteta. Individue su odgovorne za svoje sudbine u "dobitničko-gubitničkoj" kulturi. Naraslo globalno deregulisano tržište stalno je poprište uspona i padova, proliferacije novih milionera i novih paupera (Stenson i Sullivan, 2001:178). U "kazino kulturi" ulozi su sve veći, a sigurnost od "kolevke pa do groba" države blagostanja zamenjena je kulturom u kojoj pobednik odnosi sve. "Rizikofobična kultura" zamenjena je "rizikofiličnom" kulturom u koju je uključen substancijalni strah od gubitka. U tom smislu, može se uočiti paralela između kraha komunističkog društva kolektivnog paternalizma, za koje se vezuje osećaj društvene sigurnosti, i nestanka kapitalističke države blagostanja, koja je socijalnu sigurnost smatrala svojim prioritetom. Nestanak sveta ideala, koji je možda, bio prividan dovešće do uzdizanja sveta hiper-realnosti.

Društvene promene reflektovale su se na teorijski i praktični tretman kriminaliteta i u društvu i u medijima. On se okreće pragmatičnom i u većoj meri kaznenom pristupu kao socijalnom odgovoru, udaljavajući se od pokušaja socijalnog isceljivanja. Traganje za uzrocima kriminaliteta biva zamenjeno "administrativnim realizmom". "Rehabilitacioni ideali" zamenjeni su generalnim zastrašivanjem i odmazdom kao svrhom penalne politike. Kriminalci više nisu objekat razumevanja i primene tretmana koji će ih izmeniti i oplemeniti, već su osamostaljeni u svojoj krivici. Uzroci kriminaliteta se označavaju kao monoštvo koje je deo "kriminologije svakodnevnog života" (Garland, 1996 prema Stenson and Sullivan, 2001). Pribegava se pragmatičnoj rutini minimiziranja prilika za počinioce kada je u pitanju situacioni kriminal. Fokus je na prevenciji i otkrivanju "vrućih tačaka" (hot spots). Socijalna dimenzija kriminaliteta se zanemaruje i potencira se individualni pristup u rešavanju problema kriminaliteta. Razvijanje taktike komšijske borbe protiv kriminaliteta i strategija policije orijentisane na uzak problem, rezultira problemom ugušene politike. Policajci više nisu simbol javnog reda, mira i vrline već se takmiče na komercijalizovanom tržištu obezbeđenja i sigurnosti (pretežno privatnim). Niko nije pošteđen u "društvu rizika". Opasnost od kriminaliteta pogađa i bogate i moćne, strah se rasprostire globalno, u "distribuciji lošeg" su male razlike između privilegovanih i nemoćnih. Mušterije privatnih ponuđača zaštite od kriminaliteta biraju između mnogobrojnih dilera "pick'n'mix" policijskog nadzora. Kriminalitet postaje praktični "hazard", a ne više moralna pretnja. Široko shvaćena

idealna pravda biva zamenjena kalkulacijom da se minimizira rizik od kriminaliteta.

Mediji igraju vodeću ulogu u reprodukciji "spektakularnog konzumerizma". (Stenson i Sullivan 2001:178). Izmenjeni sadržaj masovnih medija u prezentovanju kriminaliteta ukazuje na porast diskursa rizika. Studije o medijskim procesima otkrivaju motivacioni ključ medijskih operativaca i implikacije koje se postižu na globalnom nivou (Roberts, 2003:80). Slika o stalno narastajućem kriminalitetu zamenila je suprotstavljenu, takođe nerealnu sliku o nepostojanju kriminaliteta. Kriminalitet se pojavljuje kao najveći društveni problem. Istraživanja koja imaju za predmet paralele između razvoja i rasta medijskih slika kriminaliteta i efekata izazivanja straha u masovnom auditorijumu, imaju veoma kompleksan zadatak, a interpretacija ove uzročnosti predmet je žučnog neslaganja.. Sa druge strane, osnovne karakteristike promena u obrascu medijskog tretiranja kriminaliteta dovele su istraživače medijskih sadržaja do sličnih zaključaka.

NOVI MEDIJSKI OBRASCI U PRIKAZIVANJU KRIMINALITETA

Priče o kriminalu i silama zakona najčešći su televizijski sadržaji od kad je ona postala vodeći medij, od 1950-te godine. Pored toga što su se zabavni programi u koje je uključen kriminalitet enormno povećali, do današnjih dana, došlo je do promena u načinu prikazivanja kriminaliteta i snaga reda i zakona. Promene u obrascu prikazivanja sadržaja kriminaliteta u medijima isti je i kod informativnih i kod režiranih (fikcionalnih) medijskih produkcija. Analize sadržaja 620 slučajno izabranih udarnih televizijskih termina pokazuju od 1955 do kraja 1986 narastajuću prevagu nasilnog kriminaliteta u televizijski režiranim sadržajima o kriminalu (Lichter *et al.* 1994: chapter 8 prema Renier, 2007:313).Televizija uveliko nadmašuje realnost u prikazivanju nasilja od 1950 –te godine.

Inteziviranje medijskih slika nasilja ogleda se u podacima da je od 1945-60 te godine u 90% filmova nije bilo, ili je minimalno zastupljeno nasilje, dok je od 1980-1991 ta proporcija uvećana za 65%. Mada ubistvo, kao oblik kriminaliteta ostaje najzastupljenije, uvećava se prikazivanje svih vrsta nasilja.

Prisutna je veoma izražena diskrepanca između medijskih slika o kriminalitetu i zvaničnih statističkih podataka i izveštaja kriminalističkih i policijskih službi. Realna ocena stope kriminaliteta često biva zamagljena medijskim prikazima u kojima se iz različitih razloga (politički, komercijalni i dr.) manipuliše realnim stopama rasta kriminaliteta. Pitanje validnosti same

kriminalističke statistike, koja može da varira usled promene instrumenata i kategorija merenja, takođe biva iskorišćeno u medijskom prikazivanju kriminaliteta kao stalno rastućeg¹

Insistiranjem na određenom tipu kriminaliteta, a to su u medijskim prikazima brutalna ubistva, zamagljuje se prisustvo mnogobrojnih drugih društveno razornih oblika kriminaliteta, kao što su državni, ekonomski, kriminalitet belih okovratnika. Slika brutalnih ubistava je predominantni oblik medijskih sadržaja kriminaliteta, bez obzira da li je reč o vestima ili izmišljenim sadržajima. Imovinski kriminalitet je obrnuto proporcionalno prikazan u medijima u odnosu na statističke podatke. U medijima je on umanjen i prezentovan uz nezaobilazno surovo nasilje i fizičke povrede žrtve, što u realnosti, često, nije slučaj (Garofalo, 1981:326, Katz,1987;50).

Kontekstualan kriminalitet je drastično uvećan. Udeo prikazivanja kriminaliteta koji nije u vezi sa osnovnom radnjom ili centralnim likom postaje esencijalni izraz stanja u kome je društvo prožeto rizikom od kriminala. U periodu do 1980-te godine samo 15% filmova je prikazivalo kontekstualni kriminalitet, a od 1991. godine 80% filmova sadrži višestruke prikaze kriminalnih radnji koje nisu u vezi sa centralnim narativom. Veliki rast kontekstualnog kriminaliteta implicira sliku društva kome preta opasnost od svih vidova kriminaliteta, a što je još važnije, kriminalitet se podrazumeva kao sastavni deo svakodnevnog života, tretira se kao nešto uobičajeno. On više nema značenje nečeg posebno dramatičnog i vanserijskog.

Promena koje je veoma uočljiva u odnosu na prvu dekadu medijskog prikazivanja kriminaliteta je odnos prema policiji i pravosudnom sistemu. Policija se sve više prikazuje kao zločinačka, a ne kao sila zakona. Ona je ili preterano revnosna u upotrebi sile (i kad je to potrebno i kad nije) ili je sama nosilac devijantnih poremećaja (eksczesno konzumiranje alkohola i droga, vanbračne seksualne aktivnosti, korupcija i dr.) Pravosudni sistem je povećano portretisan kao podeljen i pocepan iznutra. Sve češći su prikazi konflikata između policije i sudova, kao i policijskih službenika među sobom. Nesavršenost, nepravda, potkupljivost, zavisnost o centrima moći postaju značajni motivi u medijskim vestima i pričama o kriminalitetu. Tendencija u portretisanju pravosudnog sistema kreće su pravcu isticanja politizacije, njegovog kontroverznog karaktera i kritičkih osvrta na tu problematiku. Drastično se smanjuju afirmativne, pa čak i

¹ Slučaj Engleske, u kojoj je 1999-te godine za 14% skočila stopa kriminaliteta usled nove statističke procedure, o čemu su mediji izveštavali kao objektivnom podatku koji svedoči o stopi porasta kriminaliteta Roberts, 2003:78

neutralne priče o policiji. Kriminalitet se eksplicitno prikazuje kao društveni fenomen van kontrole.

Možda su, najznačajnije razlike u obrascu medijskog prikazivanja kriminaliteta vezane za promene u prezentaciji žrtava kriminala. Žrtve su se pomerile iz senke i njihova čisto funkcionalna uloga u kriminalističkim narativima dospela je u vodeću poziciju. Stradanja i patnje žrtava kriminaliteta čine ih subjektima zbog kojih cela priča o kriminalu nastaje. Fokus na žrtvama je posledica stanja "narastajuće brige" (Rock, 1990). Viktimizacija je prikazana sa traumatičnim posledicama u 74% filmova u periodu od 1980-91. godine. Žrtve su novi junaci medijskog prikazivanja kriminaliteta, uvećava se saosećanje sa njihovim neprilikama izazvanih kriminalom. Studije procenjuju da je uloga žrtava u novinskim pričama dobila vodeću ulogu u poslednje tri decenije (Reiner, 2001). Žrtve su postale centralna tačka izmišljenih kriminalističkih narativa (Reiner, 2000a, 2000b). Nove priče potenciraju rizik sa kojim se suočavaju pripadnici višeg socijalnog statusa, belci, žene i odrasli (Graber 1980 prema Dowler, 2003). Istina je, da su najčešće žrtve nasilja, prema oficijelnoj statistici, siromašni, mladi i crne žene. U medijskim vestima ove kategorije, su suprotno realnosti, predominantno prikazane kao zločinci.

U poslednje vreme narasta broj programa koji su specijalizovani za prikazivanje kriminalnih sadržaja u "realnoj" formi (Crimewatch UK. ID i sl.). Često se u te svrhe koriste i amaterski video snimci, mediji se pojavljuju kao učesnici u kriminalističkoj istrazi, veza između medija i kriminalnog pravosuđa se prožima, smanjujući razliku između "faktičkog" i "izmišljenog" kriminaliteta (Manning 1998, Ferrell 1998, Tunnell 1998 prema Renier, 2007:304). Implikacije ovog trenda su veoma značajne jer deluju u pravcu projektovanja slike globalnog društva zastrašenog kriminalitetom, u kome svako može postati žrtva, ali i svako polaže pravo i slobodu da se uhvati u koštac sa kriminalitetom.

ZAKLJUČAK

Proučavanje odnosa između medijskog prikazivanja kriminaliteta i efekata koje ono izaziva u društvu dugotrajna je istraživačka preokupacija, pretežno u zapadnoj literaturi. Ona se prevashodno bazira na proučavanju medijskih sadržaja koji se odnose na kriminalitet i ispitivanju ponašanja auditorijuma. Treba imati u vidu, da analiza sadržaja, bilo kvalitativna ili kvantitativna sadrži različite metodološke probleme koji mogu uticati na rezultate istraživačkog procesa. To su izbor operativne definicije kriminaliteta i devijacija,

određivanje kvantitativnih kategorija i dr. Ponašanje auditorijuma, ili primaoca poruka, može se posmatrati na različite načine. Osnovna razlika se odnosi na izbor gledišta o tome da li je medijska publika skup pasivnih primalca medijskih poruka ili aktivni učesnik koji reaguje na medijske poruke uključivanjem sopstvenih stavova i procena.

Mnogi teoretičari smatraju da su se mediji uveliko udaljili od prvobitnog cilja koji je bio usmeren na obezbeđivanje objektivne i korektno slike o nasilju i kriminalitetu. Ciljevi su usmereni ka ostvarivanju različitih interesa. Na osnovu tumačenja tih interesa istraživači se dele na one koji u medijima vide podstrekače društvenog kriminaliteta, sredstvo za zadovoljenje potrebe publike za senzacijom i uzbuđenjem ili izazivače "moralne panike" koja zahteva "društvo nadzora". Medijske vesti o kriminalitetu se karakterišu kao "upakovani produkti" (Katz,1987) koji nemaju samo informativnu vrednost već specifičnu novinarsku vrednost (newsworth). Traganje za adekvatnim rešenjima u suzbijanju kriminaliteta, po mišljenju većine autora, nije primaran cilj medijskog bavljenja kriminalitetom. Emocionalne reakcije publike, "moralno angažovanje" posledica su emotivne manipulacije koja nadilazi realnu sliku fenomena koji prezentuje. Na osnovu tretiranja kriminaliteta mediji se uslovno mogu podeliti na "kvalitetne" i "popularne". "Popularni" mediji su češće fokusirani na "interpersonalne" konflikte i individualne devijacije, dok "kvalitetni" uključuju različite komentare o socijalnim devijacijama o ugrožavanju ljudskih prava, politici, sadrže debate o pravosuđu.

Masovni mediji formiraju građansku svest o kriminalitetu koja se zasniva na informacijama bogatom, ali znanjem siromašnom informisanju. (Sherizen 1978:204. prema Renier 2007:310). Glavni argument odbrane na pitanje zašto nema kvalitetnije medijske slike kriminaliteta sastoji se u odgovoru da mediji ne mogu da obezbede analitičko razumevanje kriminaliteta jer za takve deskripcije nema prostora.

Bez obzira, da li su strah od kriminaliteta ili pojačane kriminalne aktivnosti pretpostavljeni rezultati efekata medijskih prezentovanja kriminaliteta, o čemu postoje različiti stavovi, svakako je neophodna budna pažnja stručne javnosti kada je ovaj odnos u pitanju. Fokus istraživanja ne treba da bude samo "strah", već daleko širi uvid u problem (Sparks, 2001:194). Cilj istraživanja treba da uključuje otkrivanje nevidljivih veza, sponzorstava, diskusije o određenim konceptima kriminaliteta, o politici kažnjavanja. Značajno je praćenje promena u vokabularu, komentatorskom stilu, dijagnozama, atributima, simbolima, stilu i cenzuri. Na taj način predmet istraživanja nije samo "strah" već mnogo značajnije implikacije odnosa

medija i politike. Na osnovu tako sprovedenih istraživanja mogu se promovisati ozbiljne i stručne strategije intervencije koje bi uticale na poboljšanje kvaliteta medijskog prezentovanja kriminaliteta u pravcu neutralisanja različitih manipulativnih uticaja.

LITERATURA

- (1) DOWLER KENNETH (2003) Media Consumption and Public Attitudes Toward Crime and Justice: The Relationship Between Fear of Crime, Punitive Attitudes, and Perceived Police Effectiveness *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 10 (2): 109-126.
- (2) ERICSON, R. (1991), 'Mass Media, Crime, Law, and Justice', *British Journal of Criminology*, 31, 3: 219–49.
- (3) GARLAND, D. (2001), *The Culture of Control*, Oxford: Oxford University Press.
- (4) GARLAND, D., SPARKS, R. (2000): *Criminology, Social Theory and Challenge of our Time*, *The British Journal of Criminology*, 189-204
- (5) GAROFALO, J. (1981), Crime and Mass Media: a Selective Review of Research *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 18, No. 2, 319-350
- (6) GLINKINA, S. (1998) The Omnious Landscape of Rossian Corruption, *Transitions*,
- (7) KATZ, J. (1987), 'What Makes Crime "News"?' ,*Media, Culture and Society*, 9, 1: 47–75.
- (8) REINER, R. (2007) Media made criminality: The representation of crime in the mass media. In: Reiner, Robert and Maguire, Mike and Morgan, Rod, (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press, Oxford, UK,
- (9) ROBERTS, J., STALAS, L., INDERMAUR, D., HOUGH, M. (2003) *Penal Populism and Public Opinion : Lessons from Five Countries*, Oxford University Press, New York
- (10) SPARKS, R. (2001) "Bringing it All Back Home: Populism, Media Coverige and the Dynamics of Locality and Globality in the Politics of Crime Control, in *Handboook of Criminolgy*, Stenson, Kelvin and Robert Sullivan, Willian Publihing, Devon
- (11) STENSON, K. and ROBERT S. (2001) *Crime, Risk and Justice: The politics of crime control in liberal democracies*, Willian Publihing, Devon
- (12) ZANKOVA B. (2005) *The media in Bulgaria during communism and their transformation into democratic institutions*, Budapest, July

CULTURAL CRIMINOLOGY – RESEARCH OF CRIME PRESENTATION IN THE MEDIA

The purpose of this paper is presentation of theoretical and research analyses dealing with the media-crime relation, which makes a part of the cultural criminology. Strong social changes developing in the global society are visible in the relation of the society toward crime, and in the media image of crime. Although disagreeing concerning the cause and effects of this relation, theoreticians almost unanonimously agree with the conclusion that the scope and manner in which crime is presented in mass media is in a large degree intensified in comparison to previous decades. Considering the flow and direction of trends of the media presentation of crime through history, the paper gives a review of changes which most significantly characterise the new position of crime as a phenomenon in the society and the media.

KEY WORDS: media / crime / content analyses / presentation

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2009 / Vol. XXVIII / 1-2 / 37- 64

Originalni naučni rad
UDK:
ID broj:

PRIMENA ALTERNATIVNIH MERA ZA MALOLETNIKE U KRIVIČNOM PRAVU*

Dragan Jovašević*
Pravni fakultet u Nišu

Zoran Stevanović*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Početakom 2006. godine u Republici Srbiji je stupilo na snagu novo maloletničko (materijalno, procesno i izvršno) krivično pravo. Na taj način je okončavajući reformu kaznenog prava Republika Srbija je sledila tendencije savremene kriminalne politike drugih razvijenih evropskih zemalja (Francuska, Nemačka, Hrvatska), pa je na poseban, specifičan način odredila krivičnopravni status maloletnika. Ta specifičnost se ogleda u više pravaca: 1) donet je Lex specialis - poseban Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (ZOMUKD) čime su maloletnici u svom krivičnopravnom položaju u potpunosti odvojeni od statusa punoletnih lica kao učinilaca krivičnih dela, 2) određena je posebna nadležnost sudova za postupanje u krivičnim predmetima maloletnih učinilaca krivičnih dela, 3) predviđena je obavezna specijalizacija lica koja u organima krivičnog pravosuđa učestvuju u krivičnom postupku prema malololetnim učinocima krivičnih dela (uz prethodnu obuku i izdavanje licenci – "sertifikata") i 4) pored krivičnih sankcija zakon je prema maloletnim učinocima krivičnih dela predvideo mogućnost izricanja posebnih mera sui generis - vaspitnih naloga (uputstava ili preporuka) – kao sredstava restorativne pravde kojima se izbegava pokretanje ili vođenje krivičnog postupka.

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: jovashana@ptt.rs

* E-mail: zoranstev_iksi@yahoo.com

*Upravo o primeni novih vrsta neformalnih (alternativnih) mera
prema maloletnim učinocima krivičnih dela govori i ovaj rad.*

*KLJUČNE REČI : zakon / maloletnik / krivično delo /
vaspitanje / vaspitni nalozi / sud*

POJAM MALOLETNIČKOG KRIVIČNOG PRAVA

Maloletničko krivično pravo¹ je deo, segment krivičnog prava jedne države koje zbog obilja specifičnih rešenja u poslednje vreme u nizu evropskih zemalja² dobija karakter samostalne pravne (pozitivno pravne), ali i naučne discipline. Radi se, naime, o posebnoj, zaokruženoj i autonomnoj celini koja sadrži niz specifičnih rešenja u odnosu na punoletne učinioce krivičnih dela³. Neretko se stoga u literaturi za ovu granu prava upotrebljava naziv para-krivično pravo ili kvazi-krivično pravo koje se odnosi na maloletna lica.

Dakle, maloletničko krivično pravo je skup zakonskih propisa kojima se određuje krivičnopravni status maloletnih lica⁴ (kao učinilaca krivičnih dela odnosno maloletnih lica kao žrtava krivičnih dela). To je pravo koje

¹ Termin maloletničko krivično pravo je gotovo uobičajen u pravnoj teoriji (G. Marjanovik, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, Skopje, 1998. godine, str. 361 ili L.J. Bavcon, A. Šelih, Kazensko pravo, Splošni del, Ljubljana, 1999. godine, str. 230 ili D. Jovašević, Maloletničko krivično pravo, Beograd, 2008. godine, str.9-11). No, u pravnoj teoriji se za ovu granu prava upotrebljava i naziv "krivično pravo za maloletnike". Oba termina asociraju na krivično pravo "maloletničkog karaktera" koje stoji nasuprot punoletničkom krivičnom pravu (M. Škulić, Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela, Beograd, 2003. godine, str. 368).

² U Nemačkoj, Francuskoj, Hrvatskoj, Makedoniji i sada Republici Srbiji je ova grana prava formalno izdvojena iz krivičnog zakona (zakonika). Tako je u Nemačkoj u primeni Zakon o maloletničkom krivičnom pravosuđu od 11. decembra 1974. godine (sa izmenama od 30. juna 1990. godine) – Jugendgerichtsgesetz, u Francuskoj je u primeni Ordonnance No. 45-174 du 2. fev. 1945. godine dopunjena Zakonom broj 2002-1138 od 9. septembra 2002. godine, u Hrvatskoj je u primeni Zakon o sudovima za mladež (Narodne novine Republike Hrvatske broj 111/1997, 27/1998 i 12/2002) od 22. oktobra 1997. godine (Više: F. Hirjan, M. Singer, Komentar Zakona o sudovima za mladež i kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika, Zagreb, 2002. godine). Slična je situacija i u Republici Makedoniji gde je u primeni Zakon za maloletnička pravda (Služben vesnik na Republika Makedonija broj 87/2007) od 12. jula 2007. godine.

³ Z. Stojanović, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2005. godine, str. 344

⁴ Interesantno je da se u delu nemačke krivičnopravne teorije javljaju i takva mišljenja da se ovde radi o kriminalitetu lica koja nisu navršila 25 godina života (W. Sauer, Kriminologie, Berlin, 1950. godine, str. 108)

propisuje poseban tretman prema maloletnim učiniocima krivičnih dela⁵. Tako ovaj naziv za koji se često u pravnoj teoriji određuje kao kriminalno-politički postulat obuhvata granu prava sa krivičnopravnim odredbama koje se primenjuju na maloletne učinioce krivičnih dela i koje odslikavaju poseban, specifičan karakter ove grane prava. To je pravo koje se zasniva na ličnosti učinioca delikta (Taterstrafrecht), a ne na samom deliktu (Tatstrafrecht)⁶. Ili drugim rečima, to je sistem zakonskih pravnih propisa kojima se određuje sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela⁷, a pod određenim uslovima i za punoletne učinioce, te postupak za izricanje i izvršenje ovih sankcija od strane nadležnih državnih organa. Stoga se može reći da maloletničko krivično pravo prelazi okvire krivičnog prava jer obuhvata ne samo krivičnopravne odredbe materijalnopravne sadržine, već i odredbe procesnog i izvršnog krivičnog prava na način, u meri i u obimu koji se odnosi na maloletne učinioce krivičnih dela.

Maloletničko krivično pravo tako predstavlja skup (sistem) zakonskih propisa kojima je regulisan položaj (prava i obaveze) maloletnika⁸ u krivičnom pravu u celosti⁹. Ove odredbe se, prvo, odnose na: a) pojam i vrste maloletnika kao subjekata krivičnog prava (aktivni i pasivni¹⁰ subjekt), b) vrste, uslove i način propisivanja i izricanja krivičnih sankcija prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, v) postupak za izricanje krivičnih sankcija za maloletnike (koji predstavlja posebnu, specifičnu vrstu krivičnog postupka – specifičnog po organima za pokretanje i vođenje krivičnog postupka i za izricanje i izvršenje krivičnih sankcija, arhitektonici i toku postupka i učešću posebnih vandsudskih – posebno vankrivičnosudskih organa u postupku izricanja i izvršenja krivičnih sankcija) i na kraju g) postupak izvršenja izrečenih

⁵ G. Marjanović, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, op.cit.str. 361

⁶ D.Jovašević, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2006. godine, str. 278

⁷ U istoriji krivičnog prava se mogu naći i takva shvatanja prema kojima je prva penitencijarna ustanova za maloletne učinioce krivičnih dela osnovana na inicijativu rimskog pape Klimenta IX još 1703. godine u Rimu da bi se kasnije ovakve ustanove osnivale i u drugim državama: Nemačkoj, Francuskoj, Švajcarskoj i Velikoj Britaniji (G. Marjanović, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, op.cit. str. 362)

⁸ Maloletni učinioci krivičnih dela odavno imaju poseban status. Razlog za to treba tražiti u starosnom dobu u kome se nalaze ova lica koje je ispunjeno mnogobrojnim i neprestanim promenama, dobu koje je prožeto njihovim biološkim i psihološkim odnosno socijalnim sazrevanjem, a to sve zahteva i prilagođavanje mera krivičnog prava takvom uzrastu. A sve u težnji da se njihovo kriminalno ponašanje spreči u korenu s obzirom da od toga zavisi umnogome i njihov budući život (B. Čejović, Krivično pravo u sudskoj praksi, Knjiga prva, Opšti deo, Beograd, 1985. godine, str. 492)

⁹ O. Perić, Položaj maloletnika u jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu sa stanovišta zaštite ljudskih prava, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, broj 1-3/2000. godine, str. 27-32

¹⁰ M. Vešović, Maloletnik kao objekt krivičnopravne zaštite, Pravna misao, Sarajevo, broj 7-8/1978. godine, str. 139-157

maloletničkih krivičnih sankcija. Ono se nizom svojih odredbi sadržinski, a i po formi izdvaja od krivičnog prava koje se inače primenjuje prema punoletnim učiniocima krivičnih dela. Pod određenim zakonom predviđenim uslovima ono se izuzetno primenjuje i prema punoletnim učiniocima krivičnih dela¹¹.

KARAKTERISTIKE MALOLETNIČKOG KRIVIČNOG PRAVA

U našem krivičnom pravu¹² Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika FNRJ iz 1959. godine¹³ izdvojene su odredbe o kažnjavanju maloletnih učinilaca krivičnih dela u posebno poglavlje¹⁴. Takođe u Zakoniku o krivičnom postupku¹⁵ su bile predviđene posebne odredbe o postupku prema maloletnicima (čl. 464-504. ZKP u Republici Srbiji u važnosti do donošenja posebnog zakona 2005. godine), dok Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (u Republici Srbiji samo do 1. januara 2006. godine) predviđa postupak, način i uslove izvršenja izrečenih maloletničkih krivičnih sankcija. Tako je stvoreno maloletničko krivično pravo sa sledećim karakteristikama¹⁶:

1) krivičnopravne odredbe se ne odnose na lice koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 14 godina (član 2. ZOMUKD). Takva lica se nazivaju "deca" i oni nisu aktivni subjekt krivičnog prava. Prema njima je u potpunosti isključena primena krivičnog prava, ali oni zato podležu primeni odredbi nekih drugih grana prava (porodičnog prava, prava socijalnog staranja, prekršajnog prava i sl),

2) strogo posmatrano, jezičkim i gramatičkim tumačenjem pojam "maloletnog učinioca krivičnog dela"¹⁷ nije moguć, jer krivičnog dela nema bez postojanja krivice na strani njegovog učinioca (prema objektivno-subjektivnom shvatanju pojma krivičnog dela iz člana 14. KZ RS). Takođe je pojam krivice nespojiv (inkompatibilan) sa pojmom deteta,

¹¹ D. Jovašević, Leksikon krivičnog prava, Beograd, 2006. godine, str. 270

¹² Više: LJ. Lazarević, Propisi o maloletnicima, Beograd, 1958. godine

¹³ O. Perić, Pokret nove društvene odbrane i krivičnopravni položaj maloletnika, Zbornik Матице српске, Novi Sad, broj 88/1990. godine, str. 125-131

¹⁴ O. Perić, Decenija velikih promena u krivičnopravnom statusu maloletnika, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, broj 1-2/1994. godine, str. 172-185

¹⁵ Zakonik o krivičnom postupku u primeni u Republici Srbiji Službeni list SRJ broj: 70/2001 i 68/2002 i Službeni glasnik Republike Srbije broj 58/2004, 85/2005 i 115/2005

¹⁶ Vidi: M. Bajer, Kriminalitet maloljetnika, Zagreb, 1967. godine; M. Bajer, Problem maloljetničkog kriminaliteta, Zagreb, 1969. godine; M. Singer, LJ. Miškaj Todorović, Delikvencija mladih, Zagreb, 1989. godine; S. Konstantinović Vilić, V. Miladinović, V. Đurđić, Kriminalitet maloletnica, Beograd, 1992. godine; F. Hirjan, M. Singer, Maloljetnici u krivičnom pravu, Zagreb, 2001. godine;

¹⁷ S. Konstantinović Vilić, Deca učinioci krivičnih dela u Nišu, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 1978. godine, str. 289-301; S. Konstantinović Vilić, Fenomenologija delikvencije ---+*

pa čak i sa pojmom maloletnika. Stoga i sam Krivični zakonik upotrebljava prilično nemuštu formulaciju "maloletnik koji je izvršio protivpravno delo koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo". I dalje, isključeno je postojanje i utvrđivanje krivice maloletnih učinilaca krivičnih dela u krivičnom postupku¹⁸,

3) maloletničko krivično pravo kao zaokruženi sistem krivičnopravnih propisa koji se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela je lišeno brojnih pojmova i instituta koje inače poznaje "klasično, standardno" krivično pravo koje se primenjuje prema punoletnim licima kao što su: krivica, kazna, kazneni i retributivni sistem, srazmernost kazne stepenu opasnosti učinioca i težine učinjenog krivičnog dela, odmeravanje kazne za dela u sticaju¹⁹,

4) sistem maloletničkog krivičnog prava treba da bude podređen kriminalno-političkim ciljevima – a to je vaspitanje maloletnog učinioca krivičnog dela i njegovo prevaspitanje (čime se u prvi plan stavlja princip vaspitavanja, a ne princip kažnjavanja)²⁰. Na taj način je istaknut specijalno preventivni karakter ove grane prava čime je napušten njegov dotadašnji "terapeutski" karakter²¹. U teoriji se stoga ističe da su maloletničke krivične sankcije, u prvom redu mere pomoći, mere socijalizacije sa što manje elemenata prinude, ograničenja prava i slobode

¹⁸ Više: A. Carić, *Mlađe osobe u kaznenom pravu*, Zagreb, 2002. godine

¹⁹ M. Aćimović, *Neki aspekti maloletničke delikvencije u SR Bosni i Hercegovini*, Pravna misao, Sarajevo, broj 1-2/1980. godine, str. 96-99

²⁰ M. Singer, L.J. Miškaj Todorović, *Analiza nekih obilježja kriminaliteta maloljetnika u Republici Hrvatskoj s posebnim naglaskom na vrstu kaznenih djela i mjesto njihovog izvršenja*, Policija i sigurnost, Zagreb, broj 3/1992. godine, str. 157-172

²¹ Prvobitni represivni model krivičnopravnog položaja maloletnika se ističe po tome da je maloletnik tretiran kao "delikvent u minijaturi", a njegov pravni položaj je karakterisalo blaže kažnjavanje zavisno od uzrasta i nešto povoljniji režim izdržavanja izrečene kazne (N. Milošević, *Maloletničko krivično zakonodavstvo Srbije i Crne Gore i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i drugi pravni standardi*, Zbornik radova, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i krivično zakonodavstvo Srbije i Crne Gore, Zlatibor, 2004. godine, str.261) koji je dugo vremena osporavan i podvrgavan snažnoj kritici posebno u 20. veku, te je postepeno potiskivan da bi konačno pedesetih godina 20. veka zamenjen zaštitničkim modelom (O. Perić, *Položaj maloletnika u jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu sa stanovišta zaštite ljudskih prava*, Zbornik radova, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, broj 1-3/2000-2001. godine, str. 27) da bi krajem 20. veka u ovoj oblasti počeo sve više da se primenjuje i novi "pravosudni model ili model pravičnosti" prema kome "maloletnik i njegove potrebe nisu više ono što je primarno i o čemu treba isključivo da se vodi računa već se u prvi plan ističe žrtva krivičnog dela i interesi samog društva čime se ističe sistem restorativne pravde" (M.Škulić, I. Stevanović, *Maloletni delikventi u Srbiji*, Beograd, 1999. godine, str. 13)

i represije, a sve više mere pomoći, brige, nadzora i otklanjanja i predupređivanja smetnji i uslova za njihov normalan i nesmetan razvoj i sazrevanje. To u krajnjoj liniji i odgovara tzv. Havanskim pravilima koje je OUN usvojila 1990. godine koja u odnosu na maloletne učiniocice krivičnih dela zahteva isključenje ili svodjenje na minimum bilo kakvog oblika lišenja slobode (član 11. tačka b.),

5) među krivičnim sankcijama koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela primat imaju vaspitne mere nad kaznom²² koja predstavlja izuzetak izražen u primeni kazne maloletničkog zatvora²³. Zakon poznaje devet vaspitnih mera sistematizovanih u tri grupe: 1) mere upozorenja i usmeravanja (koje su u Republici Srbiji zamenile ranije postojeće disciplinske mere), 2) mere pojačanog nadzora i 3) zavodske mere,

6) maloletničkim zatvorom se može kazniti samo izuzetno stariji maloletnik ako je izvršio teško krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora preko pet godina²⁴. Dakle, vaspitne mere su osnovni oblik reagovanja društva prema maloletnim učiniocima krivičnih dela²⁵. Pri tome, u primeni vaspitnih mera treba ići postepeno, stepenasto. Naime, prioritet u primeni imaju blaže vaspitne mere (mere upozorenja i usmeravanja), a tek potom teže vaspitne mere (mere pojačanog nadzora) i na kraju zavodske vaspitne mere. Štaviše primat u primeni imaju ne krivične sankcije²⁶, već njihovi supstituti koji imaju karakter neformalne sankcije pri čemu je i takva njihova primena svedena na najmanju moguću meru²⁷,

²² Prema raspoloživim statističkim podacima (Saopštenje 268. Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije) u periodu od 1997. do 2002. godine na području Republike Srbije od ukupno izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnim učiniocima krivičnih dela zavodske vaspitne mere učestvuju sa 1-2,7 %, a kazna maloletničkog zatvora sa 0,6- 1,7 % (N. Milošević, Maloletničko krivično zakonodavstvo Srbije i Crne Gore i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i drugi pravni standardi, Zbornik radova, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i krivično zakonodavstvo Srbije i Crne Gore, Zlatibor, 2004. godine, str.264)

²³ M. Obretković, Pravni status maloletnih prestupnika između pravde i socijalne zaštite, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1993. godine, str. 77-92; H. Šijerčić Čolić, Asocijalno ponašanje djece i maloljetnika – uzroci i oblici reakcije u sistemu krivičnog pravosuđa u BiH na takvo ponašanje, Pravna misao, Sarajevo, broj 9-10/2001. godine, str. 30-36

²⁴ Više: M. Singer, Kaznenopravna odgovornost mladeži, Zagreb, 1998. godine

²⁵ D. Dimitrijević, Maloljetnici pred krivičnim sudom, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1958. godine, str. 51-58

²⁶ S. Konstantinović Vilić, V. Miladinović, V. Đurđić, Primena krivičnopravnih mera prema maloletnim prestupnicima, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, broj 1-2/1994. godine, str. 134-147

²⁷ Iako primena kazni prema maloletnicima predstavlja izuzetnu zakonsku mogućnost, ipak postoje i takva krivična zakonodavstva koja predviđaju široku lepezu kazni koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Tako Ruski krivični zakonik u čl. 87. propisuje da

7) pored i umesto krivičnih sankcija moderna krivična zakonodavstva (Nemačka, Francuska, Makedonija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina) poznaju različite mere alternativnog karaktera²⁸ (supstituti krivičnih sankcija) čija se primena preporučuje prema teoriji neintervenisanja²⁹ kad god je moguće izbegavanje krivičnog pravosuđa preko skretanja krivičnog postupka – diverzionog postupka (diversion)³⁰ posebno kada se radi o bagatelnom, epizodnom, primarnom, situacionom ili slučajnom kriminalitetu³¹.

To su različite mere sui generis u vidu vaspitnih naloga, uputstava, zabrana ili preporuka čiji je cilj da se izbegne ili odloži vođenje krivičnog postupka prema maloletnom učiniocu krivičnog dela. Zapravo cilj je primene ovih mera skretanje postupka prema maloletnim licima sa krivičnog prava na druge grane prava (npr. porodično pravo ili pravo socijalnog staranja). Ovakvo je rešenje u skladu sa članom 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta³² koja zahteva od država potpisnica da preuzmu mere kad god je moguće i poželjno da se uvedu mere postupanja sa decom i maloletnicima koja su prekršila zakon bez pribegavanja sudskom postupku,

8) novi zakonski propisi predviđaju sudsku zaštitu maloletnika u postupku izvršenja izrečenih maloletničkih krivičnih sankcija umesto ranije postojeće zaštite u upravnom sporu,

prema maloletnicima koji su izvršili krivično delo može biti odmerena kazna ili se prema njima mogu primeniti vaspitne mere. U čl. 88. navodi se više kazni koje se mogu izreći maloletnicima: novčana kazna, lišenje prava na bavljenje određenom delatnošću, obavezni rad, popravni rad, izolacija i lišenje slobode do deset godina (I. Fedosov, T. Skuratov, Ugolovnij kodeks Rossijskoj federaciji, Garant, Moskva, 2005. godine, str.65-66)

²⁸ B. Cvjetko, Formalne i neformalne sankcije u maloljetničkom kaznenom pravu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, broj 2/1999. godine, str. 341-356; S. Konstantinović Vilić, M. Kostić, Diverzioni modeli i alternativne krivične sankcije primenjene prema maloletnicima u sukobu sa zakonom, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, broj 50/2007. godine, str. 87-102

²⁹ O. Perić, Alternativne mere i sankcije u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima, Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd, broj 69/2005. godine, str.7-10

³⁰ U pravnoj teoriji se osporava upotreba termina "diverzioni model" krivičnog postupka prema maloletnicima posebno kada se ima u vidu praktičan značaj primene principa oportuniteta u postupku prema maloletnicima koji se naziva diverzionim postupanjem u nemačkoj krivičnoprocenoj teoriji pri čemu diverzija znači jedan oblik skretanja sa opšteg, uobičajenog, redovnog krivičnog postupka. Diverzioni postupak znači samo da se postupak okončava na drugačiji način nego što je to uobičajeno po opštim pravilima (M. Škulić, Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela, Beograd, 2003. godine, str. 134-135)

³¹ D. Foks, Restorativno pravo – upotreba obiteljskih grupnih savjetovanja u britanskom pravosudnom sistemu za maloljetnike, Kriminologija i socijalna integracija, Zagreb, broj 2/2004. godine, str. 111-126

³² Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori broj 15/90

9) nove su i odredbe o nadzoru nad izvršenjem vaspitnih mera. Sudija za maloletnike koji je izrekao vaspitnu meru i javni tužilac za maloletnike vrše nadzor nad sprovođenjem izrečenih vaspitnih mera. U tom smislu oni su dužni da: a) prate rezultate izvršenja izrečene vaspitne mere, b) obilaze maloletnika smeštenog u zavodu ili drugoj ustanovi u koju je maloletnik smešten, v) vrše neposredan uvid i g) razmatraju izveštaje o toku izvršenja izrečene vaspitne mere. Takođe, zakonom je obavezan nadležni organ starateljstva da svakih šest meseci dostavlja sudu i javnom tužiocu za maloletnike izveštaj o toku izvršenja ostalih vaspitnih mera (posebnih obaveza i mera pojačanog nadzora).

No, sudija za maloletnike može zahtevati od organa starateljstva³³ ove izveštaje i u kraćim vremenskim periodima kao što može da ovakve izveštaje zatraži i od drugih stručnih lica ako oni postoje u sudu (socijalnog radnika, psihologa, pedagoga, specijalnog pedagoga i dr). Konačno, uprava zavoda ili druge ustanove u kojoj je maloletnik smešten je dužna da svakih šest meseci sudu i javnom tužiocu za maloletnike dostavlja izveštaj o rezultatima primene izrečene vaspitne mere s tim što se na zahtev suda ovaj izveštaj može dostavljati i u kraćem vremenskom periodu i

10) na drugačiji način je sada uređena i pomoć maloletniku posle izvršenja zavodskih vaspitnih mera odnosno kazne maloletničkog zatvora. Sada je postinstitucionalni tretman i prihvatanje maloletnika uređen na drugačiji način gde je potencirana veća uloga i aktivnost nadležnog organa starateljstva³⁴. Ovaj organ zapravo za sve vreme trajanja izvršenja izrečenih maloletničkih krivičnih sankcija institucionalnog karaktera održava stalnu saradnju i kontakt ne samo sa ustanovom u kojoj se maloletnik nalazi i sa samim maloletnikom, već i sa njegovom porodicom kako bi se ona pripremila i osposobila za vraćanje maloletnika u raniju socijalnu sredinu i njegovo uključivanje u normalan i društveno koristan život i aktivnosti.

I u oblasti maloletničkog procesnog prava koje je počelo da se primenjuje 1. januara 2006. godine uneto je niz novih rešenja koja treba da doprinesu uspešnosti i efikasnosti sprovedenog krivičnog postupka prema maloletnim učiniocima krivičnih dela odnosno ostvarenju

³³ M. Paunović, Uloga socijalnih službi u prevenciji maloletničkog prestupništva, Beograd, 1980. godine, str. 89-111

³⁴ N. Milošević, Mesto i uloga sistema socijalne zaštite u primeni Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u Srbiji, Izbor sudske prakse, Beograd, broj 4/2007. godine, str. 9-17

zakonom propisane svrhe maloletničkih krivičnih sankcija³⁵. Među najznačajnijim karakteristikama maloletničkog krivičnog procesnog prava naročito se ističu sledeće:

1) u našem pravnom sistemu postoje posebni organi³⁶ maloletničkog krivičnog pravosuđa³⁷: posebna odeljenja za maloletničku delikvenciju u policijskim upravama (organima unutrašnjih poslova), posebni javni tužilac za maloletnike i posebni sudija³⁸ za maloletnike odnosno veća za maloletnike pri okružnom sudu. Sva lica koja postupaju u krivičnom postupku prema maloletnicima moraju da poseduju posebna, specijalna znanja iz oblasti o pravima deteta i prestupništvu (delikvenciji) mladih³⁹. Veće za maloletnike u prvostepenom sudu je sastavljeno od sudije za maloletnike i dvojice sudija porotnika različitog pola (koji moraju biti iz reda nastavnika, učitelja, vaspitača i drugih stručnih lica koja imaju iskustvo u radu sa decom i mladima),

2) za razliku od stvarne nadležnosti suda koji vodi krivični postupak prema maloletnim učiniocima krivičnih dela – okružnog suda, mesna nadležnost suda se utvrđuje prema mestu prebivališta odnosno mestu boravišta maloletnika. Pri tome posebnu i aktivnu ulogu u krivičnom postupku (pri

³⁵ H. Sijerčić Čolić, O ulozi krivičnog postupka u resocijalizaciji maloletnog učinioca krivičnog dela, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1981. godine, str. 233-243

³⁶ A. Carić, Organi za izricanje mjera prema maloljetnicima, Split, 1965. godine, str. 76-89

³⁷ Smatra se da su istorijski posmatrano prve ustanove za smeštaj maloletnika osnovane još 1703. godine u Rimu pod uticajem pape Klementa IX (G. Marjanović, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, op.cit. str. 362) da bi kasnije ustanove slične sadržine osnovane i u Engleskoj, Nemačkoj, Francuskoj i Švajcarskoj. I danas u pojedinim zemljama (skandinavskog pravnog sistema) maloletničko krivično pravo primenjuju vanduski – administrativni organi: odbori ili saveti za dečju zaštitu ili saveti za socijalnu zaštitu (A. Carić, Problemi maloletničkog sudstva, Split, 1971. godine, str. 190)

³⁸ T.F. Geraghty, The debate over the future of juvenile courts, The Journal of criminal law and criminology, broj 1/1997. godine, str. 1-14

³⁹ U tom pogledu je naročito značajna aktivnost Pravosudnog centra za obuku i usavršavanje koji u saradnji sa resornim ministarstvom Vlade Republike Srbije, naučnim i stručnim ustanovama, stručnim i profesionalnim udruženjima, nevladinim organizacijama organizuje redovna stručna savetovanja, obuke, provere znanja i vrši sertifikovanje: sudija za maloletnike, javnih tužilaca za maloletnike, advokata, sudija i javnih tužilaca koji postupaju u postupcima gde se maloletno lice javlja kao oštećeno lice, radnika organa unutrašnjih poslova i punomoćnika maloletnih oštećenih. U organizaciji Pravosudnog centra je u periodu od 6. decembra 2005. do 30. marta 2006. godine održano 43 seminarara u koje je bilo uključeno 3.321 predstavnika sistema maloletničkog krivičnog pravosuđa. Radi se zapravo o licima koja su obuhvaćena prvom fazom "edukativnog ciklusa" čime su oni stekli "sertifikat" (I. Stevanović, N. Milošević, Neophodne pretpostavke za primenu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Zbornik radova, Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi, Beograd, 2006. godine, str. 486)

izricanju i izvršenju vaspitnih naloga odnosno vaspitnih mera) imaju i organi vankrivičnog pravosuđa – organ starateljstva⁴⁰,

3) u nekim drugim krivičnopravnim sistemima u postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela učestvuju ne samo sudski⁴¹, već i posebni vansudski, administrativni (upravni) organi: npr. lokalni organi socijalne zaštite (Danska), odbor za dečju zaštitu (Norveška) ili odbor za maloletnike (Škotska),

4) u krivičnom postupku prema maloletnicima⁴² organi krivičnog gonjenja i suda imaju široka diskreciona ovlašćenja⁴³ u pogledu pokretanja, vođenja ili okončanja shodno načelu oportuniteta⁴⁴. Prvo, javni tužilac za maloletnike odnosno sudija za maloletnike mogu odlučiti da izreknu u smislu člana 5. ZOMUKD maloletniku jedan ili više vaspitnih naloga (koji nisu krivične sankcije) umesto da pokrenu krivični postupak⁴⁵ ili pak da pokrenuti krivični postupak obustave ako se radi o krivičnom delu za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna,

5) prema članu 58. ZOMUKD javni tužilac za maloletnike u slučaju izvršenja krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna može da odluči da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka prema maloletnom učiniocu takvog dela ako smatra da ne bi bilo celishodno da se vodi krivični postupak prema maloletniku s obzirom na prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva,

⁴⁰Vidi: O. Perić, *Krivičnopravni položaj maloletnika*, Beograd, 1975. godine ; O. Perić, *Komentar krivičnopravnih propisa o maloletnicima*, Beograd, 1995. godine

⁴¹ O. Perić, *Posebni sudovi za maloletnici (nastanovanje, razvoj, nadležnost)*, Pravna misla, Skoplje, broj 6/1975. godine, str. 26-38

⁴² J. Popadić, *Postupak prema maloletnicima i učešće organa starateljstva u njemu*, Pravni život, Beograd, broj 5-6/1960. godine, str. 32-36

⁴³ Nove zakonske odredbe daju javnom tužilaštvu široke mogućnosti primene načela svrsishodnosti pretkrivičnog postupka, a posebno primene izvansudske nagodbe i uslovnog oportuniteta uz primenu posebnih obaveza prema maloletnom učiniocu krivičnog dela pri čemu ovom organu pomažu psiholozi, pedagozi i socijalni radnici, ali koji se nalaze izvan ovog organa (LJ. Knežević Tomašev, *Primena Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – problemi u praksi*, Bilten Vrhovnog suda Srbije, Beograd, broj 3/2006. godine, str. 156-160)

⁴⁴ S. Gazivoda, *U susret novom krivičnom zakonodavstvu za maloletnike*, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, broj 2/2005. godine, str. 51-59

⁴⁵ Zakon o sudovima za mladež Republike Hrvatske u čl. 64. predviđa specifično rešenje kada propisuje primenu izvansudske nagodbe između maloletnog učinioca krivičnog dela i oštećenog pre nego što državni tužilac odluči o svrsishodnosti pokretanja krivičnog postupka

6) kada je vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora izrečena maloletniku i toku je njihovo izvršenje, javni tužilac za maloletnike može da odluči da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka za drugo krivično delo maloletnika ako s obzirom na težinu učinjenog dela i kaznu odnosno vaspitnu meru koja se izvršava ne bi imalo svrhe vođenje krivičnog postupka i izricanje krivične sankcije za drugo delo. U tom slučaju on obaveštava u roku od osam dana oštećenog koji može od veća za maloletnike neposredno višeg suda da zahteva da odluči o pokretanju krivičnog postupka i u ovim slučajevima. Princip korisnosti je primarniji od principa pravičnosti (Justice model) i zaštitničkog principa,

7) diskreciona ovlašćenja suda za maloletnike⁴⁶ sastoje se dalje ne samo u širokoj slobodi pri izboru jednog ili više vaspitnih naloga odnosno vaspitnih mera, nego i u mogućnosti da već izrečenu vaspitnu meru zameni drugom pogodnijom merom ili je pak obustavi od daljeg izvršenja ako to zahteva konkretna situacija⁴⁷.

Dakle, kao najznačajnije novine u oblasti maloletničkog procesnog krivičnog prava se mogu istaći sledeće: a) uspostavljanje isključive nadležnosti okružnog suda u krivičnom postupku prema maloletnicima; b) specijalizacija svih učesnika (javnog tužioca, sudije, advokata, punomoćnika, radnika organa unutrašnjih poslova⁴⁸) u krivičnom postupku prema maloletnicima; v) dalje približavanje u procesnom smislu položaja maloletnika i mlađih punoletnih lica; g) u krivičnom postupku je obavezna odbrana od strane advokata za sva krivična dela maloletnika⁴⁹; d) pitanje uslovljenog oportuniteta⁵⁰ krivičnog gonjenja maloletnih učinilaca krivičnih dela. Tako javni tužilac za maloletnike može da odluči da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka prema maloletniku iako postoje dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je učinjeno krivično delo ako smatra da to ne bi bilo celishodno s obzirom na prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je učinjeno, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva. Isto tako, ako je u toku izvršenje izrečene kazne ili vaspitne mere, javni tužilac za

⁴⁶ B. Čejović, Neke karakteristike krivičnog postupka prema maloletnicima, Pravna misao, Sarajevo, broj 1-2/1970. godine, str. 51-64

⁴⁷ L.J. Jovanović, D. Jovašević, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2003. godine, str.311-312

⁴⁸ D. Bakić, Uloga policije u prevenciji delikventnog ponašanja djece u Republici Hrvatskoj, Kriminologija i socijalna integracija, Zagreb, broj 2/1994. godine, str. 198-209

⁴⁹ M. Obretković, Krivični postupak prema maloletnicima – načela postupka i prava okrivljenog, Zbornik radova, Aktuelna pitanja maloletničke delikvencije i mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, Beograd, 1995. godine, str. 43-54

⁵⁰ M. Škulić, Princip oportuniteta u krivičnom postupku prema maloletnicima, Izbor sudske prakse, Beograd, broj 7-8/1997. godine, str. 66-68

maloletnike može da odluči da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka za drugo novoizvršeno krivično delo maloletnika ako s obzirom na težinu učinjenog dela kao i na kaznu odnosno vaspitnu meru koja se izvršava ne bi imalo svrhe vođenje krivičnog postupka i izricanje krivične sankcije. Svoju odluku o nepokretanju krivičnog postupka javni tužilac može da uslovi pristankom maloletnika odnosno njegovog roditelja, usvojioca ili staraoca kao i spremnošću maloletnika da prihvati ili ispuni jedan ili više postavljenih vaspitnih naloga; đ) isključena je primena mere "policijskog zadržavanja" prema maloletnom učiniocu krivičnog dela; e) redukovanje primene krivičnoprocesne mere pritvora⁵¹ u postupku prema maloletnicima u cilju afirmisanja alternativnih mera⁵². Naime, prema maloletnicima se pritvor može odrediti samo izuzetno i to ako su ispunjeni uslovi iz čl. 142. st. 2. Zakonika o krivičnom postupku (ZKP) pod uslovom da se svrha radi čijeg ostvarenja je određen pritvor ne može postići merom privremenog smeštaja⁵³ maloletnika u prihvatilište, vaspitnu ustanovu ili drugu sličnu ustanovu iz čl. 66. ZOMUKD. Pri tome je izričito predviđeno da se vreme koje je maloletnik proveo u pritvoru kao i svako drugo lišenje slobode obavezno uračunava u trajanje izrečenih vaspitnih mera: upućivanja u vaspitnu ustanovu ili upućivanja u vaspitno popravni dom kao i u kaznu maloletničkog zatvora; ž) veći je značaj sednice veća za maloletnike u svim fazama krivičnog postupka za maloletnike i z) praktičnije je rešeno pitanje naknade troškova krivičnog postupka i ispunjene obaveze iz usvojenog imovinsko-pravnog zahteva oštećenog.

POLOŽAJ MALOLETNIH UČINILACA KRIVIČNIH DELA

Osnovni predmet maloletničkog krivičnog prava jeste utvrđivanje krivičnopravnog položaja maloletnih lica⁵⁴ kao učinilaca krivičnih dela. U tom smislu se kao maloletnik smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo četrnaest, a nije navršilo osamnaest godina (član

⁵¹ D. Perović, *Određivanje pritvora prema maloletnicima*, Izbor sudske prakse, Beograd, broj 7-8/1994. godine, str.11-15

⁵² N. Milošević, *Lišenje slobode maloletnika - pritvor i alternative*, Pravni život, Beograd, broj 9/2006. godine, str. 836-846

⁵³ Jedna od novina koju poznaje novo maloletničko procesno krivično pravo je svakako i privremena mera smeštaja i nadzora maloletnika u slučaju kada ga u toku krivičnog postupka treba izdvojiti iz sredine koja na njega štetno deluje, ali i kada je potrebno da mu se obezbedi privremena zaštita, smeštaj i nadzor.

⁵⁴ Prema članu 1. Konvencije o pravima deteta, dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina ukoliko se po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije (Više: M. Petrović, N. Vučković Šahović, I. Stevanović, *Prava deteta u Srbiji*, Beograd, 2006. godine)

3. ZOMUKD). Lica u uzrastu do 14 godina se nazivaju deca i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivičnopravne mere. To znači da ova lica ne mogu da budu aktivni subjekt krivičnog dela⁵⁵.

U savremenom krivičnom pravu granice maloletstva su određene na različit način. Tako čl. 31-32. Krivičnog zakonika Bugarske smatraju decom - lica uzrasta do 14 godina, maloletnike - lica uzrasta od 14 do 18 godina i punoletna lica – uzrasta preko 18 godina⁵⁶. Slično rešenje predviđa i novodoneti Zakon za maloletničku pravdu Republike Makedonije⁵⁷. Ovaj zakon razlikuje tri kategorije maloletnih lica: a) dete, b) mlađeg maloletnika i v) starijeg maloletnika.

U članu 12. ovaj zakon određuje da su maloletnici lica uzrasta od navršene četrnaeste do nenavršenih osamnaest godina. Lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela u uzrastu od sedam do četrnaest godina nazivaju se deca u riziku. To su lica koja su izvršila krivično delo ili prekršaj usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga, psihotropnih supstancija ili alkohola, deca koja su ometena u razvoju, deca žrtve nasilja, vaspitno ili socijalno zapuštena deca koja su se našla u situaciji koja otežava ili onemogućava ostvarivanje vaspitne funkcije porodice ili deca koja nisu uključena u sistem obrazovanja ili vaspitanja ili deca koja su se odala piću, skitničanju ili prostituciji i koja su zbog takvih svojstava došla ili mogu da dođu u sukob sa zakonom. Ova lica ne odgovaraju za učinjeno krivično delo. Prema ovim licima, njihovoj porodici ili staraocu sud ili drugi nadležni državni organ (centar za socijalni rad, javno tužilaštvo, organ unutrašnjih poslova i ustanova za izvršenje sankcija za maloletnike) mogu da primene mere pomoći i zaštite (član 13. Zakona za maloletničku pravdu) koje se sastoje u oduzimanju ili ograničavanju sloboda i prava deteta.

Mlađi maloletnik u riziku je lice uzrasta od 14 do 16 godina koje je izvršilo krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine ili prekršaj i koje je zavisno od upotrebe opojnih droga, psihotropnih supstancija ili alkohola ili koje ima smetnje u razvoju ili je vaspitno ili socijalno zapušteno lice kod koga postoje takva svojstva koja otežavaju ili onemogućavaju ostvarivanje vaspitne funkcije porodice i koje je takvih svojstava da je došlo ili da može da dođe u sukob sa zakonom⁵⁸. Konačno, stariji maloletnik (u riziku) je lice koje je u vreme

⁵⁵ D. Dimitrijević, Maloletnici pred krivičnim sudom, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1958. godine, str. 51-58

⁵⁶ I. Nenov, Nakazatelo pravo na Republika Bulgaria, Obša čast, Knjiga vtora, Sofija, 1992.

⁵⁷ Služben vesnik na Republika Makedonija broj 87/2007 od 12. jula 2007. godine

⁵⁸ G. Marjanovik, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, op.cit. str. 365

izvršenja krivičnog dela uzrasta od navršene šesnaeste do nenavršene osamnaeste godine života.

I Zakon o sudovima za mladež Republike Hrvatske⁵⁹ u članu 4. na identičan način određuje pojam i vrste maloletnih učinilaca krivičnih dela. Zakon pri tome razlikuje tri kategorije ovih lica. To su: a) dete – lice uzrasta do četrnaest godina koje ne podleže krivičnoj odgovornosti, b) mlađi maloletnik- lice uzrasta od 14 do 16 godina prema kome se mogu izricati samo vaspitne (odgojne) mere i) stariji maloletnik – lice koje je navršilo šesnaest, ali nije navršilo osamnaest godina prema kome se mogu izricati vaspitne mere, a izuzetno i kazna maloletničkog zatvora. I Krivični zakonik Ruske federacije⁶⁰ u članu 14. određuje da se kao maloletnici smatraju lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 14 godina, ali nisu navršila 18 godina.

Član 17. Krivičnog zakonika NR Kine određuje da se krivična odgovornost stiče sa navršenih 18 godina. Lica uzrasta od 14 do 18 godina se blaže kažnjavaju, ali ako takva lica izvrše sledeća krivična dela: namerno ubistvo ili namerno nanošenje štete drugom licu ili pak izvrše silovanje, razbojništvo, trgovinu opojnim drogama, paljevinu, eksploziju ili trovanje - tada podležu krivičnoj odgovornosti⁶¹. Slično rešenje poznaje i Krivični zakonik Italije⁶² koji predviđa kao minimalnu starosnu granicu za krivičnu odgovornost maloletnika 14 godina. Lica uzrasta od 14 do 18 godina imaju smanjeni obim krivične odgovornosti (minors), a lica uzrasta od 18 uživaju punu krivičnu odgovornost (adults)⁶³.

Grčki krivični zakonik u članu 121. kao decu smatra lica uzrasta do 12 godina, a mlađi maloletnici su lica u uzrastu od 12-17 godina, dok su stariji maloletnici lica uzrasta od 17-21 godina⁶⁴. Član.11. Češkog krivičnog zakonika kao decu smatra lica u uzrastu do 15 godina, a maloletnici su lica uzrasta od 16-18 godina koji su delimično krivično odgovorni za izvršeno krivično delo⁶⁵. Takođe član 122-8. francuskog Krivičnog zakonika određuje da se krivičnopravna sposobnost stiče sa navršenih 13 godina, a lica uzrasta od 13 do 18 godina smatraju se maloletnicima⁶⁶. Švedski

⁵⁹ Narodne novine Republike Hrvatske broj 111/97, 27/98 i 12/2002

⁶⁰ I. Fedosova, T. Skuratova, Uголовnij kodeks Rossijskoj federaciji, Moskva, 2005. godine, str.24

⁶¹ C. D. Paggie, Chinese Criminal Law, Peking, 1997. godine, str.37

⁶² J. Baviera, Diritto minorile, Milano, 1957. godine, str. 149-183 ; F. Uccella, Minore e diritto, Roma, 2003. godine, str. 87-114

⁶³ Compendio di diritto penale, Parte generale e speciale, Napoli, 2001. godine, str. 137

⁶⁴ N. Lolis, G. Mangakis, The Greek penal code, London, 1973. godine, str.48

⁶⁵ Trestny zakon s izmeneniami i dopolneniami, Prag, 1974. godine, str.16

⁶⁶ P. Poncela, Droit de la peine, Themis, Paris, 2003. godine, str. 78

Krivični zakonik u šestom odeljku, prvog poglavlja kao donju granice odgovornosti za krivična dela određuje 15 godina⁶⁷.

Specifično rešenje predviđa Krivični zakonik Ukrajine⁶⁸ u članu 10. Naime, ovaj zakonik propisuje da krivičnoj odgovornosti podležu lica starija od 16 godina. Lica koja su, pak, učinila krivično delo u uzrastu od 14 do 16 godina su krivično odgovorna samo pod uslovom da su učinila teška krivična dela za koja je propisana stroga vrsta i mera kazne (uslovna ograničena krivična odgovornost) kao što su: ubistvo; napad na sudiju, radnika pravosudnog organa ili vojno lice; telesnu povredu; silovanje; krađu; pljačku; razbojništvo; teško huliganstvo (siledžijsko ponašanje); oštećenje važnih privrednih objekata, magistralnih gasovoda i naftovoda, pri otežavajućim okolnostima; namerno uništenje ili oštećenje državne, kolektivne ili lične imovine građana s teškim posledicama i namerno izazivanje železničke nesreće.

Maloletnici se kao učinioci krivičnih dela (što proizilazi iz navedenih zakonskih rešenja) u našoj zemlji dele prema uzrastu na dve kategorije: mlađi i stariji maloletnici. Mlađi maloletnici⁶⁹ su lica uzrasta od navršениh četrnaest do nenavršenih šesnaest godina, dok su stariji maloletnici⁷⁰ lica koja su navršila šesnaest, ali nisu navršila osamnaest godina. Pored njih u određenim slučajevima maloletničko krivično pravo se primenjuje i na mlađa punoletna lica – lica su koja su vreme izvršenja krivičnog dela navršila osamnaest godina, a u vreme suđenja nisu navršila dvadeset jednu godinu.

POJAM I VRSTA ALTERNATIVNIH MERA

Prema maloletnicima

Najznačajnija novina novog maloletničkog krivičnog prava jeste uvođenje alternativnih (diverzionih) mera⁷¹ koje treba da vode skretanju

⁶⁷ N. Bishop, Swedish Penal Code, Stockholm, 1999. godine, str. 4

⁶⁸ M. I. Koržanskij, Popularnij komentar Kriminolnogu kodeksu, Kiev, 1997. godine, str. 34

⁶⁹ Mlađa maloletna lica se nalaze na granici između dece (prema kojima se ne primenjuju nikakve krivične sankcije) i starijih maloletnika. Stepен njihove zrelosti, psihičke i socijalne je takav da zaista ne bi bilo opravdano prema njima primeniti neke teže mere osim vaspitnih mera (B. Čejović, Krivično pravo u sudskoj praksi, Knjiga prva, Opšti deo, op.cit. str. 497)

⁷⁰ Stepен duševne razvijenosti starijih maloletnika je znatno viši i on se približava duševnoj razvijenosti punoletnih lica. Zbog toga se prema ovim licima može izreći i kazna maloletničkog zatvora (B. Čejović, Krivično pravo u sudskoj praksi, Knjiga prva, Opšti deo, op.cit. str. 496)

⁷¹ Prema raspoloživim statističkim podacima o izrečenim krivičnim sankcijama prema maloletnim učiniocima krivičnih dela može se izvući zaključak o neefikasnosti u postupanju sa ovom kategorijom učinilaca krivičnih dela, a da je s druge strane, visok procenat recidiva

krivičnog postupka⁷² na druge grane prava (porodično pravo, pravo socijalnog staranja)⁷³. To su vaspitni nalozi (preporuke ili uputstva)⁷⁴. Osnov za primenu ovih mera proizilazi iz člana 40. stav 3. tačka b. Konvencije OUN o pravima deteta koju je 1990. godine potpisala i ratifikovala i naša zemlja. Prema ovako preuzetim obavezama, u krivičnom pravu je potrebno i poželjno da se uvedu mere postupanja sa decom koja su prekršila zakon (i tako učinila u zakonu predviđeno krivično delo), ali bez pribegavanja sudskom postupku.

Na sličan način i Standardna minimalna pravila OUN za alternativne kaznene mere (tzv. Tokijska pravila) iz 1990. godine⁷⁵ preporučuju širu upotrebu nezavodskih ili alternativnih mera kao osnova za minimalnu pravnu zaštitu lica kojima se izriču mere koje su alternativne zatvaranju (dakle supstituti institucionalnim merama). Cilj je ovih Minimalnih pravila da se i društvena zajednica više uključi u upravljanje krivičnim pravosuđem, a posebno u tretman maloletnika kao učinilaca krivičnih dela, kao i da se među ovim licima promoviše osećanje lične odgovornosti prema društvenoj zajednici.

Tako shvaćeno skretanje postupka označava različite načine, mere i metode kako bi se mladi sačuvali od štetnog dejstva sudstva za

– povrata (do 85 %). Dalje, u proteklom periodu javna tužilaštva su primenom diskrecionih ovlašćenja 1/3 krivičnih prijava prema maloletnicima odbacivala po principu jednostavnog oportuniteta, 1/3 krivičnih prijava je završavana obustavom krivičnog postupka zbog neceleshodnosti daljeg vođenja krivičnog postupka, a prema samo 1/3 učinilaca krivičnih dela je izricana neka od maloletničkih krivičnih sankcija i to: 45-47 % ukor, 48 % mere pojačanog nadzora i 3-4 % zavodske mere, a kazna maloletničkog zatvora tek u 0,5-1 % (D. Obradović, Krivičnopravne odredbe o maloletnicima i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni, Zbornik radova, Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni, Zlatibor, 2006. godine, str.256)

⁷² Diverzioni pravno sociološki koncept se zasniva na shvatanjima E. Dirkema, M. Vebera i N. Kristija u čijoj se osnovi nalazi razmišljanje o mogućnostima da se konflikt između žrtve i učinioca krivičnog dela reši mirno vansudskim putem i to poravnanjem oko zahteva za naknadu štete. Uloga države se ograničava na nepristrasnog posrednika koji interveniše u neformalnim postupcima (S. Konstantinović Vilić, M. Kostić, Diverzioni modeli i alternativne krivične sankcije primenjene prema maloletnicima u sukobu sa zakonom, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, broj 50/2007. godine, str. 88-89).

⁷³ B. Cvjetko, Formalne i neformalne sankcije u maloljetničkom kaznenom pravu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, broj 2/1999. godine, str. 341-356

⁷⁴ D. Jovašević, Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica sa uvodnim komentarom, op.cit. str.12-13

⁷⁵ O. Perić, Položaj maloletnika u jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu sa stanovišta zaštite ljudskih prava, Zbornik radova, Prava čoveka i savremena kretanja u kriminalnoj politici, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1989. godine, str. 100

maloletnike odnosno dejstva krivičnih sankcija⁷⁶. Ovakav je sistem poznat i kao sistem restorativne pravde⁷⁷ gde se prema maloletnom učiniocu krivičnog dela primenjuju mere koje su alternativa krivičnim sankcijama. U ovom se sistemu maloletniku nameće obaveza da preuzme odgovornost za svoje postupke, da se suoči sa žrtvom (oštećenim), ali i sa predstavnikom društva, kao i da aktivno radi na otklanjanju štete koja je pričinjena krivičnim delom. Zbog toga on učestvuje u različitim aktivnostima koje uopšte podižu nivo kvaliteta života u zajednici, ali i kojima stiče nova iskustva, postaje aktivan, koristan i produktivan član zajednice, razvija samokontrolu ponašanja i uključuje se u grupe vršnjaka koje nemaju delikventne sklonosti.

Pojam i vrste vaspitnih naloga

Vaspitni nalozi su posebne mere sui generis koje nemaju karakter krivične sankcije⁷⁸. Naime, prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina može se izreći jedan ili više vaspitnih naloga⁷⁹. Svrha je ovih naloga da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti postupak odnosno da se primenom ovakvog vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika, kao i na jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi nastavio sa vršenjem krivičnih dela, posebno kada se radi o bagatelnom ili srednjem kriminalitetu. Dakle ovde se radi o merama isključivo specijalno preventivnog karaktera⁸⁰ koje vode izvansudskim oblicima intervencije.

⁷⁶ M. Ansel, Društvena odbrana, Beograd, 1991. godine, str. 63

⁷⁷ S. Savić, Restorativna pravda i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica iz perspektive sudske prakse, Temida, Beograd, broj 1/2007. godine, str. 47-48

⁷⁸ I. Stevanović, Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetlu reintegracije izvršilaca i osnaživanje žrtava), Temida, broj 1/2006. godine, str. 61-67

⁷⁹ Značaj primene vaspitnih naloga je višestruko izražen u funkciji uslovljenog oportuniteta primenjivog od strane javnog tužioca odnosno u funkciji celishodnosti daljeg vođenja postupka o čemu odlučuje sud pri čemu posebno treba imati u vidu da je sudski postupak najčešće dug, skup, stigmatizujući i često neefikasan. Tim pre što se najčešće radi o bagatelnom kriminalitetu i to prema primarnim učiniocima krivičnih dela sa često pretpostavljenim ishodom – izricanjem sudskog ukora ili obustavljanjem postupka (D. Obradović, Krivičnopravne odredbe o maloletnicima i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni, Zbornik radova, Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni, Zlatibor, 2006. godine, str.256)

⁸⁰ V. Žunić Pavlović, B.Popović Ćitić, Koncept vaninstitucionalnih sankcija prema maloletnicima u predlogu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela, Zbornik radova, Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja, Beograd, 2005. godine, str. 443-458

Vaspitne naloge izriču javni tužilac za maloletnike⁸¹ ili sudija za maloletnike⁸² ako su ispunjena dva kumulativna uslova: 1) objektivni uslov – da se radi o krivičnom delu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina i 2) subjektivni uslov – koji se javlja u dva vida: a) da je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i b) da postoji određeni odnos maloletnika prema krivičnom delu, ali i prema oštećenom licu. Vaspitni nalozi se mogu izreći samo maloletnim učiniocima krivičnih dela što znači da je njihova primena isključena prema mlađim punoletnim licima.

Pri izboru vaspitnog naloga⁸³ nadležni organ naričito uzima u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog lica vodeći računa da se primenom jednog ili više vaspitnih naloga ne omete proces redovnog školovanja ili zaposlenja maloletnika. Ovako određeni nalog može da traje najduže šest meseci pri čemu se izbor, zamena i primena odnosno nadzor u primeni vaspitnog naloga od strane nadležnog organa vrši u saradnji sa roditeljima, usvojiocima ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva. Naše maloletničko krivično pravo poznaje više vrsta vaspitnih naloga u smislu osnovnih postavki restorativne pravde koji omogućavaju skretanje sa klasične sudske procedure (član 7. ZOMUKD)⁸⁴. To su:

1) poravnanje⁸⁵ sa oštećenim⁸⁶ kako bi se naknadom štete, izvinjenjem⁸⁷, radom ili na neki drugi način otklonile u celini ili delimično štetne posledice izvršenog krivičnog dela⁸⁸,

⁸¹ Ovakvo rešenje je sporno budući da vaspitne naloge može da izriče i javni tužilac, dakle organ koji nije nadležan za izricanje krivičnih sankcija, jer se radi o organu krivičnog gonjenja. Sporno je takođe i što se ovi nalozi mogu izricati bez vođenja postupka u kome bi se utvrdilo da li je maloletnik izvršio i koje krivično delo.

⁸² Dosadašnja praksa u primeni Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica ukazuje na značajnu primenu vaspitnih naloga od strane sudija za maloletnike okružnih sudova u Valjevu, Novom Sadu, Subotici i Kragujevcu odnosno zamenika okružnog javnog tužioca za maloletnike u Sremskoj Mitrovici (I. Stevanović, N. Milošević, Neophodne pretpostavke za primenu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Zbornik radova, Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi, Beograd, 2006. godine, str. 492)

⁸³ Iako vaspitni nalozi nisu vrsta krivičnih sankcija, ipak su neki od ovih naloga po svojoj sadržini i dejstvu slični vaspitnim merama – posebnim obavezama. Pri tome posebne obaveze kao krivične sankcije izriče sudsko veće posle sprovedenog postupka u kome je utvrđeno da je maloletnik izvršio krivično delo koje mu se stavlja na teret.

⁸⁴ Ministar pravde u saradnji sa Ministrom za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku i Republičkim javnim tužiocem donosi poseban podzakonski akt o izvršenju vaspitnih naloga

⁸⁵ Kod primene ovog vaspitnog naloga u praksi se javljaju sledeći problemi: 1) ko sprovodi postupak poravnanja (to bi mogao da bude javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike ili ovlašćeni medijator koji poziva maloletnog učinioca krivičnog dela i njegove

- 2) redovno pohađanje škole ili redovni odlazak na posao,
- 3) uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja⁸⁹,
- 4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i
- 5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

roditelje, usvojiocce, staraoce ili drugog zakonog zastupnika da sami ili sa braniocem dođu na sastanak sa oštećenim (i njegovim punomoćnikom ili zakonskim zastupnikom), 2) gde se sprovodi postupak poravnjanja (u prostorijama javnog tužioca, u sudu ili u prostorijama ovlašćenog medijatora), 3) koliko dugo postupak može da traje (u praksi se zastupa mišljenje da postupak posredovanja treba da bude brz i efikasan, tako da ne traje duže od mesec dana) i 4) kako se postupak završava (zaključenjem pismenog poravnjanja kao rezultat medijacije – posredovanja u kome se određuju obaveze, rokovi njihovog ispunjenja i način praćenja sporazuma)

⁸⁶ U sudskoj praksi se može pojaviti problem kod primene ovog vaspitnog naloga ko se sve može smatati oštećenim licem – da li samo fizičko (punoletno – ili i lice koje je lišeno poslovne sposobnosti ili maloletno lice u kom slučaju se postavlja pitanje da li ova lica ili njihovi zakonski zastupnici ili punomoćnici učestvuju u primeni ovog vaspitnog naloga) ili pravno lice (i ko u pravnom licu – zakonski ili statutarni punomoćnik)

⁸⁷ U slučaju primene ovog vaspitnog naloga, maloletnik koji je u pripremnom postupku priznao izvršenje krivičnog dela i izrazio spremnost da se izvini predstavniku oštećenog pravnog lica to može da učini u sudu ili da zajedno sa svojim zakonskim zastupnikom ode u oštećeno pravno lice i da se javno izvini u prisustvu ovlašćenog predstavnika pravnog lica

⁸⁸ Posredovanje između maloletnog učinioca krivičnog dela i oštećenog je najčešće primenjivan oblik diverzionog postupanja u raznim državama (npr.SAD, Norveška, Danska). No, postoje i drugi slični modeli kao što su: poravnjanje (Slovenija, Hrvatska, Austrija, Nemačka, Belgija, Francuska, Norveška, Kanada, SAD), popravni odbor lokalne zajednice (SAD), zajednički porodični sastanak ili porodični sud (Novi Zeland, Australija), odlučivanje u krugu (SAD) i sud za maloletnike (SAD, Kanada, Japan, Nemačka).

⁸⁹ U primeni ovog vaspitnog naloga u praksi su se javljali problemi kako odrediti izbor ovih organizacija na lokalnom nivou i kako ih animirati da pristanu na primenu vaspitnih naloga. Stoga se kao jedno od rešenja u praksi iskristalisalo mišljenje prema kome na zahtev javnog tužioca ili suda za maloletnike organ starateljstva treba da sprovede anketu na lokalnom nivou te da napravi izbor od zainteresovanih ustanova i organizacija državnog (javnog) i civilnog sektora koje bi se uključile u društveno koristan projekat prevencije maloletničke delikvencije, da sa njima sačini pismene sporazume sa vrstom i sadržinom određenih poslova i aktivnosti te da ovaj spisak ustanova i organizacija kao i zaključene sporazume dostave organima maloletničkog krivičnog pravosuđa koje bi u svakom konkretnom slučaju birali onu ustanovu i vrstu i prirodu poslova i aktivnosti maloletnika za koje se smatra da bi se najpovoljnije ostvarila svrha konkretnog vaspitnog naloga (D. Obradović, Krivičnopravne odredbe o maloletnicima i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni, Zbornik radova, Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni, Zlatibor, 2006. godine, str.256)

Javni tužilac za maloletnike takođe ima mogućnost da svoju odluku o nepokretanju krivičnog postupka shodno načelu oportuniteta gonjenja (član 58. ZOMUKD) uslovi pristankom maloletnika i njegovih roditelja, usvojioca ili staraoca kao i samom spremnošću maloletnika da u ostavljenom roku ispuni jedan ili više postavljenih vaspitnih naloga. Zapravo, sve dok ne podnese zahtev za pokretanje pripremnog postupka, javni tužilac za maloletnike ima široke diskrecione mogućnosti u pogledu odlučivanja da li će pokrenuti krivični postupak prema maloletniku zbog učinjenog krivičnog dela ili ne.

Uvođenje vaspitnih naloga⁹⁰ u sistem maloletničkog krivičnog pravosuđa u velikoj meri je promenilo i ulogu oštećenog lica⁹¹: a) u smislu njegovog aktivnog uključivanja u realizaciju pojedinih vaspitnih naloga, b) promene položaja oštećenog od pasivne žrtve krivičnog dela i "nemog posmatrača" krivičnog postupka koji sada preuzima aktivniju ulogu u smislu davanja svoga pristanka za izricanje odnosno praćenja toka izvršenja pojedinih vaspitnih naloga i v) primarni cilj postupanja prema maloletniku predstavlja popravljavanje štete nanete žrtvi i reintegracija učinioca krivičnog dela umesto njegovog otuđenja i izolacije iz društva.

Primena vaspitnih naloga u uporednom pravu

Savremeno krivično pravo takođe poznaje različite alternativne mere i postupke skretanja (diverzije) prema maloletnicima. U tom smislu ćemo analizirati primenu diverzionih (neformalnih ili alternativnih) mera prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u krivičnom zakonodavstvu sledećih država: 1) Bosne i Hercegovine, 2) Crne Gore, 3) Francuske i 4) Makedonije.

1. Bosna i Hercegovina

Tako novo krivično pravo Republike Bosne i Hercegovine (čl.76-78. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, čl. 80-82. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, čl.80-82. Krivičnog zakona Brčko Distrikta BiH i čl. 65-67. Krivičnog zakona Republike Srpske)⁹² predviđa vaspitne

⁹⁰ LJ. Žakman Ban, *Mogućnosti probativnog pristupa u okviru alternativnih sankcija u Hrvatskoj, Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb, broj 1/1994. godine, str. 77-96

⁹¹ J. Hrnčić, D. Vujačić, T. Džamonja Ignjatović, V. Despotović Stanarević, *Primena medijacije između žrtve i maloletnog prestupnika u Srbiji, Zbornik radova, Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd, 2006. godine, str. 535-543

⁹² B. Petrović, D. Jovašević, *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio*, Sarajevo, 2005. godine, str. 358-359

preporuke kao alternativne mere koje se mogu izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine pod sledećim uslovima: a) ako je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i b) ako je maloletnik izrazio spremnost da se pomiri sa oštećenim.

Vaspitne preporuke izriče nadležni tužilac ili sudija za maloletnike sa rokom trajanja do jedne godine. Svrha je ovih preporuka: 1) da se ne pokreće krivični postupak prema maloletnom učiniocu lakšeg krivičnog dela i 2) da se utiče na maloletnika da ubuduće ne vrši krivična dela. Ovi krivični zakoni u Bosni i Hercegovini predviđaju više vrsta vaspitnih preporuka. To su: 1) lično izvinjenje oštećenom, 2) naknada štete oštećenom, 3) redovno pohađanje škole, 4) rad u korist humanitarne organizacije ili lokalne zajednice, 5) prihvatanje odgovarajućeg zaposlenja⁹³, 6) smeštaj u drugu porodicu, dom ili ustanovu, 7) lečenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi i 8) posećivanje određenih vaspitnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savetovališta.

2. Crna Gora

I novo krivično pravo Republike Crne Gore posle novele⁹⁴ iz jula 2006. godine u čl. 80a-80e. Krivičnog zakonika uvodi sistem vaspitnih naloga kao alternativne mere restorativne pravde. Jedan ili više vaspitnih naloga se mogu izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna. Dve su pretpostavke za primenu vaspitnih naloga. To su: 1) priznanje maloletnika da je izvršio krivično delo i 2) odnos maloletnika prema izvršenom krivičnom delu i prema oštećenom.

Do primene vaspitnih naloga dolazi po slobodnoj oceni suda ili na predlog nadležnog državnog tužioca. Svrha je ovako izrečenog vaspitnog naloga da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti krivični postupak pri čemu je potrebno da se primenom određenog naloga u dovoljnoj meri utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Pri izboru vaspitnog naloga, državni tužilac ili sud uzimaju u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog vodeći računa da se njegovom primenom ne ometa redovno školovanje ili zaposlenje maloletnika. Ovako određeni vaspitni nalog može da traje najduže šest

⁹³ A.R. Roberts, *Social work in juvenile and criminal justice setting*, Springfield, 1983. godine, str. 214-237

⁹⁴ Službeni list Republike Crne Gore broj 47/2006 od 25. jula 2006. godine

meseci u kom roku se izrečeni nalog može zameniti drugim nalogom ili se pak može ukinuti.

U članu 80c. Krivičnog zakonika Crne Gore predviđeni su sledeći vaspitni nalozi: 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile u celini ili delimično štetne posledice krivičnog dela, 2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao, 3) uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, 4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju ili odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i 5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

3. Francuska

U Francuskoj je krivičnopravni položaj maloletnika uređen Uredbom o deci delikventima (iz 1945. godine koja je kasnije više puta menjana i dopunjavana). Prema članu 15-1 Uredbe⁹⁵ sud za maloletnike (tribunal pour enfants) može učiniocu krivičnog dela koje je navršilo deset godina da izrekne jednu ili više alternativnih vaspitnih sankcija⁹⁶: 1) oduzimanje predmeta, 2) razne vrste zabrana (zabrana pojavljivanja na mestu izvršenja krivičnog dela, zabrana približavanja oštećenom, zabrana druženja i kontaktiranja sa saučesnikom u krivičnom delu) s tim da one ne mogu da traju duže od jedne godine i 3) pohađanje kurseva građanskog vaspitanja kojima je cilj da maloletnika obuče ili podsete na obaveze iz čl. 15-1, st. 1. tač. 1-6. Uredbe.

Kršenjem ovako postavljenih obaveza ili uputstava sud za maloletnike može maloletnom učiniocu krivičnog dela da izrekne sankciju institucionalnog karaktera (predviđenu u čl. 15. Uredbe) i to: 1) upućivanje u ovlašćenu javnu ili privatnu ustanovu za vaspitanje ili profesionalno obrazovanje, 2) upućivanje u medicinsku ili medicinsko- psihološku ustanovu, 3) predaja službi za pomoć deci i 4) upućivanje u internat prilagođen maloletnicima školskog uzrasta.

⁹⁵ O. Perić, Alternativne mere i sankcije u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima, Bilten Okružnog suda u Bogradu, Beograd, broj 69/2005. godine, str.14-15

⁹⁶ A. Raison, Le Statut des mineurs et des majeurs proteges, Paris, 1978. godine, str. 89-114

4. Makedonija

Donošenjem Zakona za maloletničku pravdu⁹⁷ jula 2007. godine i Republika Makedonija se priključila nemalom broju država koje u sistemu maloletničkog krivičnog prava prihvataju ideje restorativne pravde predviđajući alternativne mere postupanja prema maloletnim učiniocima uglavnom lakših krivičnih dela. Prvo, u članu 13. ovog zakona je predviđena mogućnost izricanja mera pomoći i zaštite. To su zakonom predviđene mere koje se sastoje u oduzimanju ili ograničavanju sloboda ili prava maloletniku koji je izvršio krivično delo za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili prekršaj. Ove mere, jednu ili više njih, izriče sudija za maloletnike ili veće za maloletnike nadležnog suda. No, ove mere mogu da izriču pod zakonom predviđenim uslovima i drugi specijalizovani nadležni organi kao što su: centar za socijalni rad, javni tužilac, organ unutrašnjih poslova ili ustanova za izvršenje sankcija za maloletnike.

Mere pomoći i zaštite se mogu primeniti prema detetu u riziku (licu koje je u vreme izvršenja krivičnog dela bilo u uzrastu do četrnaest godina) ali i prema njegovoj porodici ili staraocu maloletnika. Izriču se u postupku po prijavi organa unutrašnjih poslova, škole ili druge institucije za vaspitanje, porodice maloletnika, oštećenog lica ili nekog drugog lica (člana dalje porodice, rodbine ili komšije).

Prema detetu u riziku ove mere se mogu izreći pod sledećim uslovima: a) da se radi o licu uzrasta do navršениh četrnaest godina, b) da se radi o licu koje je izvršilo krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora do tri godine ili prekršaj, v) da se radi o licu koje je izvršilo krivično delo ili prekršaj usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga, psihotropnih supstancija ili alkohola, licu koje je ometeno u razvoju, licu koje je žrtva nasilja, vaspitno ili socijalno zapuštenom licu koje se našlo u situaciji koja otežava ili onemogućava ostvarivanje vaspitne funkcije porodice ili licu koje nije uključeno u sistem obrazovanja ili vaspitanja ili licu koje se odalo piću, skitničanju ili prostituciji i koje je zbog takvih svojstava došlo ili je moglo da dođe u sukob sa zakonom i g) da je centar za socijalni rad ocenio da postoji rizik po razvoj ličnosti deteta i njegovo pravilno vaspitanje.

Prema članu porodice ili staraocu maloletnika nadležni organi mogu da izreknu mere pomoći ili zaštite u slučaju kada su članovi porodice zanemarili ili zloupotrebili vršenje svojih prava i dužnosti u pogledu zaštite ličnosti, prava ili interesa deteta. Pored mera pomoći i zaštite, Zakon za

⁹⁷ Služben vesnik na Republika Makedonija broj 87/2007

maloletničku pravdu Republike Makedonije u članu 53. predviđa da se krivično odgovornom starijem maloletnom učiniocu krivičnog dela mogu izreći alternativne mere koje u smislu člana 54. istog zakona treba da ostvare sledeće ciljeve: a) da se ne primeni kazna kada to nije nužno za sprečavanje vršenja krivičnih dela i b) kada se može očekivati da se primenom mera pomoći, zaštite i nadzora na slobodi dovoljno može uticati za vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika. U zakonom predviđenim slučajevima starijem maloletnom učiniocu krivičnog dela se mogu izreći sledeće alternativne mere:

a) uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom (član 55.) – izriče se za krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna pri čemu se kao vreme proveravanja (vreme kušnje ili probacije) određuje vreme u trajanju od jedne do tri godine,

b) uslovno prekidanje vođenja krivičnog postupka (član 56.) – izriče se ako je učinjeno krivično delo za koje je u zakonu propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina pod uslovom da je maloletnik: 1) izrazio kajanje zbog izvršenog krivičnog dela, 2) odstranio posledicu krivičnog dela, 3) nadoknadio štetu ili se pomirio sa oštećenim koji je saglasan sa prekidom krivičnog postupka i 4) u roku od dve godine ponovo ne učini novo krivično delo i

v) opšte koristan rad (član 57) - izriče se za krivično delo za koje je u zakonu propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. Ovaj rad može da traje od pet do sto časova i izriče se ako je potrebno da se na ovaj način izvrši vaspitni uticaj na ličnost i ponašanje maloletnika.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Sistem novog maloletničkog krivičnog prava Republike Srbije u potpunosti je podređen kriminalno-političkim ciljevima – a to je vaspitanje maloletnog učinioca krivičnog dela i njegovo prevaspitanje. Na taj način je istaknut specijalno preventivni karakter ove grane prava čime je napušten njegov dotadašnji "terapeutski" karakter. U teoriji se stoga ističe da su maloletničke krivične sankcije u prvom redu mere pomoći, mere socijalizacije sa što manje elemenata prinude, ograničenja prava i slobode i represije, a sve više mere pomoći, brige, nadzora i otklanjanja i predupređivanja smetnji i uslova za njihov normalan i nesmetan razvoj i sazrevanje. To u krajnjoj liniji i odgovara tzv. Havanskim pravilima koje je OUN usvojila 1990. godine koja u odnosu na maloletne učinioce krivičnih

dela zahteva isključenje ili svođenje na minimum bilo kakvog oblika lišenja slobode (član 11. tačka b.).

No, pored i umesto krivičnih sankcija moderna krivična zakonodavstva (Nemačka, Francuska, Slovenija, Hrvatska, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina) poznaju različite mere alternativnog karaktera čija se primena preporučuje prema teoriji neintervenisanja kad god je moguće izbegavanje krivičnog pravosuđa preko skretanja krivičnog postupka (diversion) posebno kada se radi o bagatelnom, epizodnom, primarnom, situacionom ili slučajnom kriminalitetu. To su različite mere sui generis u vidu vaspitnih naloga, uputstava, zabrana ili preporuka čiji je cilj da se izbegne ili odloži vođenje krivičnog postupka prema maloletnom učiniocu krivičnog dela. Zapravo cilj je primene ovih mera skretanje postupka prema maloletnim licima sa krivičnog prava na druge grane prava (npr. porodično pravo ili pravo socijalnog staranja). Ovakvo je rešenje u skladu sa članom 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta koji zahteva od država potpisnica da preduzmu mere kad god je moguće i poželjno da se uvedu mere postupanja sa decom i maloletnicima koja su prekršila zakon bez pribegavanja sudskom postupku.

Zapravo, najznačajnija novina novog maloletničkog krivičnog prava jeste uvođenje alternativnih mera koje treba da vode skretanju krivičnog postupka koje su u novom zakonskom rešenju definisane u obliku vaspitnih naloga (preporuka ili uputstava). Tako shvaćeno skretanje postupka označava različite načine, mere i postupke kako bi se mladi sačuvali od štetnog dejstva sudstva za maloletnike odnosno krivičnih sankcija. Vaspitni nalozi su posebne mere sui generis koje nemaju karakter krivične sankcije. Naime, prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina može se izreći jedan ili više vaspitnih naloga. Svrha je ovih naloga da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti postupak odnosno da se primenom ovakvog vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika kao i na jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi nastavio sa vršenjem krivičnih dela, posebno kada se radi o bagatelnom ili srednjem kriminalitetu. Dakle ovde se radi o merama isključivo specijalno preventivnog karaktera.

LITERATURA

- (1) AĆIMOVIĆ, M. (1980). Neki aspekti maloletničke delikvencije u SR Bosni i Hercegovini, Pravna misao, broj 1-2. Sarajevo.
- (2) BISHOP N. (1999). Swedish Penal Code, Stockholm.
- (3) CARIĆ, A. (2002). Mlade osobe u kaznenom pravu, Zagreb,
- (4) FOKS, D. (2004). Restorativno pravo – upotreba obiteljskih grupnih savjetovanja u britanskom pravosudnom sistemu za maloljetnike. Zagreb: Kriminologija i socijalna integracija, broj 2..
- (5) GERAGHTY, T.F. (1997). The debate over the future of juvenile courts, The Journal of criminal law and criminology, broj 1.
- (6) JOVAŠEVIĆ, D. (2006). Krivično pravo, Opšti deo, Beograd.
- (7) JOVAŠEVIĆ, D. (2006). Leksikon krivičnog prava, Beograd.
- (8) KONSTANTINOVIĆ VILIĆ, S. (1978). Deca učinioci krivičnih dela u Nišu. Niš: Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu.
- (9) KONSTANTINOVIĆ VILIĆ, S. (1981). Fenomenologija delikvencije maloletnica. Zagreb: Zbornik radova, Žena.
- (10) KONSTANTINOVIĆ VILIĆ, S. MILADINOVIĆ, V. ĐURĐIĆ, V. (1994). Primena krivičnopravnih mera prema maloletnim prestupnicima. Beograd: Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, broj 1-2.
- (11) LOLIS, N.. MANGAKIS G, (1973). The Greek penal code, London.
- (12) MARJANOVIĆ, G. (2005). Makedonsko krivično pravo, Opšt del.
- (13) OBRETKOVIĆ, M. (1993) Pravni status maloletnih prestupnika između pravde i socijalne zaštite. Beograd: Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (14) PAGGLE, C. D. (1997). Chinese Criminal Law, Peking.
- (15) PERIĆ, O. (1990). Pokret nove društvene odbrane i krivičnopravni položaj maloletnika. Novi Sad: Zbornik Matice srpske, broj 88.
- (16) PERIĆ, O. (1994). Decenija velikih promena u krivičnopravnom statusu maloletnika. Beograd: Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, broj 1-2.
- (17) PERIĆ, O. (2000). Položaj maloletnika u jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu sa stanovišta zaštite ljudskih prava. Novi Sad: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, broj 1-3/.
- (18) PERIĆ, O. (2005). Alternativne mere i sankcije u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima. Beograd: Bilten Okružnog suda u Beogradu, broj 69.
- (19) PONCELA, P. (2003). Droit de la peine, Themis, Paris.

- (20) SIJERČIĆ ČOLIĆ, H. (2001), Asocijalno ponašanje djece i maloljetnika – uzroci i oblici reakcije u sistemu krivičnog pravosuđa u BIH na takvo ponašanje. Sarajevo: Pravna misao, broj 9-10.
- (21) SINGER, LJ. MIŠKAJ- TODORVIĆ, M. (1992). Analiza nekih obilježja kriminalite maloljetnika u Republici Hrvatskoj s posebnim naglaskom na vrstu kaznenih djela i mjesto njihovog izvršenja, Zagreb: Policija i sigurnost, broj 3.
- (22) STOJANOVIĆ, Z. (2005). Krivično pravo, Opšti deo, Beograd.
- (23) ŠKULIĆ, M. (1997). Princip oportuniteta u krivičnom postupku prema maloletnicima. Beograd: Izbor sudske prakse, broj 7-8.
- (24) VEŠOVIĆ, M. (1978). Maloljetnik kao objekt krivičnopravne zaštite. Sarajevo: Pravna misao, broj 7-8.

THE APPLICATION OF THE ALTERNATIVE MEASURES FOR JUVENILE IN CRIMINAL LAW

All material (corporeal), processing and executive provisions related to criminal law in Republic of Serbia about juveniles are, in the new Law about juvenile comitters and criminal law protection of juveniles from 2006. January 1st (LAJCCA), conjoint in one place. That is how the juvenile criminal law has been created. It is characterized as follows : 1) principally, inquest of the juvenile injurers guilt is excluded, 2) among criminal sanctions towards juvenile injurers the priority belongs to the educable provisions comparing to the punishment that presents the exception expressed in juvenile jail implementation. By the way of exception with the juvenile jail can be punished only the older juvenile if he committed a crime for which the proposed punishment is over five years, if he is sufficiently mentally mature that he can understand importance of that crime and he control his acts and if the consequences of the committed crime are that grand, and the extent of guilt that high when the application of educative provisions wouldn't be justified, 3) in the criminal proceeding towards juveniles, prosecution and juridical apparatus have wide authority in terms of starting, processing and terminating the proceeding. Those authorities consist of discrete rights to withdraw prosecution no matter what is the committed crime, if it is considered that it would be useful in terms of education and reeducation of the juvenile delinquent. The principle of utility has the priority than the principle of objectiveness. The court mandates consist of not only a wide scale of optional means and provisions, but of possibility to replace already delivered verdict with some other more convenient provision, if it is required by the specific situation and 4) in juridical system of the Republic of Serbia

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – D. Jovašević, Z. Stevanović
„Primena alternativnih mera za maloletnike
u krivičnom pravu”, (str. 37-64)*

there are special jurisdictional bodies for struggle against juvenile criminality: special departments for juvenile delinquency in internal affairs agencies, a prosecuting attorney for juveniles and special juvenile council i.e. the juvenile court that supervises the whole criminal proceeding against any juvenile delinquent. In this paper authors has analysed applicatin og new educative measure against juvenile persons as criminal actors.

*KEY WORDS: code / juvenile / crime / education /
educational dictate / court*

MOGUĆNOSTI TERCIJARNE PREVENCIJE PRESTUPNIŠTVA*

Zlatko Nikolić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tercijarna prevencija kriminaliteta, kako će se iz teksta videti, podrazumeva tretman tačno određenih lica - prestupnika, prema kojima su već izrečene neke od mogućih sankcija za određeni prestup. To je, ujedno, najstariji način postupanja sa prestupnicima, poznat kao kaznena reakcija, ali je od kraja osamnaestog i početka devetnaestog veka dobila i karakter prevencije, tj. pokušaja da se na prestupnike deluje i u cilju njihove resocijalizacije. Kakve su mogućnosti i u kojim uslovima je to bar do neke mere moguće, predmet je ovog našeg razmatranja.

KLJUČNE REČI: prevencija / institucionalni tretman / alternativni tretman / kazne / mere / postpenalni tretman

SMISAO I POJAM TERCIJARNE PREVENCIJE

Ako je pojam preventivno delovanje deskripcija za nešto što prethodi, kako bi se neka neželjena pojava predupredila, onda pojam tercijarnog preventivnog delovanja skoro da i ne zvuči sasvim ubedljivo. Pitanje je, zapravo, da li je i kako moguće da se nekom prestupniku promene navike u zadovoljenju njegovih potreba, kada je on već ispoljio takvo ponašanje, iako nije bolestan i nije glup da ne zna za pravila društvene sredine. Takvo viđenje problema prestupnika društvenih normi je, nažalost, suviše dugo dominiralo u ljudskoj istoriji, pa su prestupnici drakonski kažnjavani, a zatvori su služili samo za njihovo privremeno zadržavanje do egzekucije

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zlatkon@ptt.rs

predominantno smrtne kazne, šibanja, sakaćenja ili deportovanja, kako nam istorija penologije kazuje¹.

Saznanja iz društvenih i medicinskih nauka su, međutim, zadominirala od kraja osamnaestog veka, pa se shvatilo da ako bolesnik može da se leči i izleči od neke somatske ili duševne bolesti, onda može da se nešto slično uradi i, eventualno, da se desi i sa prestupnikom. Tako je iskustvo medicine sa primarnom, sekundarnom i tercijarnom prevencijom, donekle, preuzeto i u preveniranju svih drugih neželjenih pojava kod ljudi, jednako kao i bolesti. Primarna medicinska preventiva je, kako je poznato, usmerena na mere da se spreči pojava neke bolesti (gripa, npr.), a kriminološka je usmerena na celo stanovništvo da se spreči kriminalitet (osvetljavanje ulica i parkova, video nadzor i dr.) Sekundarna medicinska preventiva je usmerena na pojedince ili grupe kod kojih su dijagnostifikovani rani simptomi bolesti, dok je kriminološka usmerena na grupe ili pojedince koji su izloženi visokom riziku od kriminogene sredine i socijalizacije u njoj. Konačno je tercijarna medicinska preventiva usmerena na lečenje onih koji već pate od bolesti, dakle poznatih lica, a kriminološka je usmerena na jezgro grupe aktuelnih kriminalaca, odnosno, presuđenih i već poznatih lica².

Tercijarna prevencija prestupništva, prema svemu, spada u tzv. specijalnu prevenciju, ako se oslonimo i na tu podelu preventivnog delovanja u kriminologiji³. Za same postupke u delovanju je, međutim, sasvim sve jedno kojom ćemo se klasifikacijom ili podelom prevencije kriminaliteta služiti ili se sa njom slagati, jer su oni i u jednoj i u drugoj varijanti isti i uvek usmereni na već osuđena lica. Pri tome, razume se, mislimo na sva osuđena ili kažnjena lica, bez obzira na uzrast (maloletni ili punoletni), vrstu kazne ili mere i, još manje, na to da li se radi o institucionalnom ili vaninstitucionalnom tretmanu.

MALOLETNICI U TERCIJARNOJ PREVENCIJI

Maloletni prestupnici su oduvek bili poseban problem svih društvenih zajednica, jer je ambivalencija (ljubav i miržnja - paralelno) uvek bila prisutna u reagovanju svake sredine na te prestupe. Sa jedne strane, shvatalo se i

¹ Vidi o kaznama i kažnjavanju u, Nikolić, Z.: *Savremena penologija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2009.), str. 24. - 37.

² Prema, Van Dijk, J. & De Waard, J.: *A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects*, *Criminal Justice Abstracts*, Septembar (1991.)

³ Vidi opširnije u, Nikolić, Z.: *Kriminologija sa socijalnom patologijom*, Narodna knjiga, Beograd, (2000.), str. 342-343.

kada naučna saznanja nisu bila na tom nivou, da se radi o emocionalno i socijalno nezrelim osobama, pa dakle, nesposobnim da sasvim shvate težinu svojih postupaka, a sa druge, da njihovi prestupi i, često, okrutnost, nije ni po čemu različita od isto takvih prestupa odraslih osoba*. Zbog toga i nisu retka zalaganja socijalne sredine i, posebno, plitčara koji je reprezentuju, da se za prestupe maloletnika stalno pooštravaju sankcije, pri čemu se najčešće podrazumeva zatvor i zatvaranje, odnosno, njihovo izolovanje iz socijalne sredine. Socijalne službe pak, ali i drugi koji se problemima maloletnika bave, smatraju da zatvori i zatvaranje ne donose nikakav boljitak u socijalnom razvoju maloletnih prestupnika, pa ni da su dosadašnja iskustva i mere tome doprinela. Međutim, uprkos svim otporima i težnji da se ide linijom manjeg otpora, po sistemu "vezan pop mirno selo", nije nametnut jednak tretman zakonodavaca prema maloletnicima i punoletnicima, uprkos činjenici da su krađe, razbojništva, silovanja, ubistva i drugo po svemu isti u svojoj okrutnosti i stepenu društene štete. Neke zemlje su, nažalost, zadržale praksu da se i maloletnici osuđuju na smrtnu kaznu i da se ona i danas izvršava, kao u SAD-u, na primer, ali i da donja kalendarska granica za krivični progon bude niža od evropski proklamovane i većinom prihvaćene od 14 do 18 godina, kao u Velikoj Britaniji i još nekim zemljama⁴. Naše krivično zakonodavstvo je prihvatilo predominantnu evropsku orijentaciju da se maloletnicima smatraju svi učinioci krivičnih dela u dobu do 18. godine starosti, stim što se za krivični progon smatra, kao donja granica, 14. godina starosti. Kazneno zakonodavstvo takođe pravi razliku i u tom dobnom uzrastu, pa su mlađi maloletnici u uzrastu od 14. do 16. godine, a stariji maloletnici od 16. do 18. godine. Ta razlika i razlikovanje, takođe, bitno određuje i zaprećene sankcije za maloletnike, što je i razumljivo⁵. Za tercijarnu prevenciju je to takođe veoma bitna odrednica i, reklo bi se, determinanta, jer se tercijarna prevencija i njeni oblici i metode rada bitno zasnivaju na unapred procenjeni

* Tek je kasniji razvoj psihologije i drugih društvenih nauka doveo do saznanja da kalendarska zrelost ne znači, istovremeno, i emocionalnu i socijalnu zrelost neke ličnosti, pa da postoje i kalendarski "zrele" osobe čija je emocionalna i socijalna zrelost na nivou maloletnika. Krivični zakonici, ali ni socijalna sredina nisu prihvatili da se i u praksi kažnjavanja za prestupe pravi takva distinkcija kod kažnjavanja za iste.

⁴ Na to je najviše uticala preporuka Evropskog seminara socijalnih službi održanog u Prizu 1949. godine, koja je odredila samo gornju granicu maloletničkog doba na 18 godina, a nije odredila i donju granicu. Zbog toga imamo da je u većini evropskih zemalja ta donja granica na 14 godina, ali i na 12 i čak na 10 u nekim zemljama. Zbog sve izraženije fizičke razvijenosti maloletnika na koji utiču promenjeni uslovi i način života, ali i sve okrutnijih krivičnih dela maloletnika i ispod četrnaeste godine života, postoje zalaganja i kod nas i u još nekim drugim zemljama da se donja granica starosti za maloletnike snizi sa 14 na 12 godina, a negde i na 10. Srećom, to kod nas nije prošlo, a sva je prilika da ne bi ni trebalo, jer nema validnih dokaza za to.

⁵ Vidi odrednice Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaptiti maloletnih lica, "Sl. glasnik RS", br. 85/05

tip ličnosti maloletnog prestupnika. Ta procena se ogleda ne samo u ekspertizama stručnih službi, već i u stepenu njihovog prihvatanja od strane sudova za maloletnike, a izražene kroz izrečeni vaspitni nalog, vaspitnu meru i posebne obaveze, ili, pak, vaspitnopolpravnu meru, meru bezbednosti i maloletnički zatvor.

ALTERNATIVNE SANKCIJE ZA MALOLETNIKE

Alternativne sankcije za maloletnike takođe spadaju u kategoriju tercijarne prevencije, jer da bi se nekom maloletniku izrekla takva sankcija mora da je: prvo, počinio neki prestup, drugo, da ga je neki organ formalne socijalne kontrole procenjivao u individualnom slučaju i, treće, da mu je kao tačno određenom licu izrečena neka od sankcija, makar i alternativna u odnosu na vaspitnopolpravnu meru ili maloletnički zatvor. Smisao svake od alternativnih sankcija je, prema tome, da se na tačno određenog maloletnika, primereno proceni njegovih individualnih svojstava, stepena vaspitne zapuštenosti ili poremećaja u ponašanju, utiče bez "zatvora i zatvaranja" na korekciju njegovog ponašanja, odnosno resocijalizaciju.

Alternativne sankcije se, inače, smatraju u stručnoj javnosti najdelotvornijim merama za korekciju ponašanja maloletnika, jer omogućavaju da se neke od njih izriču i bez sudskog procesa, kao vaspitni nalozi, na primer,⁶ ali i kao pomoć roditeljima u poboljšanju njihovog umeća u vaspitanju dece. Drugo je pitanje, međutim, da li se i kako u praksi ostvaruje ta dobra zamisao, jer iskustva dosadašnje primene kod nas ne ohrabruju mnogo, a naši zakonopisci se ne oglašavaju o tome zašto su dobre odrednice tog Zakonika "bankirane" sa nepotrebnim brojem podzakonskih akata. Zbog kašnjenja i nedonošenja tih sada nužnih, a nepotrebnih podzakonskih akata, tužilaštva i sudovi za maloletnike su dovedeni u problem primene Zakonika⁷.

Osim vaspitnih naloga koje, nekim čudom ili neznanjem, zakonodavac nije ni svrstao u sankcije⁸, kao alternativne sankcije u odnosu na

⁶ Vidi opširnije u, Nikolić, Z.: Smisao i svrshodnost alternativnih kazni, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXVII 1/2, Beograd, (2008.), str. 117-127.

⁷ Vidi opširnije u, Nikolić Z.: Stvarne ili prividne promene sankcija prema maloletnicima: opšti osvrt na svrhu, izbor, vrste i načine izvršenja - šest meseci posle, "Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi" (urednik Dobrovoje Radovanović), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2006.), str. 483.- 487.

⁸ Vidi o tome u, Jovašević, D.: Novine u maloletničkom krivičnom pravu u funkciji prevencije kriminaliteta, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja "Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta" (urednik Kron, L.), Beograd, (2008.), str. 382-398.

institucionalni tretman maloletnika mogu se smatrati i dve grupe vaspitnih mera i to: mere upozorenja i usmeravanja i mere pojačanog nadzora. One takođe spadaju u tercijarnu prevenciju, jer se i tu radi o tačno određenim licima i sa tačno dijagnosticiranim problemom u ponašanju, na osnovu čega je i izrečena neka iz lepeze vaspitnih mera. Uz mere pojačanog nadzora zakonodavac je predvideo i mogućnost izricanja posebnih obaveza, kao dodatne mere, a u zavisnosti od procene šta će za maloletnika biti najsvrsishodnije. Posebne obaveze takođe mogu biti i glavna mera, ako sud tako proceni, pa su i one alternativa institucionalnim sankcijama.

Sve ove mere, počev od vaspitnih naloga, pojačanog nadzora i posebnih obaveza, pa do mera upozorenja i usmeravanja imaju za osnovu verovanje da se u ovoj vrsti tercijarne prevencije mogu postići bolji rezultati, nego u institucionalnom tretmanu. Verovanje, ali i očekivanje, je zasnovano na pretpostavci i iskustvenim saznanjima da je, kada je to i kako moguće, socijalna sredina u kojoj je prestup nastao i u kojoj se maloletnik do tada "razvija" bolja za moguću korekciju ponašanja, od bilo koje veštačke socijalne sredine, kakve su vaspitne ustanove svih tipova.

Zbog toga je svrha prvog vaspitnog naloga u Zakoniku (nadoknada štete, izvinjenje, dobrovoljni rad) da se roditelji prestupnika i sam prestupnik privole i podstaknu na drugačije ponašanje prema sebi i između sebe, odnosno, svojim obavezama u svom okruženju, te iznuđeno stvaranje empatije ili uživanja u problem žrtve prestupa. Drugi vaspitni nalog (redovno pohađanje škole ili odlazak na posao ako radi) ima za cilj da natera roditelje i decu na ustanovljavanje režima dana za svakog od njih, jer je iz ekspertize o maloletniku sudu bilo indikativno da u vaspitanju određenog prestupnika takav režim nije postojao. Treći vaspitni nalog ima karakter društveno korisnog rada, kao rad bez nadoknade u humanitarnim organizacijama ili slično. Četvrti nalog se odnosi na eventualne zavisnike od psihoaktivnih supstanci i njihovu obavezu da se podvrgnu tretmanu, a peti na obavezu posećivanja savetovališta za individualni ili grupni tretman prestupnika.

Smisao mera upozorenja i usmeravanja, pojačanog nadzora i posebnih obaveza je na istoj osnovi, ali doziran prema vrsti problema u individualnom slučaju. Zbog toga, verovatno, od deset posebnih obaveza pet su već sadržane u istovetnom tekstu i kao vaspitni nalozi za koje zakonodavac tvrdi da nisu sankcije, a sada kada su definisani kao posebne obaveze da to jesu! Uprkos svih ovih nedorečenosti u poslednjem Zakoniku, međutim, tercijarna prevencija je moguća i na taj

način, odnosno, uz primenu alternativnih sankcija, a lepeza vaspitnih naloga i mera to svakako omogućava⁹.

INSTITUCIONALNI OTVORENI I ZATVORENI TRETMAN MALOLETNIKA

Treća grupa mera u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika se odnosi na tzv. zavodske mere, odnosno institucionalni tretman za maloletne prestupnike. Ova grupa mera je podeljena na otvorenu i zatvorenu zaštitu, što podrazumeva vaspitne ustanove za otvoreni tretman, gde spadaju i ustanove za lečenje i osposobljavanje i vaspitno-popravni dom, kao ustanovu zatvorene zaštite ili tretmana. Sve one, razume se, imaju za cilj tercijarnu prevenciju prestupništva, ali u težim slučajevima i povećanoj društvenoj opasnosti, jer dotadašnje blaže mere i nastojanja nisu dovele do rezultata. To je i razumljivo i očekivano, kada znamo da u, tehnološki rečeno, "proizvođenju ljudi" uvek ima i neuspele "proizvodnje", jer neki od roditelja i okruženje u kome se sve to odvija ne omogućavaju bolji rezultat. Verovanje i nada, međutim, i dalje postoji, jer su to još uvek maloletna lica, a iskustvo pokazuje da su korekcija bar donekle još uvek moguće. Da to nije tako ne bi postojale sve poznate odrednice u konvencijama o zaštiti i pravima dece, odrednice samih kaznenih zakonodavstava u svetu, odrednice u metodikama rada sa tom populacijom i stalnim traženjima novih rešenja. Skeptici i kritičari procesa prevaspitanja i njegovog cilja - resocijalizacije prestupnika, zbog toga, nisu našli ništa bolje i ne predlažu ništa drugo do pooštavanja sankcija, ali ne i šta posle toga. Otuda ne čude odrednice i u našem najnovijem Zakoniku o maloletnim učiniocima krivičnih dela, pa je jedina šteta što su neuki prepisivali tuđe odrednice iz tuđih zakona i nisu izveli konsekvantne postupke i logistiku za njihovu primenu, primerenu našim uslovima i načelima prevaspitnog procesa .

Zatvoreni tretman ili vaspitno-popravna mera je, uz maloletnički zatvor, najoštrija sankcija za maloletne prestupnike. Pri tome VP mera ima sasvim drugačiji smisao i režim izdržavanja, jer nije vremenski fiksirana, već po principu od najmanje šest meseci do najviše četiri godine, a kazna maloletničkog zatvora je fiksno određena. Metodčki principi rada na njihovom prevaspitanju, u obe ustanove, je sličan ili isti, stim što su ovlašćenja službe obezbeđenja u nekoliko drugačija. Ali, u oba slučaja se radi o

⁹ Vidi o tome u, Nikolić, Z.: *Prevenција kriminaliteta - metodika rada savetovališta za roditelje i decu*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2006.), str. 111-148.

tercijarnoj prevenciji, primerenoj stepenu "oštećenja" maloletnika u njihovom očekivanom razvoju. Pri tome su deprivacije osuđenih maloletnika na kaznu maloletničkog zatvora naglašenije, u odnosu na maloletnike u VP domu (sistem pogodnosti, obrazovanje, pravila kućnog reda i dr.), što je i inače nameravana odluka zakonodavca za počinioce težih prestupa.

Zakonodavac, međutim, nije imao u vidu niti je nameravao da se u VP domu i maloletničkom zatvoru maloletnici depriviraju i u drugim potrebama, imanentnim ljudima. Te druge i od zakonodavca nenameravane deprivacije su, pak, nužne zbog unutrašnje zakonitosti funkcionisanja svake totalne ustanove (zatvori, kasarne, bolnice, manastiri, prekookeanski brodovi i slično), jer skupine od više stotina ljudi u uslovima ograničenog prostora i pravila za ponašanje stvaraju i svoj neformalni sistem. Taj neformalni sistem je, međutim, ma koliko bio nužan i "normalan" za totalne ustanove, u direktnoj suprotnosti sa ciljevima prevaspitanja, ali nije nesavladiv. Tako, na primer, zakonodavac nije nameravao da maloletni učinioci krivičnih dela u VP domu i maloletničkom zatvoru pate zbog deprivacije sigurnosti i to dvostruko. Prvo, zbog verovanja socijalne sredine i samih maloletnika da se u zatvorima prebijaju osuđena lica pa i u VP domu, a drugo, strah od torture od strane drugih maloletnika u VP domu ili maloletničkom zatvoru je veći od prvog straha. Ta nenameravana deprivacija, sa svoje strane, uslovljava pojavu odbrambenog mehanizma ličnosti u svim varijantama, Jedan od njih je udruživanje sa sebi sličnima radi odbrane od zajedničkog "neprijatelja" i to se odvija po etničkom ili regionalnom poreklu (romi, beograđani, pazarci, nišljije ili slično). Drugi je sličnost po kriminogenim svojstvima i aspektima ličnosti, ali i u jednom i u drugom slučaju grupe u zatvorima i grupna dinamika prate zakonitosti struktuiranje grupa po ulogama u njoj¹⁰. Efekti te deprivacije, ali i kombinovani sa efektima svih drugih (deprivacija slobode, autonomije, privatne imovine i usluga, te heteroseksualnih odnosa) čine neformalni sistem maloletnika protivnikom drugačijih uticaja, odnosno, prevaspitanja. Oblici i metode prevaspitanja, na sreću, omogućavaju redukciju tih uticaja, dakle i mogućnost tercijarne prevencije.

¹⁰ Vidi o tipovima uloga u zatvorskoj zajednici u, Nikolić, Z.: *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja* (drugo dopunjeno izdanje), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2005.), str. 157-160.

MLADI PUNOLETNI I PUNOLETNI PRESTUPNICI U TERCIJARNOJ PREVENCIJI

Mada kategorija uzrasta pod nazivom mlađi punoletnici nije zakonima posebno određena, u društvenim naukama, posebno psihologiji, mlađim punoletnicima se smatraju lica kalendarskog uzrasta od 18 do 23 godine starosti. U nekim zapadnim kulturama dobom zrelosti se i zakonima smatra kalendarski uzrast od 21 godine, kao granica koja omogućava sva prava i obaveze, od nasljeđivanja do odgovornosti. Da bi se izbegla moguća kolizija između striktno određenih granica u različitim kulturama, kada je kalendarska zrelost u pitanju, u praksi mnogih zakonodavstava se skoro prećutno ova kategorija tretira više kao maloletna nego punoletna. Kod nas je takva praksa takođe prisutna, kako pri suđenju mlađim punoletnicima, tako i u njihovom tretmanu u zatvorima. Sve do osamdesetih godina prošlog veka u tadašnjim KP domovima je i kategorizacija osuđenih bila podređena takvom shvatanju, pa su mlađi punoletnici bili razvrstavani u posebnu vaspitnu grupu. Međutim, kada je naša penološka praksa u pitanju, mi smo kao i sve članice UN-a i potpisnici Povelje o Standardnim minimalnim pravilima u postupanju sa zatvorenici, koja je samo preporuka, ali ne i obavezujući akt¹¹, organizovali i otvorili poseban KP dom za izvršenje kazne maloletničkog zatvora. Ali, nakon zadovoljenja te moralne obaveze* prema UN-u, problem je nastao u tome što za takvu posebnu ustanovu nije bilo dovoljno maloletnih osuđenika na kaznu maloletničkog zatvora, da bi ona bila isplativa. Zbog toga se i pribeglo tzv. "solomonskom rešenju" da se u taj Dom raspoređuju i mlađi punoletnici, ali sa određenim karakteristikama. Prvo, da su kalendarskog uzrasta ispod 23 godine, drugo, da su prvi put osuđivani i, treće, da im kazna u ukupnom trajanju ne prelazi 10 godina zatvora. To je, razume se, definisano i Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, a traje i danas, jer broj osuđenih na kazne maloletničkog zatvora nikada nije bio dovoljan za jedan KP dom ili zavod, kako se ta ustanova danas naziva.

¹¹ Vidi o tome u, Nikolić, Z.: *Savremena penologija*, op. cit. str. 95-97.

* Prvi KP dom za izvršenje kazne maloletničkog zatvora u bivšoj FNRJ je otvoren na Golom otoku, kao savezni zatvor, a nakon ukidanja toga zatvora kao zatvora za političke osuđene, odnosno Informbirovice, kako su službeno nazivani. Sa decentralizacijom savezne administracije i prenošenja nadležnosti na republike, Srbija je izgradila svoj zatvor za tu kategoriju osuđenika u Valjevu između 60 i 70 godine prošlog veka.

Osuđena maloletna lica na kaznu maloletničkog zatvora
u Srbiji bez pokrajina¹²

1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.
22	13	24	36	18	20	26	8	9	3

Unutrašnja zakonitost funkcionisanja penalnih ustanova, inače, zahteva organizaciju života i rada osuđenika u njoj po principu "ceo život za godinu dana", što znači postojanje i funkcionisanje svih pet Zakonom predviđenih službi i njihovu brojčanost. Kao takve one moraju da postoje i funkcionišu i za 5 osuđenika i za 50 ili 500, a ekonomika poslovanja jasno stoji na stranu velikih brojeva. Upravo se zbog toga i u domaćim i u međunarodnim penološkim krugovima toleriše to vidljivo odstupanje od ideala da se maloletnici apsolutno odvajaju od punoletnih, pa je ova kategorija u penološkim uslovima veštačka. Problem se, donekle, razrešava primeravanjem programa postupanja sa maloletnicima i mlađim punoletnicima u istoj ustanovi i sistemu pogodnosti predviđenom za jedne ili druge. Međutim, pravo i striktno odvajanje maloletnih od mlađih punoletnih u zajedničkoj ustanovi nije nikako moguće, pa su i neželjeni uticaji izvesni.

Mlađi punoletnici sa kaznama preko deset godina zatvora i povratnici, za razliku od prethodnih, kazne izdržavaju u ustanovama predviđenim za punoletna lica, za koje je i tretman vidljivo drugačiji: od ishrane, nagrada i disciplinskih kazni, do uslovnog otpuštanja. Dosadašnji rezultati u tercijarnoj prevenciji, pak, nisu opravdali očekivanja, pogotovo ne sa kratkim kaznama do tri godine i kaznama dužim od deset godina. To je i navelo penološke mislioce i zakonodavce da se bar deo tih kratkih kazni deinstitucionalizuje i da se u praksi kažnjavanja uvedu već pominjane alternativne kazne. Tako na scenu stupa i kategorija različitih alternativnih kazni i za punoletne prestupnike, pa je i kod nas odnedavno, pored već postojećih sudske opomene i uslovne osude, uvedena kazna društvenokorisnog rada i kazna kućnog zatvora, sa striktnim determinantama za njihovo izricanje i izvršavanje. Očekivanja su možda veća od mogućih, ali je za sada suviše malo podataka o rezultatima takve orijentacije. Iskustva drugih država ipak ohrabruju, ali i naša dosadašnja iskustva u radu sa osuđenima na kratke i duge kazne.

¹² Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije.

Tercijarna prevencija prestupništva maloletnih i punoletnih prestupnika, prema svemu, nije istovetan proces, ma kako to spolja izgledalo slično ili isto, jer ako se metode i postupci nazivaju istim nazivom ne znači i primenu istih sadržaja. Otuda su uslovi za primenu i primeravanje sadržaja nekih od oblika rada i metoda rada sa prestupnicima u okviru njih, različite kategorije za poznavaoce problema tercijarne prevencije, a za neuke je to sve isto. Zbog toga, smisao i posledice dugih i kratkih kazni nije isti, sa aspekta tercijarne prevencije, pa negativne emotivne reakcije javnog mnjenja i isto takvo saglašavanje zakonodavca ne vode u željene i očekivane rezultate tercijarne prevencije. Drugim rečima, tercijarna prevencija je stvar razuma a ne emocija, pa ne treba donositi ishitrene zaključke o njenim mogućnostima na osnovu privremenih uspeha ili neuspeha, a bez analize nužnih i poželjnih uslova.

Tercijarna prevncija kroz proces prevaspitanja odraslih prestupnika svih kategorija, od povratnika do tzv. "dugoprugaša" u zatvoreničkom žargonu, odnosno osuđenika na duge kazne do 40 godina zatvora, ima smisla i opravdanja i po stavovima i shvatanjima samih osuđenika. Na to je ukazalo i jedno naše ranije istraživanje ove problematike, na temu mogućnosti i potrebe prevaspitanja osuđenih na kazne od 20 do 40 godina zatvora¹³. Naime, niko od naših aktuelnih izvršilaca krivičnih sankcija, uključiv i autora ovog teksta kao doajena, nije imao praktičnih iskustava sa radom i tretmanom osuđenih na tako duge kane od 40 godina zatvora. Strah je zavladao na obe strane i kod samih osuđenika u svim kategorijama, ali i kod zaposlenih. Najveća grupa osuđenika na različite vremenske kazne se plašila tih "dugoprugaša", jer su znali da šta god im oni uradili, od prebijanja do ubistva, veću i dužu kaznu od izrečene ne mogu da dobiju po važećem Krivičnom zakoniku. Kažnjeni na tako duge kazne, pak, nisu imali poverenja u ponašanje i moguće provokacije ovih "kratkoprugaša", koji, po njima, samo ulaze i izlaze iz zatvora i nije ih briga kakve posledice ostavlja na režim i tretman njihovo "neodgovorno" ponašanje. Sa druge strane, zaposleni u KP zavodima (Niš, Požarevac i Sr. Mitrovica) nisu ni edukovani niti svesni šta i kako sa tim ljudima da rade. Kakvo prevaspitanje, pitali su se, ako će neko od njih izaći iz zatvora tek kao iznemogli starac, a zakonodavac nije ništa preduzeo da se svrha i cilj izvršenja krivičnih sankcija u KZ-u promeni ili redefiniše. U tom obostranom strahu, rešenje je bilo zatvaranje tih "dugoprugaša" u odeljenja za pojačani nadzor, ali to, svi su znali, ne može

¹³ Videti, Nikolić, Z.: Protivrečnosti i dileme penološkog tretmana izvršioca teških oblika kriminala, Zbornik Instituta za kriminološka i penološka istraživanja (urednik D. Radovanović), Beograd, (2004.), str. 415-427.

da traje svih 40 godina. Ukratko, obe strane su u datim i novostvorenim okolnostima bile za to da se i do tada primenjivana praksa rada vaspitača sa osuđenima i njihova uposlenost nastavi kao najdelotvornija i jedini garant socijalnog mira u zatvorima¹⁴. Stanje je, nažalost, i nadalje nepromenjeno i sa tom kategorijom osuđenika se radi samo kao sa osuđenima iz pojačanog nadzora, ali to nije moguće na sasvim duge staze*. Samo zatvaranje zbog zatvaranja, dakle, nije tercijarna prevencija, već samo prikrivena primena teorije onemogućavanja koja je u penologiji veoma dobro poznata¹⁵.

POSTPENALNI TRETMAN KAO OBLIK TERCIJARNE PREVENCIJE

Šta god da se tokom izvršavanja kazne uradilo na prevenciji budućeg prestupništva u primeni alternativnih ili institucionalnih sankcija, ne znači da je osim eventualnih promena kod osuđenika bilo šta promenjeno u njegovoj socijalnoj sredini. Poverenici za izvršenje alternativnih kazni ili vaspitači u KP ustanovama nemaju nikakvu mogućnost da na socijalnu sredinu utiču, ma kako im bilo jasno iz rada sa osuđenikom da je jedan deo problema i u tom segmentu. Taj segment ljudskog življenja je, inače, važan i zbog toga što se prestup desio u njoj i da se bivši osuđenik u tako nepromenjenim uslovima vraća. Budući, pak, da sama socijalna sredina ne može da bivšim osuđenima daje bilo kakav prioritet, u odnosu na druge građane "nekriminalce", jer i svi oni imaju iste ili slične probleme, vaspitačima i poverenicima ne preostaje drugo do da osuđenika pripremaju za susret sa takvim okolnostima. Oni, doduše, pokušavaju da zamolnicima centrima za socijalni rad nešto učine, ali su svim bićem svesni da od toga nema ništa, kako zbog lošeg statusa samih centara, tako i zbog njihove neadekvatne organizovanosti. Zbog toga je svrha i smisao primene određenih metoda i sredstava prevaspitanja da osuđenika, koliko koliko, osposobi da se sa istim okolnostima susretne kao malo "jači" i otporniji na ono što ga očekuje, a pred čim je sa svojim ranijim prestupom već podklekao. To je i razlog da su i stavovi osuđenika,

¹⁴ Isto

* Da je to tako najbolje govori višegodišnje neuseljavanje 7/2 paviljona u Požarevcu, namenjenog, inače, upravo kategoriji "opasnih osuđenika". Tvorci tog "kazamata" i njihovi naslednici su se samo slikali na navodnom otvaranju objekta, a on, osim samica i nešto slobodnog prostora za slobodne aktivnosti, ne sadrži ništa. U takvim uslovima, međutim, nije moguće održati socijalni mir, pa je bolje da taj objekat i ne useljavaju, jer su problemi neminovni.

¹⁵ Vidi, Nikolić, Z.: *Savremena penologija*, op. cit. str. 71-78.

ali i samih učesnika u procesu prevaspitanja koje smo napred pomenuli, naglašeno i skoro jednoglasno za nastavak procesa prevaspitanja i sa osuđenima na najduže kazne.

Dobro organizovani postpenalni tretman, koji kod nas i ne postoji u bilo kakvom vidu, jeste bitna karika u lancu tercijarne prevencije i ona može biti implementirana jedino zakonskom prinudom koja ne postoji. To drugim rečima znači, da ne možemo da se oslanjamo samo na stanje empatije prema bivšim osuđenima u socijalnoj sredini, jer ona traje samo u akutnom vidu, a postpenalni tretman je srednjeročna strategija podrške. Opravdanja da nisu zbrinuti ni nekriminalci ne opravdava inertnost, jer je šteta od nedostatka društvene strategije za postpenalni prihvata, osim deklarativne, veoma skupa. Naime, sve statistike o procenjenim štetama kriminalnih aktivnosti samo poznatih kriminalaca daleko nadilaze potrebna sredstva za postpenalni tretman. Ako se tome doda i šteta od utrošenog vremena i truda vaspitača i drugih činioca prevaspitanja, a nedovršenog zbog propusta u socijalnoj politici prema bivšim prestupnicima, onda je jasno da samo sebi uvećavamo problem bujanja kriminala, društvene štete i nesigurnosti građana.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tercijarna prevencija, prema svemu rečenom u ovom radu i ukazanom na druge izvore, nije bezsmisljena i nesvrshodna, uprkos svih kritika usmerenih ka njoj od devedesetih godina prošlog veka, naovamo. Da je drugačije, već bi njeni kritičari predložili bilo šta drugo osim pooštavanja sankcija, koje su i inače već viđena stvar od antičkog doba do šezdesetih godina prošlog veka. Ako išta drugo, prevaspitna koncepcija obezbeđuje permisivnu atmosferu u zatvorima, a time i više kanala za ispoljavanje depriviranih osoba, odnosno, obezbeđuje održivi socijalni mir u ustanovama za izvršavanje zatvorskih kazni. Tamo gde to nije tako i gde je ta koncepcija samo deklarativno prihvaćena imamo učestale zatvorske pobune, a marginalizovanje te koncepcije kod nas, kao relikta prošlosti i bivšeg režima, drastično je pokazalo svoje efekte 2001. godine. Stanje, nažalost, nije bolje ni sada, jer se još uvek traže neka nova rešenja i eksperimentiše se sa nekim navodnim programima postupanja, predloženim od strane nevladinih organizacija, posebno sa maloletnicima. Svi ti programi, za sve ovo vreme, nisu dali nikakve rezultate, osim relativno dobre zarade nekih od čelnika tih institucija, pa se treba vratiti narodnoj izreci da "ne treba praviti novu rupu na saksiji". Neukost, pomodarstvo, kvazihumanost i ostale "novotarije" radi crpljenja nečijih fondova naneli su nam, naime, više štete u postupanju sa osuđenima, nego što je trenutno

vidljivo. Ali, taj latentni negativni naboj u osuđeničkoj populaciji ne znači da i ne postoji, samo zato što ga negiraju službeni organi. Sadašnji čudan mir u zatvorskoj populaciji Srbije, za koju se službeno saopštava da je sastavljena od 60 do 80% različitih nivoa zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, je upravo ono što nas najviše plaši. Želimo da verujemo da grešimo u proceni, ali da bi smo to saznali nužno je i vraćanje na sve postulate, oblike i metode rada u tercijarnoj prevenciji.

LITERATURA

- (1) JOVAŠEVIĆ, D. (2008): Novine u maloletničkom krivičnom pravu u funkciji prevencije kriminaliteta "Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta" (urednik Kron, L.). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (2) NIKOLIĆ, Z. (2000): Kriminologija sa socijalnom patologijom. Beograd: Narodna knjiga.
- (3) NIKOLIĆ, Z. (2006): Prevencija kriminaliteta - metodika rada savenjtovališta za roditelje i decu. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (4) NIKOLIĆ, Z. (2009): Savremena penologija - studija kazni i kažnjavanja. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (5) VAN DIJK, J. & DE WAARD, J. (1991): A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects, Criminal Justice Abstracts, Septembar.

THE POSSIBILITIES OF TERTIARY CRIME PREVENTION

Tertiary crime prevention, as it is to be seen in a following succeeding text, means a treatment of particular individuals – crime offenders, already sanctioned by some of possible penalties for certain crimes. This, furthermore, is an oldest approach to treatment of offenders, also known as penal reaction, but since late 18th and early 19th century it has been given a form of prevention, that is, an attempt to affect crime offenders as a measure of resocialization. What are the possibilities and which conditions could make this method effective at least up to certain point, is to be a subject of a following analysis.

KEY WORDS: prevention / institutional treatment / alternative treatment / penalties / measures / postpenal treatment

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2009/ Vol. XXVIII / 1-2 / 79 - 92

Originalni naučni rad
UDK:
ID broj:

LEGISLATIVA PRIVATNOG SEKTORA BEZBEDNOSTI U NEKIM ZEMLJAMA EU*

Dušan Davidović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Želimir Kešetović*

Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Rad predstavlja pokušaj kritičkog prikaza zakonodavstava koja regulišu privatni sektor bezbednosti u zemljama EU. Privatna bezbednost postala je neodvojivi deo ukupne unutrašnje bezbednosti svih zemalja starog kontinenta. U tom smislu, proučavanje privatne bezbednosti u okviru ukupne bezbednosti u Evropi, predstavlja deo ukupne brige svakodnevnoj sigurnosti građana Evrope. Privatne kompanije za obezbeđenje sve više se angažuju u pružanju pomoći državi u ispunjavanju tog zadatka, a u isto vreme one stvaraju novu vrednost- u vidu novih radnih mesta i biznisa. Privatni sektor bezbednosti se upadljivo širi po svim zemljama EU; 1,7 miliona zaposlenih u 50,000 kompanija sa godišnjim obrtom od 15 milijardi €.

Ekspanzijom EU na Istok, još više će se povećati potražnja za uslugama bezbednosti i zaokružiti proces internacionalizacije bezbednosnih usluga privatnog sektora. Jedan od osnovnih uslova tog procesa, jeste i harmonizacija nacionalnih legislativa u privatnom sektoru. Ovaj rad predstavlja pokušaj stvaranja jednog inventara zakona koji regulišu privatni sektor bezbednosti u Evropi, a koji može biti od koristi nekoj zakonodavnoj vlasti koja jednom u Srbiji bude uvodila zakon o privatnoj bezbednosti.

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: ddavidovic@hotmail.com

* E-mail: zkesetovic@yahoo.com

KLJUČNE REČI: privatna bezbednost / industrija privatne bezbednosti / zakonodavstvo privatnog sektora bezbednosti / harmonizacija zakona o privatnoj bezbednosti / Evropska Unija

Italija

Industrija privatne bezbednosti u Italiji vodi poreklo iz 1870. godine, i ona se brzo razvijala sa razvojem novih aktivnosti (kao što je prevoz novca) i ugovaranjem boljih uslova rada. Aktivnosti uključuju zaštitu objekata i industrijskih postrojenja, obezbeđenje lica, transport novca i dragocenosti.

Zakonodavstvo koje reguliše rad industrije

Industrija je regulisana zakonom 18/06/1931 o javnoj bezbednosti, zakonom 26/09/1935 i zakonom 06/05/1940. Oni određuju okvire posebnih mera, sa mnogo detaljnijim merama uređenim na lokalnom nivou, odražavajući se na političku i administrativnu strukturu države. Zakonodavstvo takođe uređuje privatni detektivski posao.

Italijansko zakonodavstvo predviđa da država poseduje monopol nad silom koji se temelji na vojsci. U izuzetnim slučajevima, država može dozvoliti privatnom sektoru da preduzme ograničene radnje (prevencija krivičnih dela protiv imovine). Od operativnog osoblja se zahteva licenca za rad u industriji privatne bezbednosti.

Ovu potvrdu izdaje sudija na period od jedne godine, a produžava se u nadležnoj pokrajinskoj upravi. Podnosilac zahteva mora imati najmanje 18 godina, izvršenu vojnu obavezu i mora biti italijanske nacionalnosti. Takođe se zahteva provera kriminalne prošlosti i ličnih osobina.

Zahtevi za obuku su postavljeni na regionalnom nivou i sadržani u kolektivnom ugovoru. Obuka nije na dobrovoljnoj osnovi i obuhvata 40 časova teorije i 40 časova praktične obuke.

U zakonu su sadržani kriterijumi nošenja i izgleda uniforme, mada su detaljnije norme određene posebno u svakom regionu.

Saglasno sa članom 42 773/1931 i članom 71 635/1940, dozvole za nošenje oružja izdaje lokalni načelnik policije. Ne postoje posebni zahtevi za obuku za podnošenje zahteva za oružje.

Upotreba pasa na dužnosti je dozvoljena i ne postoje posebni zahtevi za obuku.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji regulišu osnovne radne uslove

Uslovi rada u industriji regulisani su nacionalnim zakonodavstvom i nacionalnim kolektivnim ugovorom. Nacionalno zakonodavstvo predviđa minimum 40 sati rada nedeljno. Minimalna cena rada i uslovi godišnjeg odmora sadržani su u kolektivnom ugovoru. Takođe, kolektivni ugovor sadrži odredbe o diskriminaciji nad radnicima na određeno vreme.

Luksemburg

Uopšteno posmatrano, Luksemburg je država sa strogim pravilima koja se tiču kompanija za privatnu bezbednost. Kompanije za privatnu bezbednost obavljaju aktivnosti kao što su zaštita objekata i lica, transport novca i vrednosti i održavanje i instalacija alarmnih sistema.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Aktivnosti industrije privatne bezbednosti regulisane su zakonom od 6. juna 1990. godine.

Novi predlog zakona trenutno prolazi kroz proces razrade i ocenjivanja kako bi poboljšao postojeće zakonodavstvo. Ministarstvo pravde zahteva od preduzeća za privatnu bezbednost licencu za obavljanje delatnosti, koja se izdaje na 5 godina.

Takođe, od Ministarstva pravde zahteva se i dozvola za zapošljavanje operativnog osoblja.

Član 5. zakona od 6. juna 1990. godine reguliše aktivnosti kompanija za privatnu bezbednost i uslove koji su neophodni za izdavanje licence za obavljanje delatnosti od ministarstva pravde. Razlog za odbijanje može biti nepotpuna dokumentacija.

Međutim, trenutno zakonodavstvo ne sadrži listu posebnih kriterijuma za odbijanje. O kadrovskim promenama trebalo bi obavestiti nadležne organe. Aktivnosti upravljanja preduzećima za privatnu bezbednost ne moraju biti u skladu sa aktivnostima koja nisu saglasna njihovoj misiji.

Zaposleni u kompanijama za privatnu bezbednost moraju imati najmanje 18 godina i ne mogu učestvovati u drugim aktivnostima koje su u suprotnosti sa poslovima privatne bezbednosti. Radnici obezbeđenja moraju nositi ID karticu i na zahtev policije moraju je pokazati. Zakon ne predviđa zahteve koji se odnose na obuku radnika obezbeđenja, tako da se obuka obavlja dobrovoljno. Kompanije prilikom zapošljavanja uglavnom zahtevaju govorne veštine i vozačku dozvolu.

Ne postoje posebna pravila u odnosu na uniforme. Upotreba pasa na dužnosti je zakonom regulisana, kao i nošenje i upotreba vatrenog oružja. Član 7. zakona iz 1990. godine predviđa da se zahtev za dobijanje dozvole za nošenje vatrenog oružja podnosi u ministarstvu pravde. Nadležni policijski organi proveravaju svaku prijavu za dozvolu. Oružje može biti upotrebljeno za samoodbranu, a uobičajeno je da se koristi i za vreme obezbeđivanja transporta novca.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji regulišu osnovne radne uslove

Zakonodavstvo određuje radno vreme na 8 časova dnevno, 40 časova nedeljno i 137 časova mesečno. Trenutni kolektivni ugovor predviđa 10 časova dnevno, 48 časova nedeljno i 192 mesečno. Minimalna cena rada je propisana zakonom, a posebna cena rada u sektoru određuje se u kolektivnom ugovoru. Takođe je regulisan prekovremeni rad i noćni rad. Zakonodavstvo i kolektivni ugovor predviđaju 25 dana godišnjeg odmora godišnje i 10 neradnih dana za državne praznike. Kolektivni ugovor predviđa da se nakon 20 godina rada dodaje jedan dan godišnjeg odmora.

Zaštita zaposlenih je regulisana zakonom posebnim odredbama. Privremeni radnici imaju ista prava kao i radnici sa punim radnim vremenom. Trenutno ne postoje posebne odredbe za zaposlene na određeno vreme.

Holandija

U poređenju sa drugim evropskim zemljama, industrija privatne bezbednosti u Holandiji počela je da se razvija relativno kasno, kao odgovor na sve veću industrijalizaciju između dva rata koja je uslovlila sve veće zahteve za bezbednosnim uslugama. Danas su kompanije aktivne na zaštiti lica i imovine, u transportu novca i instalaciji alarmnih sistema.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Holandija uopšteno gledano spada u države koje na srednjem nivou zakonodavstva regulišu aktivnosti industrije privatne bezbednosti. Aktivnosti kompanija u odnosu na pružanje usluge zaštite i privatnih detektivskih poslova regulisani su Zakonom o pružanju usluga privatne bezbednosti i privatnim detektivskim službama od 24. oktobra 1997. godine, kao i uredbom od 3. marta 1999.

Za osnivanje preduzeća za privatnu bezbednost neophodno je tražiti licencu od Ministarstva pravde. Ministarstvo traži preporuku od predstavnika policije o delatnosti koju firma obavlja i o sedištu. Dozvola se

izdaje na period od pet godina. Podnosilac zahteva mora dokazati da poseduje dovoljna finansijska sredstva i osposobljeno kvalifikovano osoblje. Zaposleni moraju dokazati da nisu bili krivično osuđivani u poslednje 4 godine ili osuđivani na kaznu zatvora u poslednjih 8 godina.

Zakon iz 1997. godine predviđa da se dozvola za rad pojednicu izdaje na 4 godine, koja se nakon toga obnavlja za naredne 4 godine. Član 15. Uredbe od 3. marta 1999. godine zahteva od kompanija da provere da li je njihovo osoblje bilo umešano u bilo koje ilegalne aktivnosti. Član 7. sadašnjeg zakona utvrđuje uslove da kompanije za obezbeđenje ne mogu da zaposle radnike bez dozvole lokalne policije (ili vojne policije za aktivnosti u vazduhoplovstvu). Policijski službenici ne mogu raditi na istragama za privatne agencije ili firme za privatno obezbeđenje. Svako ko konkuriše za posao u kompaniji za privatno obezbeđenje treba da poseduje diplomu za radnike obezbeđenja koju izdaje Udruženje preduzeća za privatnu bezbednost. Postoji obaveza nošenja uniforme, dok je nošenje oružja u privatnoj bezbednosti zabranjeno. Upotreba pasa dozvoljena je u posebnim okolnostima. O upotrebi pasa se odlučuje u svakom pojedinačnom slučaju.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji pokrivaju osnovne radne uslove

Nacionalnim zakonodavstvom regulisani su uslovi rada, koji predviđaju najviše 48 časova rada nedeljno. Ustavom je zagarantovana minimalna cena rada koja se određuje na godišnjem nivou. Zakonodavstvo predviđa 4 nedelje godišnjeg odmora, a privremeni radnici i radnici na određeno vreme imaju ista prava kao radnici sa punim radnim vremenom.

Norveška

Industrija privatne bezbednosti u Norveškoj nastala je na potrebi za dopunskim uslugama u oblasti bezbednosti, uprkos dugo važećem monopolu policije u obezbeđivanju građana i imovine.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Zakonodavstvo koje reguliše industriju privatne bezbednosti datira od 13. maja 1998. godine i predviđa aktivnosti zaštite lica i imovine, transport novca i instalaciju alarmnih sistema.

Vlasnici kompanija za obezbeđenje treba da poseduju sertifikat za obavljanje delatnosti i licencu koju izdaju lokalni policijski organi. Minimalna starost za vlasnika kompanije je 21 godina.

Operativno osoblje mora imati najmanje 18 godina i od njih se takođe zahteva sertifikat za obavljanje delatnosti.

Od radnika obezbeđenja zahteva se 15 časova osnovne obuke koja je praćena sa 50 časova teorijske i 30 časova praktične obuke.

Nošenje uniforme je obavezno. Upotreba pasa na dužnosti je dozvoljena, dok je upotreba vatrenog oružja zabranjena.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji pokrivaju osnovne radne uslove

Uslovi rada regulisani su nacionalnim zakonodavstvom i sadržani su u nacionalnom kolektivnom ugovoru.

Radno vreme je ograničeno zakonom na najviše 9 časova dnevno. Kolektivni ugovor predviđa najmanje 37.5 časova nedeljno. Kolektivnim ugovorom je regulisana minimalna cena rada. Ustavom je predviđeno 4 nedelje godišnjeg odmora. Kolektivnim ugovorom ovo je prošireno na 4 nedelje i 3 dana.

Zaštita zaposlenih, jednake mogućnosti i prava stalno zaposlenih i radnika na određeno su obuhvaćeni zakonom.

Portugal

Regulisanje industrije privatne bezbednosti u Portugalu usledilo je nedavno, i ono je obezbedilo da se u Portugalu jasnije upravlja ovim sektorom.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Industrija privatne bezbednosti regulisana je sledećim zakonima i propisima:

- Dekret 772, 12. oktobar 1985
- Dekret 231, 22. jul 1998
- Dekret 969, 16. novembar 1998
- Dekret 970, 16. novembar 1998
- Dekret 971, 16. novembar 1998
- Dekret 972, 16. novembar 1998
- Dekret 25, 16. januar 1999
- Dekret 135, 26. februar 1999

- Dekret 1325, 4. decembar 2001

Zakonodavstvo daje okvire u kontroli sledećih aktivnosti:

- Alarmni sistemi
- Upravljanje, održavanje i pravilna upotreba sistema obezbeđenja
- Instalacija i održavanje sistema obezbeđenja
- Zaštita objekata
- Zaštita dobara
- Zaštita i obezbeđenje lica
- Zaštita i kontrola lica i pristupa javnim mestima
- Transport, zaštita i distribucija novca i dragocenosti

Za obavljanje delatnosti od kompanije se zahteva licenca koja se izdaje na određeno vreme. Licencu izdaje nadležni organ, i podnosilac zahteva mora dokazati pored ostalog da raspolaže neophodnim finansijskim sredstvima. Ovde su dodata neka od opštih zakonskih pravila. Podnosioci zahteva za licencu moraju takođe da imaju garanciju banke, obavezno osiguranje i osiguranje od krađe.

Vlasnici, rukovodioci i operativno osoblje u kompanijama za privatno obezbeđenje ne smeju da imaju kriminalnu prošlost. Državni organi sprovode provere krivičnih dosijea.

Iako ne postoji minimalna starosna granica, obaveza je vlasnika i rukovodioca da mogu zaposliti samo lica koja su punoletna, odnosno starija od 18 godina.

Kompanijama za privatno obezbeđenje zabranjeno je bavljenje aktivnostima kao što su proizvodnja ili trgovina oružjem, municijom i eksplozivnim sredstvima ili uređajima.

Rukovodeće i operativno osoblje takođe ne smeju da budu pripadnici tajne službe u poslednjih 5 godina. Takođe je zabranjeno zapošljavanje rezervnih pripadnika vojske ili policije, kao i pripadnika vojske i policije koji su pred penzijom.

Osim toga, kao jedan od zahteva navodi se da operativno osoblje mora položiti test fizičke sposobnosti i izvršiti 58 časova osnovne obuke plus 30, 36 ili 42 časa posebne obuke, u zavisnosti od funkcije koju će eventualno obavljati. Obuka se završava polaganjem dva testa.

Zakon od kompanija za privatno obezbeđenje zahteva da vode svakodnevne izveštaje, kao i godišnji izveštaj koji se predaje nadležnom

organu. Nadležni organi mogu u svakom momentu proveravati kompanije, a posebno mogu proveravati da li kompanije pravilno primenjuju procedure.

Vlasnici, rukovodstvo i operativno osoblje treba da ima najmanje 9 godina školskog obrazovanja. Obuka je obavezna samo za operativno osoblje pod sledećim uslovima:

- 58 časova opšte obuke
- Dodatna 42 časa za poslove koji su označeni u zakonu
- Dodatnih 30 časova obuke za poslove zaštite od požara
- Dodatnih 36 časova obuke za poslove u restoranima, kafićima, noćnim
- klubovima i sličnim objektima gde postoji prostor gde gosti mogu da se kreću.

Postoje strogi zahtevi koji treba da se ispune tokom obuke. Zaposleni moraju položiti i dva pismena testa.

Uniforme se moraju razlikovati od državnih bezbednosnih službi i vojske i moraju biti odobrene od Ministra unutrašnjih poslova. Operativno osoblje, dok je na dužnosti mora nositi ID karticu.

Dozvolu za nošenje oružja izdaje policija. Dozvola se izdaje uz posebnu obuku.

Takođe, dozvoljava se upotreba oružja samo u slučaju samoodbrane zaposlenog za vreme obavljanja dužnosti. Zahteva se posebna obuka u trajanju od 30 časova.

Psi moraju biti registrovani i zahteva se posebna obuka za psa i vodiča. Vodiči pasa moraju da polažu ispite i kad polože, dobijaju dozvolu za na tri godine, nakon čega moraju da polažu novi ispit. Psi se proveravaju svake godine.

Licenca može biti oduzeta u slučaju teže povrede zakona. Nadležni organi (Generalni sekretar unutrašnjih poslova, policija) mogu sprovesti istragu i ispitivanje.

Kompanija se može kazniti i novčanom kaznom koja može biti od 1.000 do 40.000 €, u zavisnosti od povrede zakona.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji pokrivaju osnovne radne uslove

Zakonodavstvo i kolektivni ugovor regulišu radno vreme, platu, godišnje odmore i zaštitu zaposlenih.

Španija

Zbog zakonodavstva iz 1992. godine, koje je rezultiralo poboljšanjem loše slike industrije, Španija se može smatrati jednom od zemalja sa dobro uređenim zakonodavstvom u oblasti privatne bezbednosti.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Zakon 23/1992 od 30. jula 1992. godine uređuje industriju privatne bezbednosti (obezbeđenje objekata i industrijskih postrojenja, obezbeđenje lica, transport novca, instaliranje i održavanje alarmnih sistema).

Zakon je sproveden Kraljevskim dekretom 2364/1994, 9. decembra 1994. godine. Kraljevskim dekretom 137/1993 regulisano je nošenje oružja. Od kompanija za privatno obezbeđenje zahteva se licenca koju izdaje Ministarstvo pravde.

Član 52. Kraljevskog dekreta 2364/1994 utvrđuje uslove koji su neophodni (rukovodstvu i operativnom osoblju) za dobijanje odobrenja za obavljanje dužnosti od Ministarstva pravde i Ministarstva unutrašnjih poslova. Ti uslovi se odnose na to da zaposleni ne smeju imati kriminalnu prošlost i da nisu krivično osuđivani. Dalje, zaposleni ne smeju biti pripadnici vojske ili službi bezbednosti. Operativno osoblje ne može preuzeti upravljačku funkciju za manje od 2 godine. Privatni istražitelji ne mogu u isto vreme voditi istragu van poslova privatne bezbednosti. Takođe, zabranjeno je saradivanje sa trgovcima i proizvođačima naoružanja. Nadležni policijski organ zadužen je za proveru zaposlenih. Osoblje mora imati potvrdu da je punoletno.

Član 5. Zakona iz 1992. i članovi 56-57 Kraljevskog dekreta od 9. decembra 1994. predviđaju obuku u sektoru privatne bezbednosti. Član 5. predviđa da kompanije za privatnu bezbednost treba da obzbede obuku za celokupno osoblje (i rukovodeće i operativno).

Sadržinu teorijske i praktične obuke propisuju Ministarstvo pravde i Ministarstvo unutrašnjih poslova. Obuka može biti izvođena u centrima za obuku sekretarijata unutrašnjih poslova. Praktična obuka se izvodi na terenu. Teorijska obuka traje najmanje 240 časova, a praktična 20 časova. Takođe treba izvršiti i 75 nastavnih časova ili 15 radnih dana

obuke svake treće godine. Član 61. Kraljevskog dekreta predviđa obaveznu obuku u rukovanju oružjem. Radnici koji na dužnosti nose oružje moraju položiti test psihičkih sposobnosti.

Od radnika obezbeđenja zahteva se nošenje uniforme, a upotreba oružja je strogo regulisana i propisana. Oružje može koristiti radnik obezbeđenja na dužnosti, u transportu novca, u zaštiti veoma osetljivih ili opasnih postrojenja, uključujući i vojna postrojenja i zaštitu lica.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji pokrivaju osnovne radne uslove

Uslovi rada regulisani su nacionalnim Zakonom o radu i precizno su određeni u kolektivnom ugovoru. Kolektivnim ugovorom je predviđeno najviše 1804 radna sata godišnje, a isto tako njime su regulisani i minimalna i prekovremena cena rada.

Privremeni radnici poseduju ista prava kao i radnici sa punim radnim vremenom, a jednake mogućnosti su regulisane zakonom.

Švedska

Usluge privatne bezbednosti u Švedskoj neki autori smatraju među najboljima u svetu. Zakonodavstvo i regulativne mere obuhvataju mnoga područja delovanja i postoje tačni zahtevi za osnivanje i obuku. Kontrola vlade je veoma striktna.

Aktivnosti usluga privatne bezbednosti su veoma različite i obuhvataju: sanitetsku službu, prevoz pacijenata, kontrolu saobraćaja, pomoć u toku požara, pomoć u saobraćajnim nesrećama, nadgledanje okoline, bezbednost aerodroma, transport vrednosti i novca, kao i zaštitu lica i imovine.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Delovanje industrije privatne bezbednosti je regulisano sledećim delovima zakonodavstva:

- Zakon i dekret o osnivanju privatne bezbednosti
- Zakon i dekret o održavanju
- Zakon i dekret o zaštiti državnih institucija od visokog značaja
- Zakon i dekret o pravilima za instalaciju alarmnih sistema i povezivanje alarmnih sistema sa policijom.

- Zakon iz 1974. godine zahteva licencu od preduzeća za privatno obezbeđenje.

Vlasnik, rukovodioci i zaposleni u kompanijama za privatnu bezbednost ne smeju imati kriminalnu prošlost, koja se proverava od strane policije. Operativno osoblje mora imati najmanje 18 godina, dok za neke zadatke ne smeju imati manje od 20 godina.

Obuka je obavezna, i obuhvata 97 časova teorijske nastave i 120 časova praktične nastave. Postoji 15 centara za obuku uključujući univerzitete, privatne i radne organizacije. Institucije za obuku se kontrolišu od strane lokalnog nadzornog tela.

Izgled i upotreba uniformi u kompanijama za obezbeđenje regulisani su zakonom iz 1974. godine.

Za nošenje vatrenog oružja potrebna je dozvola i obuka u trajanju od 21 čas. Ova obuka treba da se obnavlja svake godine. Upotreba pasa je dozvoljena u propisanim slučajevima, i za psa i za vođiča se traži posebna godišnja obuka.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji pokrivaju osnovne radne uslove

Uslovi rada regulisani su nacionalnim zakonodavstvom i kolektivnim ugovorom.

Zakonodavstvo predviđa najviše 48 radnih časova nedeljno. Kolektivnim ugovorom je regulisana minimalna cena rada. Ustavom je utvrđen minimum godišnjih odmora u trajanju od 25 dana, privremeni radnici i radnici na određeno vreme imaju ista prava kao i radnici sa punim radnim vremenom.

Velika Britanija

Velika Britanija je tradicionalno država sa veoma ograničenom regulativom industrije privatne bezbednosti, iako je pre sprovođenja trenutnog zakonskog okvira, širok opseg standarda i inspektorata nadgledao privatnu bezbednost. BSIA je najpoznatije trgovinsko udruženje koje je sprovedlo samoregulativu sektora. Nedostatak zakonske regulative menja se sprovođenjem novih zakona.

Zakonodavstvo koje reguliše rad sektora

Zakon o industriji privatne bezbednosti (2001) stupio je na snagu 11. maja 2001. godine, dok su mnoge odredbe pitanje postepenog sprovođenja, posebno kada je u pitanju uspostavljanje novog tela za industriju bezbednosti (SIA). Novo zakonodavstvo pokriva sve vrste obezbeđenja privatne i javne imovine, života i tela, transporta novca, nadgledanje ulaza, savetodavne usluge i privatne istrage.

Britansko udruženje u industriji bezbednosti (BSIA) procenjuje da će biti potrebno 2 do 3 godine za osoblje da dobije nove licence za rad preko SIA.

Prema novom zakonu, nema zahteva da same kompanije imaju licencu, iako svi zaposleni (bilo operativno osoblje ili menadžeri) moraju da imaju takvu licencu.

Licence se izdaju na period od 3 godine. U odnosu na menadžere i vlasnike kompanija, provere za licence obuhvataju pregled registara kompanije o bankrotima i nekvalifikovanim uslovima za direktore. Uvode se i provere krivičnih dosijea. Za dobijanje licence takođe je potrebno platiti nadoknadu od 35-40 funti.

Svo operativno osoblje mora da prođe provere krivične prošlosti od strane ili SIA ili lokalnih vlasti, radi dobijanja licence za rad. I u ovom slučaju licence važe 3 godine, i plaća se nadoknada. Smatra se da u većini slučajeva kompanija plaća ove troškove, ali to nije određeno zakonom. Svako pružanje usluga obezbeđenja bez licence je nelegalno.

Prema novom zakonu, obuka ostaje dobrovoljna, osim ukoliko kompanije ne žele da utvrde određene standarde kvaliteta kao što je ISO 9000. Dobrovoljna obuka trenutno se pruža unutar kompanija i od strane Organizacije za obuku u industriji bezbednosti (SITO), koja takođe utvrđuje sadržaj buke.

Ne postoje posebna pravila koja se odnose na izgled uniformi. Upotreba službenih pasa definisana je Zakonom o psima čuvarima (1975). Posedovanje i upotreba oružja su zabranjeni.

Zakonodavstvo i kolektivni sporazumi koji pokrivaju osnovne radne uslove

Radni uslovi u sektoru su određeni opštim zakonodavstvom o zaposlenju. Ne postoje nacionalni sporazumi u sektoru, mada su neki veći poslodavci uspostavili kolektivne sporazume.

Radno vreme je definisano regulativom o radnom vremenu (1998), koja kaže da niko ne sme da radi duže od 48 sati nedeljno u proseku u periodu od 17 do 26 radnih nedelja. Viši menadžeri nisu pokriveni ovom regulativom.

Prema Zakonu o minimalnom dohotku (1998), radnici u Velikoj Britaniji imaju pravo na minimalnu platu, koja se redovno preispituje. Mlađi zaposleni, ispod 21 godine, dobijaju nižu platu od minimalne.

Svi zaposleni imaju pravo na najmanje četiri nedelje plaćenog odsustva godišnje.

Zaposleni koji poseduju javne prostorije imaju pravo na "razumno" vreme odsustva.

Zakonodavstvo o zaštiti zaposlenih određeno je Zakonom o radnim odnosima (1996).

Period za kvalifikaciju je jedna godina. Prema Regulativi o zaposlenima (2000), zaposleni na određeno vreme imaju isti tretman kao i stalno zaposleni. Isto se odnosi i na zaposlene pod ugovorom. Postojeći zakon zabranjuje diskriminaciju po svim osnovama.

LITERATURA

- (1) A comparative overview of legislation governing the private security industry in the European Union - Final Report: CoESS (Confederation of European Security Services); Brussels, 2006
- (2) La participation de la securite privee a la securite generale en Europe; Institut National des Hautes Etudes de Securite (INHES), Paris, 2008
- (3) Kesetovic, Z., Davidovic, D. (2007); Policing in Serbia; Challenges and Developments, in; G. Mesko and B. Dobovsek(eds): Policing in Emerging Democracies-Critical Reflections. Ljubljana .Univerza v Mariboru.

COMPARATIVE OVERVIEW OF LEGISLATION THAT GOVERN PRIVATE SECURITY IN EU

This article represent an critical overview of the legislative that govern private security sector in EU member countries and some of candidate countries. Private security sector became integral part of overall security in every European country. In this respect, examing the role of private

security in overall security in Europe is a way of looking after the everyday security of European citizens.

Private security firms are being called upon more and more to assist states in providing this protection and at the same time creating new wealth in the form of the jobs and businesses.

The private security sector is expanding across the European Union: it represents 1,7 million jobs, 50,000 companies and annual revenue of €15 billion. With expansion of the Union to include Eastern Europe, demands for security services will rapidly grow. One of the preconditions to fulfil those demands is to harmonize national legislations governing private security. This article is attempt to launch an inventory of the information which could be helpfull to those state authorities that once will start working on Serbian private security law

KEY WORDS: private security / private security industry / private security sector legislative / harmonisation / European Union

O PROBLEMIMA "KRIMINALNE" PSIHO PATIJE*

Vesna Gojković*

Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu

U ovom tekstu se diskutuje jedna od centralnih tema psihologije kriminalnog ponašanja, a to je problem adekvatnog dijagnostifikovanja ličnosti prestupnika.

Novija istraživanja ličnosti opasnih kriminalaca ukazala su na inadekvatnost postojećih nozoloških kategorija koje su preuzete iz psihopatologije, i jednostavno implementirane na populaciju osuđenika. Tako se većina osuđenika primenom kriterijuma DSM IV klasifikuje u kategoriju poremećaja ličnosti (antisocijalni poremećaj), čime se indirektno prihvata premisa da su svi kriminalci psihopate i da su sve psihopate kriminalci.

Robert Hejr (Hare,1998) je uveo nov koncept kriminalne psihopatije kao nezavisan takson u odnosu na postojeće nozološke kategorije, i utvrdio da psihopatija čini jezgro kriminalne ličnosti, ali da kriminalno ponašanje nije srž psihopatije. Kanadski autori (Andrews,2003) su, analizirajući studije kriminalnog ponašanja u poslednje dve decenije, potvrdili zaključak da kriminalnu ličnost treba prediktovati na osnovu seta kriminoloških i ličnosnih osobina, a ne kliničkih varijabli.

U radu je izneta sugestija da kriminalnu ličnost čini i specifična disfunkcija kognitivnih sposobnosti, uzrokovana poremećajima u radu centralnog ličnosnog sistema, što podrazumeva invalidne relacije između mišljenja i emocija, odnosno mišljenja i govora.

Dakle, opasni kriminalci imaju kriminalnu ličnost i kriminalni um, to su kriminalne psihopate koje su kao takve rezistentne na svaki vid tretmana. Prevencija se u tom smislu odnosi na

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: v.gojkovic@nadlanu.com

akcije zaštite društva od njih, kao i ranom detekcijom na osnovu predloženih kriterijum – varijabli.

*KLJUČNE REČI: antisocijalna ličnost / kriminalni psihopata/
kriminalni um*

Psihologija kriminalnog ponašanja je jedna nova aplikativna oblast psihologije, koja je nastala kao rezultat potrebe da se sistematizuju naučna psihološka znanja o etiopatologiji kriminala. Osnovni predmet izučavanja jeste empirijska i teorijska eksploracija individualnih razlika u činjenju krivičnih dela.

Mogli bi smo reći da je tek sa Ajzenkovim (*Eysenck, 1982*) istraživanjima kriminala započeo sistematski razvoj ove nauke, jer su se do tada koreni i oblici ispoljavanja nasilništva i zločinačkog ponašanja uopšte, razmatrali ad hoc. Drugim rečima, psiholozi su fenomen prestupništva razmatrali u okviru postojećih teorija ličnosti, ili u okviru izučavanja problema individualnog aberantnog ponašanja, koji je podrazumevao primenu znanja iz psihopatologije i kliničke psihologije.

Tako je delinkventno ponašanje sve do sredine prošloga veka, dijagnostifikovano primenom postojećih nozoloških kategorija. Indirektno, to je značilo prihvatanje stavova da se ovaj vid ličnosnih malformacija svrstava u kategorije mentalnih poremećaja i poremećaja ličnosti, što je dalje značilo da se može govoriti o istim ili sličnim etiološkim faktorima, kao i simptomima i predikciji na osnovu istih varijabli. Nedostatak ovakvog pristupa su višestruki i tiču se kako teorijskih okvira prirode samih poremećaja, tako i praktičnih konsekvenci koje postavljaju pravce eventualnog terapijskog ili preventivnog delovanja.

U ovom radu, mi ćemo se baviti problemom adekvatne dijagnostike ličnosti prestupnika, odnosno problemom njihovog tretmana.

DIJAGNOSTIKA LIČNOSTI NASILNIH PRESTUPNIKA

Najpre, evidentan je problem konotativnog određenja same aberacije. U psihologiji kriminalnog ponašanja, delinkvencija je zakonski inkriminisano

ponašanje i subsumira pojam devijantnosti.¹ U psihopatologiji se pod pojmom dvijantnosti podrazumeva svako odstupanje od normalnosti. Normalno je svako ponašanje koje odgovara proseku, i sve što odstupa od prosečnih vrednosti jeste devijacija. Ukoliko je odstupanje veće, devijacija je značajnija. Očigledno, pojam normalnosti je definisan statističkim pristupom, da bi se na elegantan način eliminisale kulturološke, vremenske i moralne odrednice.

Kada je reč o mentalnom zdravlju, odmah se postavlja pitanje – odstupanje u odnosu na šta ili na koga? Naravno, radi se o devijacijama u odnosu na postavljene standarde u društvu, u odnosu na norme koje regulišu proces socijalizacije i omogućavaju proces civilizacije uopšte. Drugim rečima, svako ponašanje koje značajno odstupa od normi i standarda (koje je većina podržala) smatra se anormalnim ili abnormalnim² ponašanjem: to su mentalne, emocionalne i ponašajne aberacije, pri čemu su one standardizovane postojećim nozološkim kategorijama psihijatrijske dijagnostike.

Predmet bavljenja psihopatologije su dakle, ljudi koji imaju navedene abnormalne simptome i/ili sindrome i koji se klasifikuju u jednu od kategorija mentalnih poremećaja ili poremećaja ličnosti. Kriminalci koji svakako zadovoljavaju kriterijum odstupanja, takođe se svrstavaju u jednu od kategorija, a najčešće se radi o tipu poremećaja koji je definisan kao antisocijalni poremećaj ličnosti,³ odnosno disocijalni poremećaj ličnosti.

Rezultat ovakvog stanja je to da se delinkventna i devijantna ponašanja često psihološki interpretiraju kao poremećaji koji su prvenstveno uslovljeni socijalnim disocijacijama. Latentna informacija koja "leži" u suštini primene ovakvog naziva jeste da se radi o ljudima koji su "odvojeni od socijalnog"⁴

¹ Devijantno ponašanje nije zakonski kažnjivo, ono jeste u suprotnosti sa normama i vrednostima i izaziva reakcije osude i od bacivanja, ali nije presuđeno. Devijant nije nužno delinkvent, dok je delinkvent nužno i devijant.

² Razlika je definisana lingvističkim područjem kome autor pripada: u anglosaksonskoj literaturi, koristi se termin abnormalno.

³ Drugim rečima, s jedne strane postoje odstupanja koja su procentualno značajno manje rasprostranjena u populaciji, ali koja se tretiraju kliničkim putem (jer se uglavnom navodi psihološko poreklo), i koja povlače nesrazmerno veliku stigm (porodica se u velikoj meri stidi duševno obolelog člana). S druge strane, postoje odstupanja koja nemaju zasebnu dijagnostiku psihološku klasifikaciju, za koja se u velikoj meri tvrdi da su posledica socijalnih činilaca, koja su u značajno većoj meri rasprostranjena u populaciji i koja imaju nesumnjivo značajno veću štetnost po društvo, a obrnuto proporcionalnu društvenu reakciju (porodica može da iskaže stid zbog člana koji je osuđen, ali u blažoj meri nego da je "ludak").

⁴oni ne pate od društva, društvo pati od njih

– sociopatama – ili su usmereni protiv (anti) društva, čime se definitivno maskira prava priroda i psihološka kauzalnost pojave.

Naravno, postoje zločini koje čine osobe sa mentalnim poremećajima, ali njih u ukupnoj strukturi ima oko 15%, pa se o njima govori kao o kriminogenim kauzalnim faktorima. Pravo pitanje bi bilo: zašto psihički procesi i stanja dovode do toga da neko pobegne u sopstveni svet i postaje nasilan (najpre prema sebi), a drugi sopstvenu poremećenost manifestuju nasiljem na drugim ljudima.

Konačne posledice su katastrofalne, jer, kao što rekosmo, pogrešno postavljena dijagnoza uzrokuje pogrešan tretman, što se potvrđuje zastrašujućim brojem recidivista (nezavisno od društvenih sistema), velikom "tamnom brojkom kriminala" i anomijom u određenju programa prevencije.

Distinkcija različitih oblika ljudske devijantnosti nastala je usled nedovoljno istraženih etioloških okolnosti - dugotrajna vladavina sociološko-kulturoloških teorija, kao i etička ograničenja u psihofiziološkim istraživanjima, doprinela je razvoju mišljenja da u formiranju duševnih oboljenja prvenstveno ulogu igraju psihološki faktori endogenog porekla, a da u nastanku delinkventnog i devijantnog ponašanja primarnu ulogu imaju faktori egzogenog, socijalnog porekla. Novija istraživanja, međutim, pokušavaju da ukažu na to da stvari nisu tako jednostavne i da je problem vrlo heterogen, jer je čovek, po prirodi stvari, i biološko i psihološko i socijalno biće.

Drugi činilac koji je doprineo navedenom razlikovanju kategorija ljudskog ponašanja, jeste način na koji je izvršeno odstupanje od normi i standarda. Duševni bolesnik je "otišao" u sopstveno ludilo, sa posledicama prvenstveno po svoju ličnost, a delinkvent je uz verovatnoću sopstvene disfunkcije odstupao tako da su posledice u najvećoj meri po njegovu okolinu i šire.

Primenom iste dijagnostičke klasifikacije za sve forme aberacija, izgubile su se individualne razlike i u populaciji samih prestupnika. Većina osuđenika, bez obzira na značajne strukturalne razlike, svrstana je u jedan dijagnostički klaster psihopatije. Ovaj stav podrazumeva da su sve psihopate kriminalci (po ličnosnom određenju) i da su svi kriminalci psihopate.

Šta je u stvari psihopatija i koji su osnovni simptomi?

Ne postoji potpuna saglasnost oko toga šta tačno podrazumeva pojam psihopatskog poremećaja ličnosti, disocijalnog poremećaja, ili, antisocijalne ličnosti. Nozološku kategoriju psihopatije uvodi Pričard (*Prichard, prema Bukelić, 2000*) obeležavajući ovo oboljenje kao "moral insanity", koje opisuje kao "perverziju prirodnih osećanja, težnji i prirodnih impulsa, navika,

temperamenta i moralnih dispozicija, bez poremećaja inteligencije i bez bolesnih iluzija i halucinacija". Stoga se dugo za ovaj vid aberacija koristio nezvanični termin "ludilo bez ludila", ili moralno ludilo. Poremećaj moralnosti, kao dominantno obeležje psihopata, naročito ističu dinamski psiholozi, opisujući ove osobe kao osobe bez super-ega, ili sa invalidnim super-egom. Nedostatak morala ili devijantnu moralnost ili amoralnost ističu i ostali psiholozi kao suštinsku odliku ove kategorije aberacija, s tim što se navode drugačiji mehanizmi nastajanja poremećaja.

Autori uglavnom navode kao psihopatski "trijas" osobine kao što su zadovoljenje potrebe bez odlaganja, sada i odmah, nemogućnost kontrole impulsa i nedostatak osećanja krivice.

Ali, da li su svi amoralni ljudi koji se teško kontrolišu, manipulativni su i bezobzirni, i pri tom su očuvanih funkcija svesti i mišljenja -
kriminalne ličnosti?

Odgovor na ovo pitanje zahteva mali uvod, odnosno upoznavanje sa principima uobičajene kliničke klasifikacije. Jedna od najčešće korišćenih klasifikacija je DSM IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, American Psychiatric Association, 1994*), koja opisuje ponašajne obrasce i psihološke odlike koje svrstava u klaster, unutar dijagnostičke kategorije. Klasteri su nastali tako što je određen broj kliničara prikupljao simptome pacijenata koji se manifestuju prilikom različitih abnormalnih oblika ispoljavanja, a onda su svi ti nalazi sistematizovani i "uređeni" u ovaj dijagnostički registar.

Kada je reč o poremećajima ličnosti, DSM IV opisuje tri klastera aberantnog ponašanja. To su:

- 1) ekscentrici: paranoidni, shizoidni i shizotipalni poremećaji ličnosti
- 2) dramatici: histrionični, narcistični, disocijalni (antisocijalni), granični poremećaji ličnosti
- 3) strašljivci: izbegavajući, opsesivno – kompulsivni, zavisni poremećaji ličnosti

Problemi koji često nastaju u praksi su tipični za metodološke nedostatke korišćenja kliničkog metoda. Jedan od njih je taj što i unutar jedne kategorije mentalnih poremećaja ne postoji precizna saglasnost oko egzaktno konotacije termina koji se koriste za opise različitih vidova ponašanja.

Poenta je u tome da se ponašajne i emocionalne disfunkcije detekuju i klasifikuju u nozološku kategoriju koja je definisana kliničkim putem, te se na osnovu **kliničkih kriterijuma** i prediktuje takvo ponašanje.

Međutim, novija istraživanja ukazuju da se kriminalno ponašanje mora indikovati na osnovu **kriminalnih varijabli, koje imaju drugačiju konotaciju od kliničkih i čine poseban takson.**

Jedno od istraživanja o kojima govore ovi autori pokazuje da kada se vrši predikcija kriminalnog ponašanja na osnovu kliničkih varijabli (anksioznost, depresivnost, itd) onda dobijamo neznačajnu korelaciju od 0,03 do 0,09. Ako se predikcija kriminala vrši na osnovu kriminoloških varijabli, onda je korelacija značajna i njena visina je preko 0,40.

Endrjuz i Bonta (*Andrews and Bonta, 2003*), su napravili uporedne profile rezultata istraživanja kriminalca u najvećim kanadskim i američkim zatvorima i ustanovili su da se može govoriti o četiri kriminalna prediktora, koje su nazvali **“Big four”**, a to su: **kriminalna istorija, antisocijalno ponašanje, kriminalno udruživanje (antisocijalna podrška) i ličnost.** Dakle, evidentirana su čak tri seta "kriminoloških" varijabli i jedan set ličnosnih, kliničkih varijabli.

Grupa autora (*Knepper, 2001*) je napravila pregled 131 studije recidivizma koje su objavljene u periodu od 1970. do 1994. godine, i sistematizovala prediktore recidivizma prema stepenu korelacije, a rezultat je prikazan u sledećoj tabeli.

prediktor	korelacija
udruživanje	0,21
antisocijalna kognicija	0,18
antisocijalna ličnost	0,18
rasa	0,17
kriminalna istorija	0,16
roditeljsko postupanje	0,14
socijalno postignuće	0,13
interpersonalni konflikti	0,12
uzrast	0,11
zlostavljanje	0,10
inteligencija	0,07
personalni distres	0,05
socijalni status	0,05

Ono što se prvo zapaža je to da su, s obzirom da se radi o predikciji recidivizma, dobijene relativno niske korelacije. Naš zaključak je pojačan argumentom da su uključeni i "čisto" kriminološki prediktori, kao što je

kriminalna karijera, na primer. Međutim, treba imati u vidu da je kao metod analize odnosa između merenih pojava korišćen metod jednostavne linearne korelacije, tako da pretpostavljamo da bi veze bile mnogo ubedljivije da su primenjene neke složenije, multivarijantne analize podataka.

Takođe, treba razjasniti odnos prediktora kao što su antisocijalna kognicija i inteligencija, odnosno antisocijalna ličnost i personalni distres. Prema ovim nalazima, stepen razvijenosti opštih kognitivnih sposobnosti, odnosno pamet, nije prediktivan faktor bavljenja kriminalom. Međutim, socijalna inteligencija, koja podrazumeva određeni amoralni kognitivni stil, slabost kontrole i nesposobnost kompromisnog življenja, je značajni prediktor povratništva. Slično tome, antisocijalna ličnost, konfliktna ličnost koja živi bez straha od kazne, osećanja krivice i traži stalna uzbuđenja, bez obzira na posledice, jeste prediktivna osobina kriminala. S druge strane, interiorizovani ličnosni konflikti i unutrašnja dinamika nema nikakav značaj za predviđanje ponovnog vršenja kriminala. Zaključak autora je da za predikciju nasilničkog kriminala (u odnosu na kriminalni prediktor – ličnost) treba uzeti konstrukt psihopatije, ali onako kako je definiše Robert Hejr (Hare, 1998).

Ovaj autor je smatrao da postojeća dijagnostika psihopatije nije adekvatna iz nekoliko razloga. Najpre, kada je reč o kriminalcima, *evidentno je da nisu svi kriminalci psihopate*. Hejr je smatrao da postoje suštinske, konceptijske razlike između APL (antisocijalni poremećaj ličnosti) i kriminalne psihopatije.

Primenom dijagnostičkog kriterijuma (DSM IV), on je ustanovio da se preko 80% osuđenika može svrstati u APL kategoriju, a da pri tom postoje vrlo značajne razlike u strukturi ličnosti. Tako na primer, seksualni prestupnici, koji se prema emocionalno kognitivnom ustrojstvu značajno razlikuju od ostalih kriminalaca, takođe su "pripali" ovoj kategoriji. Na taj način, neopravdano je izvršeno ujednačavanje, odnosno, izgubljene su individualne razlike. Glavni razlog je taj, kako kaže Hejr, što u okviru APL ne postoje indikatori kao što je nepostojanje straha od kazne na primer, ali i neki drugi.

Pre Hejra, istražujući problem dijagnostike kriminalca, Kleklej (Cleckley, 1982) je, počavši od hipoteze da *nisu sve psihopate kriminalci*, napravio dopunu DSM IV kriterijuma. Nakon dugogodišnjeg terapeutskeg rada sa pacijentima, utvrdio je osnovne odlike psihopata, koristeći kliničke metode. Najvažnije su tri karakteristike: prvo, oni nemaju poremećaje kao što su halucinacije ili deluzije, ali ni anksioznost niti osećaj krivice (ludilo bez ludila); drugo, oni su apsolutno neresponzivni na socijalnu kontrolu (čine nešto iako znaju da će biti kažnjeni); treće, on smatra da

kriminalno ponašanje ne čini suštinu psihopatije, i navodi niz primera svojih pacijenata koji su bili psihopate, ali nisu imali kriminalni dosije.

Hejr je iskoristio listu odlika psihopata koje navodi ovaj autor i revidirao je, koristeći rezultate sopstvenih empirijskih istraživanja o detekciji kriminalnog ponašanja, i tako je formirao listu od 20 opisa kriminalnog psihopate - PCL-R.

Da bi bilo jasnije o čemu se radi, daćemo uporednu listu DSM IV kriterijuma za pripadnost grupi antisocijalnih personalnih poremećaja (APL) i revidiranu listu Hejra (PCL-R).

DSM IV / APL	PCL-R
1. Ignorisanje prava drugih (treba da zadovolji najmanje tri navedena uslova):	1. Površan šarm
a. ponašanje koje zahteva hapšenje	2. Grandioznost
b. lukav i manipulativan	3. Potreba za stalnom stimulacijom
v. impulsivan	4. Patološko laganje
g. agresivan	5. Manipulativnost
d. neodgovoran	6. Odsustvo osećanja krivice i kajanja
đ. odsustvo kajanja	7. Površnost afekata
2. Stariji od 18 godina (i 18)	8. Odsustvo empatije
3. Istorija poremećaja ponašanja u detinjstvu	9. Parazitiski životni stil
4. Antisocijalno ponašanje nije posledica shizofreno-manične epizode	10. Slaba bihevioralna kontrola
	11. Promiskuitetnost
	12. Rani problemi u ponašanju
	13. Odsustvo realističkih ciljeva
	14. Impulsivnost
	15. Neodgovornost
	16. Nemogućnost prihvatanja odgovornosti za sopstvene odluke
	17. Više kratkotrajnih bračnih veza
	18. Juvenilna delinkvencija
	19. Otpornost na mehanizme uslovljavanja
	20. Kriminalna karijera

Dakle, kriminalno ponašanje nije suština psihopatije, kao što kaže Kleklej, ali je psihopatija suštinsko jezgro kriminalnog ponašanja kome gravitiraju navedene emocionalno interpersonalne osobine, zaključuje Hejr. On dalje navodi da su DSM IV kriterijumi zasnovani na bihevioralnim opisima koji mogu biti svojstveni i ljudima koje uglavnom označavamo kao "normalne", prodorne, agresivne, ambiciozne i td. Na primer, Endrijus (Andrews, 2003) kaže da ako bi ljudi zaposleni u nekoj kompaniji popunjavali intervju zasnovan na ovim kriterijumima, većina bi opisala menadžere kao manipulativne, agresivne, impulsivne ili bez osećanja empatije (i to u jednakoj meri kao neki presuđeni hladnokrvni ubica). Šta tek možemo očekivati kada je reč o osuđeničkoj populaciji?

Osnovna razlika u Hejrovom određenju psihopatije u odnosu na antisocijalne poremećaje ličnosti u DSM IV jeste ne samo u pristupu - psihopatija je poseban konstrukt (ličnosti), nego i u sadržaju - to je emocionalno - interpersonalna dimenzija. Kriminalna psihopatija mora sadržati opise afektivnih i interpersonalnih odnosa, odlika koje su specifične samo za ovaj konstrukt i ne mogu pripadati drugim poremećajima ličnosti. Drugim rečima, Hejr je smatrao da je psihopatija konstrukt (ličnosti) koji je određen bihevioralnim, kognitivnim i afektivnim odlikama, koje su nezavisne od ostalih pojmova koji određuju poremećaje ličnosti. Iz tog razloga, on insistira da su kategorija antisocijalni poremećaj ponašanja APL (DSM IV) i kriminalna psihopatija dve potpuno nezavisne i suštinski različite kategorije.

Proveru Hejrovog tvrđenja su izvršili Haris i saradnici (*Harris et al, 1994*), ispitavši 653 osuđenika i potvrdili svoj nalaz o postojanju posebne ličnosne dimenzije kriminalne psihopatije.

Mnogobrojne studije kriminalnog ponašanja, kako strane tako i domaće, ukazale su da konativna dezorganizacija uzrokovana malformacijom u radu centralnog ličnosnog sistema i sekundarnih poremećaja ličnosti, u sprezi sa kognitivnim deficitom, podrazumeva poseban vid poremećaja ličnosti koji možemo dijagnostifikovati kao **kriminalnu psihopatiju**.

Preciznije rečeno, radi se o dispozicionoj (organskoj), averzivnoj psihopatiji, koja se razlikuje od uobičajenih oblika psihopatskog ispoljavanja. Ovu psihopatiju određuje averzivna, afektivna agresija, koja nema instrumentalni karakter, nego je sama sebi cilj. Prepoznatljiva je kao destruktivno ponašanje nasilnih, opasnih kriminalaca.

Kanadski istraživači, ali i neki drugi, smatraju da se u okviru konstrukta kriminalne psihopatije mogu razlikovati primarne i sekundarne psihopate. Za razliku od uobičajene distinkcije, koja podrazumeva da je primarno ono što je urođeno, a sekundarno rezultat stečenih osobina, ovde je osnovna razlika u posedovanju ili neposedovanju osobine ličnosti koja se određuje kao (ne)sposobnost za osećanjem krivice. U odnosu na terapijsko postupanje, to znači da je kod primarnih psihopata usled odsustva osećanja krivice, nemoguć bilo kakav tretman.

Poznato je na primer, da se dugo vodila polemika između Blekburna i Ajzenka o tome kako se određuje kategorija primarne i sekundarne psihopatije. Tako su primarne psihopate određene klasičnom definicijom psihopatije (nebriga za druge ljude, nedostatak empatije i sl), dok se za sekundarne psihopate smatralo da mogu imati osećanje krivice, tj da se nakon učinjenog zlodela mogu pokajati i zažaliti što su to učinili. Ove dve

grupe psihopata poseduju vrlo slične karakteristike, ali sekundarne psihopate mogu imati povremeno osećanje griže savesti. U prognostičkom smislu - uspešnost terapije je realna pretpostavka, jer u psihološkom smislu, oni imaju kapacitet za osećajnost, ali su prosto naučeni da "ugase" osećanja.

Robert Hejr, međutim, odbija svaku indiciju postojanja osećanja krivice ili "griže savesti" kod kriminalnih psihopata. Opasni delinkventi su kriminalne psihopate. Unutar koncepta psihopatije nema podele na primarne i sekundarne.

On je smatrao da kriminalne psihopate nikada nemaju osećaj krivice i da kod njih ne postoji anksioznost uzrokovana sopstvenim lošim ponašanjem, tj. da ne postoje sekundarne psihopate. Kod njih se indukuje devijantna savest i emocionalnost, ne postoji strah od kazne, pa su izuzetno otporni na svaki tretman. Kriminalne psihopate ne mogu se poistovetiti sa narcističkim poremećajima, jer su oni emocionalno prazni, nemaju kapacite da vole ni sebe ni druge ljude, to su "zombirani" ljudi koji se rukovode svojim nagonskim, impulsivnim težnjama. Ovaj specifičan poremećaj, koji je karakterističan upravo za kriminalnu populaciju, nastao je biološkim deficitom i-ili u ranom detinjstvu, i kao takav, nije ga moguće korigovati. Tokom života, ostaje relativno stabilan. Autori govore o kriminalnoj kogniciji i kriminalnoj psihi. Predikcija opasnog kriminaliteta na osnovu ovog poremećaja je visoka (0,80), kao i predikcija recidivizma.

Opasni kriminalitet podrazumeva počiniocce najtežih krivičnih dela, a to su nasilnički delikti: krvni delikti (ubistva), seksualni delikti (silovanja) i krivično delo razbojništva koje ima elemente imovinskih delikata. To je u skladu sa Hejrovim mišljenjem da nisu svi kriminalci psihopate, odnosno, da opasni, nasilni kriminalci jesu kriminalne psihopate.

Postoje i mišljenja da su kriminalne psihopate samo "neuspešne" psihopate. Ovi autori negiraju Hejrov pristup, smatrajući da sa nama "normalno" žive ljudi sa sličnim ličnosnim osobinama, ali da nisu kriminalci. Odnosno, oni čine krivična dela, nasilni su, ali nisu nikada presuđeni za izvršene zločine. To što su "uhvaćeni" je jedina razlika. Zato su neki istraživači smatrali da treba revidirati Hejrovu listu i uključiti i neke druge kriminološke varijable, koje su pokazale impresivnu prediktivnu vrednost, kao što su rani oblici devijantnog ponašanja (zloupotreba supstanci, antisocijalno ponašanje i sl).

U prilog tome, govore i ranije navedena istraživanja o prediktivnosti recidivizma, na primer, koje je najtačnije bilo kada su kao prediktori korišćene kriminološke varijable.

Tako smo došli do još jednog koncepta koji opisuje oblike ponašanja, simptome, koji čine klaster kriminalne ličnosti. Endrjuz i Bonta (Andrews,2003) su napravili korekciju Hejrove liste PCL-R i usaglasili je sa konstruktom kriminalne psihopatije koji je definisan već pominjanim *Big four* prediktorima. Simptomi (indikator) su diferencirani u tri grupe:

Prvu grupu čine konstantne, nepromenljive varijable, odnosno osobine koje su zajedničke za sve one koje možemo klasifikovati u ovu dijagnostičku kategoriju. To su prediktori čija je visoka prognostička validnost empirijski dokazana, odnosno, oni se najčešće nalaze u anamnezi opasnih kriminalaca. To su kriminološki faktori.

Drugu grupu čine indikator koji mogu varirati (po intezitetu i frekvenciji) kod različitih ispitanika i treću grupu čine indikator koji predstavljaju način odgovora ispitanika (responzivnost). Na primer, osuđenik će u svojoj anamnezi svakako imati kriminalnu istoriju, i može ispoljavati potrebu za stalnim patološkim laganjem, potrebu za manipulacijom drugim ljudima, bez potrebe za osećanjem krivice što to radi i td. U kontaktu sa ljudima, pokušava da osvoji šarmom, koji se oslanja na sopstveno osećanje grandioznosti, sebe voli najviše itd.

Pogledajmo sada kako izgleda ova lista:

1. KRIMINALNA ISTORIJA (NEPROMENLJIVA)	2. KRIMINOGENE POTREBE (PROMENLJIVA)	3. RESPONZITIVNOST
- parazitski način života	-patološko laganje	- površan šarm
- rani poremećaji ponašanja	- manipulativnost	- grandiozno osećanje sopstvene vrednosti
- više kratkotrajnih brakova	- odsustvo osećanja krivice	- potreba za stalnom (povećanom) stimulacijom
- juvenilna delinkvencija	- slaba bihevioralna kontrola	- plitki emocionalni doživljaji
- otpornost na procese uslovljavanja	- promiskuitetnost	
- ponavljanje kriminalnog ponašanja	- nedostatak realističnosti, naročito u određivanju ciljeva "na duže staze"	
	- impulsivnost	
	- bezosećajnost	
	- ne prihvatanje odgovornosti	

U nekim forenzičkim studijama, kao i u nalazima Hejra, kao bitna odlika kriminalne psihopatije navodi se "nesposobnost sticanja novog iskustva putem učenja". Time se psihopate određuju kao nepopravljiva kategorija ljudi, koja ne reaguje ni na jedan tretman. Endrjuz i Bonta (Andrews,2003) su pokušali da ukažu na to da je izvestan tretman moguć, ako se deluje prvenstveno na simptome klasifikovane u kategoriju "kriminalne potrebe" i "responzivnost".

Proveravajući ovaj model o konstruktivnoj kriminalnoj psihopatiji, autori su utvrdili da sa recidivizmom (kao kriterijum opasnosti) u najvećoj meri koreliraju varijable kao što su kriminalna istorija, antisocijalno ponašanje i antisocijalna podrška, dok je za sociološke varijable, kao što su socioekonomski status i rasa, utvrđena niska i statistički irelevantna korelacija.

Drugim rečima, ono što diferencira (prediktuje) "opasne" kriminalce jeste sindrom osobina, ponašanja koji čine listu kriminalne psihopatije. Skup ovih indikatora je ono što ih razlikuje od ostalih psihopata u populaciji (klaster nepromenljivih odlika čine ono što je zajedničko za sve kriminalne psihopate, dok osobine iz drugog klastera mogu varirati). Dakle, opet se ponavlja Hejrov zaključak: psihopatija čini srž kriminalne ličnosti, ali kriminalno ponašanje ne čini srž psihopatije. I naravno, nisu sve psihopate kriminalci, kao što ni svi kriminalci nisu psihopate.

U odnosu na listu koju su predložili Bonta i saradnici, i u odnosu na Hejrov koncept psihopatije, smatramo da je važno primetiti da bi bilo poželjno imati u vidu i **specifični kognitivni deficit opasnih kriminalaca**. Kao što studije nasilništva potvrđuju, radi se o psihopatiji koja uključuje spregu ova dva ličnosna entiteta (razum i konativne osobine), a koja deluju dispoziciono na sve kriminogene prediktore.

Mišljenja smo da kao što postoje posebne osobine ličnosti koje diferenciraju opasne kriminalce, postoji i poseban način na koji funkcioniše njihov um, i da se tu ne radi toliko o primarnoj (ne)moćnosti da razviju pamet (dispozicije) koliko o defektnim vezama između dispozicija i konativnih struktura. Ovaj pristup mogao bi biti odgovor na dilemu da li je inteligencija značajan prediktor kriminala, naročito nasilničkog, kao i pitanje da li je osuđenička populacija pretežno određena kao deo opšte populacije sa slabije razvijenim kognitivnim sposobnostima ili ih je usled ovog deficita bilo lakše uhvatiti(?).

Kognitivna insuficijencija koja je pretežno hereditarnog porekla dodatno je izmenjena poremećajima u centralnom konativnom sistemu, tako da oni imaju drugačije viđenje odnosa u svetu oko sebe i diferencijalno abnormalnu moralnost. Razvoj analno-sadističke agresije i amoralnosti kao dispozicije dodatno je fascilitirana i deficitom u razvoju verbalnih sposobnosti. Većina prevalentnih istraživanja nasilničkog kriminala je ustanovila insuficijenciju verbalnih sposobnosti, koja se, kao što to neurofiziološka istraživanja pokazuju, objašnjava slabom lateralizacijom u korteksu.

Studija Mofita (*Moffit, 1981*) je ukazala na to da se kod dece sa antisocijalnim ponašanjem mogu uočiti rane teškoće u razvoju verbalnih

sposobnosti, što je još jedan argument o dispozitivnoj vrednosti ovog deficita, koji se donedavno objašnjavao kao posledica slabe edukacije kriminalaca. Evo kako Mofit opisuje nalaz: "deca (u vrtiću) koja imaju problem da se izraze, ili da zapamte određene informacije su jednostavno hendikepirana. Disfunkcionalna komunikacija između deteta i roditelja, vršnjaka i učitelja kasnije se razvija u trajno antisocijalno ponašanje".

Verbalni deficit kod delinkvenata je činjenica koja je poznata mnogim istraživačima i svima koji rade u penitencijalnim ustanovama. Njihov rečnik je ograničen i sačinjavaju ga konkretno-operacionalni pojmovi. Na žalost, poslednje istraživanje Instituta za psihologiju u Beogradu, pokazuje da to više nije odlika samo juvenilnih i odraslih delinkventa, nego mladih u celini. U proseku, oni koriste oko 200 reči, rečenice su oblikovane kao SMS poruke, koriste se (engleske) skraćenice, pokreti ekstremitetima kompenzuju deficit vokabulara. Jedno od ponuđenih objašnjenja bilo je i to da deca ne čitaju knjige, sve manje ulažu u sopstvenu edukaciju, oni su apolitični, dezorijentisani... Paralelno sa ovim nalazom treba čitati i nalaz o porastu agresije kod mladih.

Dakle, edukacija utiče na razvoj dispozicije, to je nesporno, ali treba imati u vidu rezultate istraživanja koja ukazuju na rane oblike ispoljavanja ovog deficita i inadekvatne relacije u porodici. Statin i Larson (*Stattin, Larsson, prema Andrews, 2003*) su longitudinalno ispitivali 122 dečaka od rođenja do njihove 30-godine, pokušavajući da utvrde relacije između razvoja jezičkih sposobnosti i kriminala. Utvrdili su da je rana vokalizacija (pre 6 meseci) u negativnoj korelaciji sa kriminalom ($r=-.16$), ali da su majke kasnijih osuđenika imala veće teškoće u komunikaciji i razumevanju jezičkih sintagmi deteta do njegove četvrte godine (17,5%), što nije bio slučaj sa majkama ostalih dečaka. Slabost ili teškoće u emocionalnoj (neverbalnoj) komunikaciji, direktno uslovljava i razvoj verbalne komunikacije: kada dete 50 puta izgovori neku reč i ne dobije odgovor, ili je odgovor naopak, on će takvo ponašanje, tj reč, eliminisati.

Aberantne korelacije između govora i mišljenja, odnosno emocija i mišljenja su jedna od suštinskih odlika poremećaja koji se indikuju kod kriminalne psihopatske populacije. Ovaj kognitivni deficit obeležava se kao amoralnost.

Pre Kolberga, Hjum (*Hume, prema Popović, 1984*) je govorio da moralno mišljenje, odnosno davanje moralnog suda o nekome ili nečemu, nije ništa drugo nego *pridavanje emocija racionalnom mišljenju*, čime se odvija put od "jeste" koje učimo kao date vrednosti i pravila, do "treba", koje daje moralnu konotaciju. Ovaj filozof je pokušao da dokaže da su

moralni sudovi, odnosno "treba", utemeljeni na sentimentima, i da oni izražavaju osećanja pohvale i pokude. Kada dete konačno usvoji nazore roditelja i počinje da dela u skladu sa njima, bez prisustva roditelja, ono zapravo izražava pozitivna ili negativna osećanja prema tom činu, u zavisnosti od emocionalnih uslova u kojima se proces učenja odigravao. Da bi proces bio moguć, neophodno je da dete razvije određeni stepen razumevanja (shvatanja), odnosno govora kojim ne samo što se izražava, nego i postepeno uopštava. Razvoj govora uzrokuje bogatije misli, ali i usložnjavanje emocija: one se razvijaju od jednostavnih, osnovnih (ljutnja, radost, prijanto – neprijanto) do složenijih, kao što je ljubomora, ljubav, mržnja, zavist, i sl. I tako dete konačno uspeva da razlikuje dobro od zla, pri čemu je svaki vrednosni sud satkan od određenih oblika emocija (sentimentaj).

Kasniji interpretatori Hjumovog gledišta kažu da je razlika između "jeste" i "treba" ništa drugo, nego razlikovanje logičkog od psihološkog suda, ali i da to "treba" nije samo jednostavan psihološki opis osećanja, nego odraz celokupne ličnosti. "Jeste" je ono što nam roditelji "serviraju" kao osnovne postulate i vrednosti (postoje jasni i racionalni razlozi). "Treba" je ono što čini spektar naših moralnih načela, individualno razumevanje i emocionalni doživljaj udenutih načela, to je moralni kodeks svakog čoveka.

Ako Hjumovo određenje logičkih iskaza "jeste" shvatimo kao racionalno mišljenje, sposobnost izvođenja zaključaka na osnovu čega uvidamo odnose i učimo (sisteme vrednosti i pravila), onda možemo prihvatiti tvrđenje da razvoj kognitivnih struktura određuje način prihvatanja "jeste" sudova. Na primer, neko ko je rođen sa slabijim mentalnim dispozicijama, teže će shvatiti šta sme a šta ne sme, ali upornošću roditelja, voljom, ulaganjem, shvata osnovne odnose uspeva da razlikuje dobro od zla, šta valja a šta ne. On u okviru svojih mogućnosti razvija "jeste". Ukoliko je emocionalna komunikacija neoštećena, postoji dovoljno gratifikacija, on razvija i sudove "treba" koji ne znače odstupanje u pogledu društveno moralnih načela.

Međutim, opasni delinkventi, koji su većinom kognitivno oštećeni, ne postižu najviši nivo (moralnog) rasuđivanja, koji ovaploćuje savest, otežano (pogrešno) izvode logičke zaključke koristeći konkretne pojmove sa egocentričnog aspekta. Pri tom su i njihovi sentiment, emocije i konacija uopšte, invalidni, i onda se iskrivljenom rasuđivanju pridodaju iskrivljene ili neadekvatne (egocentrične) emocije što za posledicu ima psihopatsku strukturu i psihopatsko ponašanje.

Pretpostavka od koje polaze kognitivisti, o čemu govore još Pijaže i Vigotski, je da postoji paralelizam u razvoju moralnog mišljea i opštih

kognitivnih sposobnosti. Tako na primer, razvojni put teče od preoperacionalnog, egocentričnog i konkretno – operacionalnog perioda do formalno operacionalnog perioda, koji je najviši stadijum i pretpostavlja postojanje apstraktnog mišljenja, rasuđivanja na osnovu generalizacija itd.

Istraživanja kriminalnog ponašanja ukazuju da većina delinkvenata donosi zaključke na osnovu konkretnih zapažanja, sa aspekta sopstvenog Ja. Ne ulazeći u diskusiju o relaciji emocija sa kognitivnim ustrojstvom, ovu osobinu autori često određuju kao (jedna od osnovnih osobina kriminalnih psihopata) egocentričnost, narcizam. Otuda verovatno i Hejrova potreba da ukaže na razliku između narcističkih poremećaja ličnosti i kriminalne psihopatije – u istom odnosu kao što navodi razliku između antisocijalnih poremećaja i psihopatije. Dakle, nisu sve osobe sa narcističkim ulaganjima kriminalne psihopate, ali kriminalne psihopate jesu narcistički poremećeni.

Narcizam je, prema Frojdu (1984), uzrokovan povlačenjem libida sa objekta u spoljnom svetu na samoga sebe – pošto me niko ne voli, voleću ja sam sebe. Libido se ulaže u sopstveni ego, i s obzirom da nema adekvatnog pražnjenja, energija narasta, odnosno ego raste i dobija grandiozne razmere. Ako znamo da je ego racionalni segment ličnosti, "menadžer zadužen za kontakte sa javnošću", jasno je da su onda svi realistički procesi (mišljenje, apstrahovanje...) deformisani i nerealni. Dakle, emocionalni konflikti (prvenstveno osećanje straha, prema psihoanalizi), uzrokuju iskrivljenje ego procesa, u konačnom ishodu, odnosno formiranja invalidnog super – ega. Tako se ponovo vraćamo na priču o reverzibilnom odnosu razvoja mišljenja i emocija.

Kognitivno bihevioralne teorije govore o averzivnom uslovljanju, gde je egocentrizam i nesposobnost kontrole impulsa uzrokovana afektivnim poremećajima u primarnoj sredini učenja, odnosno cilj je da se izbegne bol (defanzivna agresija) a postizanje tog uspeha je doživljaj nagrade. Doživljaj nagrade je praćen lučenjem dopamina, pa dolazi do hemijske adicije.

Paralelnost u razvoju intelekta i moralnosti naglašava Pijaže (Piaget, prema Popović, 1984), kada govori o egocentričnoj fazi u razvoju deteta. Osnovna odlika ovog stupnja jeste alogičnost u izvođenju zaključaka, odnosno anomija moralnog rasuđivanja. Umesto da svoje mišljenje izvodi na osnovu hipoteza, ono se donosi na osnovu sistema verovanja, sistema baziranog na osećanjima. Kako se dete oslobađa egocentrizma? Tako što se, zahvaljujući sredini koja je podsticajna, ohrabruje na samostalnost, proveravanje sudova, samostalnom istraživanju ispravnosti onoga što mu se nudi, bez prinude i "zahteva za jednosmernim poštovanjem". Ako

nema takve sredine i odnosa između roditelja i dece, onda se intelekt sputava, moralnost deformiše, nema razvoja apstraktnog mišljenja i unutrašnje kontrole - sve funkcioniše na osnovu spoljašnje kontrole autoriteta, smeni poslušnosti ili neposlušnosti.

Vigotski takođe naglašava "osećajno – motivacionu sferu", jer se prvi moralni sudovi donose na osnovu osećanja: "misao se ne rađa iz druge misli, nego iz motivacione sfere svesti. Pomenuta sfera obuhvata stremljenja, interesovanja, afekte i osećanja. Jedino afektivna i voljna težnja, koje su iza misli, mogu dati odgovor na poslednje "zašto" u analizi mišljenja. Tuđu misao možemo shvatiti jedino ako otkrijemo njenu delatnu, afektivno – voljnu pozadinu" (*Vigotskiĭ, prema Popović, 1984*).. Ovaj ruski autor, kada analizira razvoj mišljenja, analizira i razvoj govora, smatrajući da su to dve kauzalno zavisne pojave.

Problem koji je indikativan za psihopate (eksperimentalno utvrđen) jeste nemogućnost pridavanja adekvatnih sopstvenih osećanja rečima i slikama čije se racionalno značenje jasno prepoznaje. Dakle, nepostojanje empatije, nesposobnost uživanja jeste takođe korelat poremećaja u mišljenju, odnosno razvoju moralnosti.

Da li je taj osećaj za pravdu ili nepravdu, ispravno ili neispravno ponašanje formiran identifikacijom sa roditeljima, kao što tvrdi dubinska psihologija, ili je nastao procesima uslovljavanja, tj učenjem, ili ustaljivanjem fizioloških puteva između mislećeg mozga i limbičkog sistema, ili su svi ovi faktori učestvovali u određenim fazama i na određeni način? Poenta je u tome da se mora govoriti o deformisanoj ličnosti u celini, jer je odnos između mišljenja (govora) i emocija reverzibilan.

Hipoteza o idioafektivnoj disocijaciji je poznata u psihopatologiji kao jedna od etioloških paradigmi shizofrenije, a njen tvorac je bliski saradnik i učitelj Sigmunda Frojda, Eugen Blojler.

Ovaj naučnik, je izučavajući teške duševne poremećaje koje je označio kao shizofrene (rascep ličnosti), došao do zaključka da se radi o idioafektivnoj disocijaciji. Cepanje ličnosti nastaje kao posledica razdvajanja, prekida veze između mišljenja i emocija. Bolesnik gubi kontakt sa realnošću i sa samim sobom (derealizacija i depersonalizacija). Zašto i kako se to dešava, ne zna se pouzdano ni danas, iako je još ovaj autor pretpostavljao da se radi o dominantnom kvaru u kori velikog mozga i genetskoj predominaciji.

U odnosu na kriminalne psihopate, indikovana je takođe disocijacija između mišljenja i emocija, s tim što su procesi formalno očuvani. Kod psihopata, predominacija misaonih disfunkcija, verovatno hereditarnog

porekla (ili rano stečenog) uzrokuje emocionalne disfunkcije. Rezultat je takav da kod obe vrste aberacija nalazimo nagonsko ponašanje, samo što se kod psihopata nalaze očuvani realistički procesi (nema prekida sa realnošću i samim sobom), ali tako da su uvek u službi nagona.

Dakle, koncept kriminalne psihopatije znači da se radikalno menja prilaz u definisanju ličnosti kriminalca, etiopatogenezi ovog poremećaja ličnosti, što uzrokuje i promene u sistemu terapije, odnosno principa delovanja na suzbijanje i sprečavanje pojave.

TRETMAN OPASNIH PRESTUPNIKA – TERAPIJA ILI PREVENCIJA?

Istraživanja o uticaju različitih tipova tretmana potvrdila su stav da je reč o repetitivnom, struktuiranom obliku ponašanja. Programi terapijskih zajednica su pokazali da psihopatski kriminalci nisu motivisani i da vrlo brzo napuštaju terapijsku grupu. Postoji i klinička anegdota o tome da psihopate uspešno manipulišu ljudima i terapeutom i to tako da ubede terapeuta da je uspeo u svojoj nameri. Optimisti, međutim, kažu da se problem može sagledati i drugačije: to što neko pripada određenoj kategoriji (nozološkoj) ne znači da ima sve simptome koje ta kategorija podrazumeva, i da se osobe sa istom dijagnozom mogu međusobno razlikovati. Dakle, nisu sve psihopate neizlečive, i možda se kod nekih može delovati. Stav koji ćemo prihvatiti zavisi od teorijskog aspekta sa koga "stvar" posmatramo. Uslovnost prethodne rečenice uzrokovana je, između ostalog, nalazima o visokoj stopi recidivizma i slabom, irelevantnom uticaju socijalnih faktora na izmenu ponašanja kod nasilnih kriminalaca.

To znači, da možda treba redefinisati problem na sledeći način: ako (za sada) ne postoji mogućnost da se izvrši korekcija kriminalnog ponašanja koje smo označili kao kriminalna psihopatija, onda treba napraviti sistem zaštite od njih. Taj preventivni sistem, treba da obuhvati mere za ranu detekciju opasnog, kriminalnog ponašanja i kaznenu politiku primerenu njihovoj struktuiranoj ličnosti. Naravno, treba imati u vidu da nisu svi kriminalci psihopate.

Jedna od osnovnih ideja psihologije kriminalnog ponašanja jeste da se na osnovu analize strukture ličnosti koje vrše određeni tip zločina osvetle uslovi, mehanizmi nastanka takvog ponašanja, što bi moglo da doprinese sprečavanju delinkvecije ili terapijskom procesu.

Prevenција ili sprečavanje nastanka delinkvecije je posebna naučna oblast, koju, makar po obodima, dotiče i ovaj naš rad. Moramo reći da je

do skoro, prevencija delinkvencije, kao i resocijalizacija, proučavana u domaćim studijama, kroz šablonski, okoštali, socrealistički način, koji nije ostvario značajan pomak u praktičnoj realizaciji istraživanih ideja. Osnovna greška, na koju su ukazali noviji radovi, bila je u tome što je problem razmatran sa generalizovanog, uopštenog aspekta koji govori pretežno o društvenim uzrocima i društvenim faktorima nastanka kriminala. Tako se često može pročitati da je neki prelomni potres u društvu glavni uzrok kriminala, kao što su ratovi, velike ekonomske nesreće, procesi tranzicije i slično. Naravno, niko ne spori evidentan uticaj socijalnih okolnosti, ali se mnogo manje govori o tome da ne postaju kriminalci svi koji su izloženi takvim uticajima, i da je najveća stopa kriminala iz oblasti nasilničkih delikta odlika visokorazvijenih i ekonomski relativno stabilnih zemalja. Takođe, dosadašnji koncept društvenog pristupa kriminalnom ponašanju nije uzimao u obzir empirijska naučna saznanja o individualnim razlikama, odnosno njegovoj heterogenoj strukturi.

Rezultati većine psihološko-kriminoloških istraživanja, konkretno, govore o tome da je neophodan princip individualizacije. To znači da ako znamo da postoje latentne sklonosti ka vršenju delinkvencije koje se mogu predvideti sa određenim procentom tačnosti, moguće je konstruisati program pravovremenog dejstvovanja koji bi bio usmeren na markirane pojedince (tu se može čuti zamerka da to mnogo košta, ali pitanje je šta više košta). Rano detekovanje sklonosti ka određenoj vrsti asocijalnog, antisocijalnog ponašanju ili devijantnim oblicima ponašanja, i rano delovanje na te ispoljene sklonosti, mogu umanjiti rizik od nastanka delinkvencije.

Podaci o tome da postoji visok procenat recidivizma, kao i nalazi o strukturi ličnosti kriminalaca koji imaju kriminalnu karijeru, potvrđuju mišljenja da resocijalizacija ne postoji, bar ne u onom konzervativnom smislu koja se prezentuje u penološkoj literaturi i domaćoj javnosti. Ali, ako se značajno povećaju efekti preventivnog delovanja, jasnije će postati i ka kom cilju ide resocijalizacija.

Suštinski prosek resocijalizacije, jeste terapijski tretman osuđenika. Kako smo videli u različitim istraživanjima, kriminalci su vrlo heterogeni međusobno, čak i kada se radi o jednoj relativno ujednačenoj grupi (nasilnici). Ozbiljni poremećaji ličnosti zahtevaju ozbiljan terapijski pristup, bilo individualan ili grupni. Međutim, nema mesta optimizmu, jer dobijeni nalazi imaju vrlo lošu prognozu, na prvom mestu zato jer se radi o većinskoj psihopatskoj populaciji. Robert Hejr, u već pominjanoj studiji, iznosi mišljenje da, s obzirom na prirodu deficita, nema ni govora o mogućnosti da se terapijski deluje na ove osuđenike, koji čine oko 50%

osuđeničke populacije. Ovo mišljenje podržavaju najnovije kognitivno-bihevioralne studije.

S obzirom da oni poseduju kriminalni um koji je rezistentan na različite vidove intervencija, onda bi se društveni programi postupanja morali restrukturirati tako da se izoluju kriminalci koji se određuju kao nepopravljivi (prema predloženoj metodi dijagnostifikovanja), čime bi se smanjio i njihov uticaj na ostale osuđenike u penitencijarnim ustanovama. Jedno od istraživanja nasilničkog ponašanja u zatvorima u Americi je imalo za posledicu odvajanje osuđenika koji su bili otvoreno agresivni od onih koji su imali druge oblike disfunkcija, i stepen međusobnog nasilja je smanjen za trećinu. Na taj način se pruža veća mogućnost uspešnijeg oporavka onih osuđenika koji su počinili delikte iz oblasti nenasilničkog kriminala.

Drugi i treći pristup podrazumevaju princip zaštite (koristi) društva od kriminalnih psihopata: iskustvo u velikim penitencijalnim ustanovama u SAD pokazuje da se ustanove u značajnoj meri mogu samoizdržavati time što se osuđenici angažuju na imanjima i u fabričkim radionicama. Takođe, lokalno stanovništvo ima koristi od ovih osuđenika, jer učestvuju u izgradnji puteva na primer. Kao što neki autori saopštavaju, pražnjenje povećanog nivoa energije (agresije) nije moguće samo u okviru šetnje ili neke sportske aktivnosti. To su osobe koje imaju istoriju nasilja, koje nikada nisu radile i živele od svoga rada. Treći način zaštite društva od nasilnika jeste, kao što Ajzenk ukazuje, drugačiji sistem kažnjavanja – cilj bi bio veći stepen izolacije (duže kazne).

Dakle, ako prihvatimo mišljenja Hejra i ostalih autora konstrukta o kriminalnoj ličnosti, znači da primena znanja iz eksperimentalnih istraživanja psihologije kriminalnog ponašanja treba da budu primarno usmerena na prevenciju ispoljavanja nasilja, odnosno nastanak devijantnog i delinkventnog ponašanja.

To dalje znači da se prava prevencija odnosi na rane oblike ispoljavanja aberantnog ponašanja, pre nego što se ono "pretvori" u delinkventno. Sekundarno, možemo govoriti i o sprečavanju recidivizma kod maloletnih prestupnika. Psihologija kriminalnog ponašanja izučava oblast maloletničke delinkvencije u kontekstu opšteg kriminalnog ponašanja, jer su empirijskim putem dokazane direktne uzročno- korelativne veze između ove dve pojave.

U zemljama sa izrazito visokom stopom juvenilne delinkvencije već nekoliko decenija se sprovode različiti programi ovog tipa. Ti programi su, po svojoj metodološkoj orijentaciji zavisni od teorijske orijentacije autora, pa su tako primenjivane metode delovanja psihodinamskog karaktera,

klijento-centrične terapije, kognitivno – bihevioralne, kao i one koje su usmerene na trening socijalnih sposobnosti. Jedna od zajedničkih premisa svih navedenih programa je bila to da je moguće delovati na smanjenje agresivnog i antisocijalnog ponašanja kod mladih i to tako što će se delovati na odnose u njihovim porodicama, dok su neki programi obuhvatili i grupe vršnjaka i školsku sredinu. Uspešnost delovanja je merena procentom recidivizma.

Jasno je da su programi usmereni na manipulaciju socijalnim faktorima, iz prostog razloga što se podrazumeva da menjanjem socijalnog okruženja i ostalih socijalnih činilaca, delujemo na manifestne aspekte (ponašanje), i da se takvim upornim delovanjem mogu promeniti latentne sklonosti (ili bar držati pod kontrolom). Ovaj optimistički stav se može opisati ovako: ako prihvatimo tezu da su nasilnici kriminalne i nepopravljive psihopate, i da se oni mogu rano detekovati, onda u okviru rane dijagnostike možemo delovati na suzbijanje uslova koji dovode do manifestovanja antisocijalnog ponašanja.

Autori su najpre sistematizovali etiološke kriminogene faktore, odredili razvojno vreme ispoljavanja i onda pokušali da deluju. Neki programi su bili orijentisani na prevenciju antisocijalnog ponašanja, a neki na redukciju (sprečavanje ponovnog izvršenja prestupa).

Ferguson i saradnici (*Fergusson et al., 2000*) daju tabelarni prikaz "rizičnih" faktora i evo kako to izgleda:

FAKTOR RIZIKA	UZRAST na kome se ispoljava	Moguće DELOVANJE
PREDISPOZICIJE roditelji kriminalci "težak" temperament neurofiziološka svojstva	0 – 3	/
INTELIGENCIJA niska verbalna IQ konkretni i egocentrični nivo moralnog mišljenja slaba socijalna sposobnost	2 - 7	+
PORODICA emocionalna zanemarenost slaba kontrola: uči agresivne modele i nema antikriminalnih modela	0 - 7	+
UTICAJ ŠKOLE ne izvršavanje školskih obaveza slabo akademsko znanje napuštanje škole	5 - adolescencija	+
ANTISOCIJALNO UDRUŽIVANJE socijalna podrška za antisocijalno ponašanje učenje antisocijalnih obrazaca	adolescencija	+

Programi podrazumevaju da postoji složena interakcija između hereditarnih i sredinskih uticaja, ali da je porodica primarna sredina u kojoj se taj odnos manifestuje, te je onda upravo onaj segment na koji treba delovati. Komunikacija u porodici, odnosno emocionalni odnosi između članova zasnovani su na principima nagrade i kazne, koji će individualno biti prihvaćeni u zavisnosti od sklopa kognitivnih, bioloških i osobina temperamenta. Isto tako, od ovih ličnosnih uslova zavisi i uspeh, odnosno način prihvatanja tretmana.

Tako na primer, jedan od programa koji se vrlo često (a prema izveštajima i dosta uspešno) koristi za intervencije kod visoko rizičnih potencijalnih delinkvenata, jeste "multisistemska terapija" (Henggeler, et al., 1998). Princip delovanja podrazumeva da terapeuti rade direktno sa članovima porodice (nakon dugotrajne opservacije komunikacije), grupe vršnjaka i učitelja. Svi učesnici se uče da vrše pravilnu međusobnu komunikaciju, vežbaju razvoj socijalnih sposobnosti, samokontrole i prihvatanja, čime se redukuju konflikti. Takođe, koriste se i principi "funkcionalne porodične terapije" koji se zasnivaju pretežno na metodu terapije podrške.

Da bi proverili efekat navedene terapije, istraživači su (Henggeler, et al., 1998) uporedili sledeće grupe: 46 porodica na kojima je bila primenjena funkcionalna terapija, 19 porodica sa kojima se radilo klijento-centričnom terapijom, 11 porodica koje su podvrgnute psihodinamskom tretmanu i 46 porodica koje nisu imale nikakav tretman. Podaci su pokazali da se funkcionalnom terapijom redukuje opasnost od ponavljanja prestupa i to za 50% u odnosu na grupu koja nije imala nikakv tretman. Utvrđeno je takođe da klijentocentrična terapija ne utiče na ponovno činjenje prestupa, dok odnos između psihodinamske terapije i recidivizma nije statistički značajan, iako je u toj grupi 78% recidiviralo.

U našoj zemlji postoji projekat novijeg datuma koji se sprovodi u školama u Beogradu, a čiji je cilj sprečavanje i smanjenje nasilja i zasniva se na sličnim principima učenja socijalne komunikacije, podrške i medijacije (posredovanja).

U svakom slučaju, mišljenja smo da u odnosu na devijantno i delinkventno ponašanje treba delovati što je moguće ranije i naravno, svim sredstvima, a rana detekcija je ostvarljiva delovanjem socijalno – pedagoških službi. Opravdanja za njihovu eskalaciju koja se nude su racionalizacije.

Na kraju, navešćemo listu faktora koji određuju sklonost ka kriminalnom ponašanju, a koju navode kanadski autori kao faktore koje socijalno – pedagoške službe treba da detektuju.

GLAVNI FAKTORI

1. kognitivno-konativni činioci kriminalnog ponašanja, kao što su antisocijalno ponašanje, prokriminalni sistem vrednosti i verovanja (kodeks)
2. kriminalna podrška kroz udruženje sa istomišljenicima, uz izolaciju od drugačijih orijentacija
3. ličnosne osobine određene crtama temperamenta: sklonost ka kriminalnom ponašanju, koja uključuje psihopatiju, neadekvatnu ili slabu socijalizaciju, impulsivnost, povećanu agresivnost, egocentrizam, smanjenu verbalnu inteligenciju, preferiranje rizičnih i opasnih situacija i slabo rešavanje problema
4. istorija antisocijalnog ponašanja još u ranoj mladosti, (različiti oblici nasilja)
5. istorija porodične delinkvencije ili porodičnih disfunkcija
6. nizak nivo lične edukacije, nisko rangirana zanimanja, slaba materijalna situacija, nestabilna zaposlenja

SPOREDNI FAKTORI

1. nizak socioekonomski status roditelja
2. lični disbalans, kao što je otuđenost, anomija, nisko samopoštovanje, anksioznost, depresija ili ono što se klinički određuje kao mentalni poremećaj
3. biološki i neurofiziološki pokazatelji

Da zaključimo: u odnosu na mogućnost prevencije kriminala, naročito "opasnog" nasilnog kriminala, stav psihologije kriminalnog ponašanja je da, osim što mora postojati dvosmerna komunikacija između empirijskog rada naučnika i odgovarajućih institucija, aspekt prevencije treba da "izađe" iz okvira pravosudnog sistema i da se bazira na psihološkim, stručnim osnovama. To podrazumeva kontinuirani i prolongirani rad odgovarajućih službi, na ranom uzrastu, a ne samo povremeno angažovanje stručnjaka radi prevencije recidivizma.

LITERATURA

- (1) ANDREWS, D.A. AND BONTA, J. (2003). *The Psychology of Criminal Conduct*, Anderson Publishing Co, Cincinnati, Ohio
- (2) BERGER, J., BIRO, M., I HRNJICA, S. (1990). *Klinička psihologija*. Beograd: Naučna knjiga.

- (3) BLACKBURN, R. (1995). *The Psychology of Criminal Conduct – Theory, Research and Practise*. Chichester: Wiley.
- (4) BUKELIĆ, J. (2000). *Socijalna psihijatrija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- (5) CLECKLEY, H. (1982). *The mask of sanity*. StLouis: Mosby.
- (6) EYSENCK, H.J. (1982). The Biological basis of Cross - cultural differences in Personality Blood Group Anrigens. *Psychological Report*, 51, 531- 540.
- (7) FAJGELJ, S. (2004). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- (8) FERGUSSON, D.M., L.J.HORWOOD & D.S.NAGIN (2000). Offending trajectories in a New Zeland birth cohort, *Criminology*, 38, 525-551.
- (9) FREUD, S. (1984). *Uvod u psihoanalizu*. Beograd: Kultura.
- (10) GOJKOVIĆ, V. (2007). *Kibernetički model dimenzija ličnosti i tipovi kriminalnog ponašanja*, doktorska disertacija, Novi Sad.
- (11) GOLUBOVIĆ, G.Z. (2008). *Osnovi opšte psihopatologije*. Niš: Unigraf Niš
- (12) GOLUBOVIĆ, G.Z., LAKIĆ, A., ILIĆ, B. (2002). *Osnovi forenzičke psihologije i psihopatologije*. Bor: Zdravstveni centar Bor
- (13) HARE, R.D. (1998). Psychopaths and their nature: Implications for the mental health and criminal justice systems. In T. Millon, E.Simonsen, M. Birket-Smith & R.D. Davis (eds.), *Psychopathy: Antisocial, criminal and violent behavior (pp.188-212)*. New York: Guilford.
- (14) HENGELER, S.W., S.K.SCHOENWALD, C.M.BORDUIN, M.D.ROWLAND & P.B.CUNNINGHAM (1998). *Multisystemic treatment of antisocial behavior in children and adolescents*. New York: Guilford Press.
- (15) HIRSCHI, T., AND HINDELANG, M.J. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist review, *American Sociological Review*, 42, 571-587.
- (16) IGNJATOVIĆ, Đ. (2000). *Kriminologija*, Beograd: Nomos.
- (17) KNEPPER, P. (2001). *Explaining Criminal Conduct – Theories and Systems in Criminology*, Carolina Academic Press, Durham
- (18) KRON, L. (2002). *Nasilje In Extremis: Psihopatološki profili ubica*, *Zbornik XIV Seminar Prava: Delikti nasilja – krivično pravni i kriminološki aspekt*. Budva: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (19) LEVI, M., MAGUIRE, M., BROOKMAN, F. (2002). *The Oxford handbook of criminology*, London
- (20) MOFFIT, T.E., GABRIELI, W.F., MEDNICK, S.A., SCHULSINGER, F. (1981). Socioeconomic Status, IQ, Delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 90, 152 -156.
- (21) MOMIROVIĆ, K. I POPOVIĆ, D.A. (2002). *Psihopatija i kriminal*. Leposavić: Univerzitet u Prištini.

- (22) PIJAŽE, Ž. (1977). Psihologija inteligencije. Beograd: Nolit.
- (23) POPOVIĆ, B., MIOČINOVIĆ, LJ., RISTIĆ, Ž. (1984) Psihološke osnove moralnog mišljenja. Beograd: Prosveta.
- (24) RADULOVIĆ, D. (2004). Teški oblici kriminala psihopata, Zbornik XVI Seminar Prava "Teški oblici kriminala". Budva: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

ON CRIMINAL PSYCHOPATHY PROBLEMS

In paper one of the central issues of psychology of criminal behavior has been discussed, and that is the problem of adequate diagnosing of a delinquent's personality.

The latest researches of dangerous criminals' personalities pointed out the inadequacy of existing nosological categories taken from psychopathology, and simply implemented to population of convicts. Thus, the majority of convicts is being classified into the category of personal disorders by the application of DSM IV criterion (antisocial disorders), by which the premise that all the criminals are psychopaths and that all the psychopaths are criminals is indirectly accepted.

Robert Hare (Hare, 1998) introduced a new concept of criminal psychopathy as an independent taxon in relation to existing nosological categories, and concluded that psychopathy makes the core of criminal personality, but criminal behavior isn't the core of psychopathy. Canadian authors (Andrews, 2003), analysing the studies of criminal behavior within the last two decades, confirmed the conclusion that criminal personality should be predicted on the basis of a set of criminologic and personal traits, and not on the basis of clinical variables.

The work presents a suggestion that the criminal person is also made by specific disfunction of cognitive abilities, caused by the functioning of central personal system, which means individual relations between thinking and emotions, that is, thinking and speech.

Therefore, dangerous criminals have criminal personalities and criminal mind. They are criminal psychopaths who are, being such, resistant to any kind of treatment. Prevention is, consequently, related to protective activities of the society against them, as well as the early detection based on the proposed criteria – variables.

KEY WORDS: antisocial personality / criminal psychopath / criminal mind

O PARAFILIJAMA: DEFINICIJA, ETIOLOGIJA, VRSTE, KLINIČKI TRETMAN I PROGNOZA*

Leposava Kron*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U ovom tekstu analizrani su problemi parafilija, definicije, etiologije, kao i kliničkog tretmana i prognoze. Psiholozi i psihijatri kodiraju parafilije kao poremećaje (DSM-IV-R), umesto pravnih termina perverzija ili sodomija i definišu ih kao ponovljene, intenzivne seksualno stimulativne fantazije, seksualne potrebe ili ponašanja koja uopšteno uključuju objekte koji nisu humanog porekla, patnju ili ponižavanje partnera, kao i dece ili drugih mogućih osoba koje sa tim nisu saglasne.

KLJUČNE REČI: parafilije / etiologija / klinička prognoza

Seksualne devijacije ili parafilije¹ odnose se na bilo koje aberantno seksualno ponašanje koje je preferirano ili je došlo umesto heteroseksualnog ponašanja, a koje odstupa od manje ili više kulturalno prihvaćenih seksualnih normi i pri čemu je ili kvalitet ili objekt seksualnog instinkta abnormalan. Većina autora koji se bave ovim problemima smatra da kod perverzija, kao i kod neuroza, postoji unutrašnji konflikt, samo što u prvom slučaju postoji karakterni defekt u ličnosti koji omogućuje seksualni "acting out" odnosno ispoljavanje unutrašnjih konflikata kroz seksualne devijacije, umesto razvijanja anksioznosti ili drugih neurotičnih simptoma.

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: bebakron@gmail.com

¹ U DSM-IV, American Psychiatric Association. (2000) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed., rev.). Washington, DC: Author.upotrebljava se kao tehnički termin parafilija koji je slobodan od eventualnih negativnih konotacija.

1.0 ETIOLOGIJI SEKSUALNIH DEVIJACIJA

Perverzije ili parafilije su bile prakticirane tokom čitave istorije i prisutne u svim rasama. To je istorijska činjenica. Postoje različite teorije koje pokušavaju da objasne seksualne devijacije, ali su dokazi koji se tiču etioloških faktora krajnje siromašni. Ako bismo pokušali da izdvojimo jedan zajednički faktor koji se javlja u bar nekom obliku u različitim eksplanatornim pokušajima, bio bi to značaj ranog iskustva. Laboratorijska istraživanja nisu podržala teorije o ulozi hormonalne neravnoteže u etiologiji seksualnih aberacija. Ono što je u ovom trenutku zajedničko za skoro sve teoretičare je to da se seksualne devijacije gotovo univerzalno posmatraju kao psihogene.

Mnogi autoriteti smatraju da se koreni seksualnih devijacija nalaze u ranim fazama psihoseksualnog razvoja. Kad god postoji fiksacija ili regresija na te rane faze razvoja, rezultat je seksualno aberantno ponašanje. Neke seksualne aktivnosti uobičajene u ranim fazama mogu perzistirati ili se, posle perioda prekida, ponovo pojaviti kasnije. Tako, na primer "virenje" i gledanje svega i svačega kao i potreba za pokazivanjem, uobičajeni u ponašanju male dece, ako opstanu u odraslom dobu smatraju se seksualnim devijacijama (voajerizam i egzibicionizam).

Dečak koji ima agresivnu, dominantu majku i pasivno-submisivnog oca može imati teškoća u procesu identifikacije i definisanja svoje seksualne uloge ili čak seksualnog identiteta. Slično, devojčica koja ima majku koja je bila nezadovoljna svojom ulogom supruge i majke može imati teškoća prilikom stvaranja kvalitetne, odrasle feminine identifikacije.

Prema psihoanalitičkoj teoriji, ove devijacije su izvedene primarno iz infantilne seksualnosti. Prisustvo kastracione anksioznosti i nerazrešena edipalna situacija su, u ovom interpretativnom okviru, elementi od suštinskog značaja za razumevanje razmatranog oblika devijantnog ponašanja. Freud je verovao da je neuroza negativ perverzije i da je ona simbolična ekspresija onoga što devijacije ispoljavaju direktno u svom seksualnom "bihejviuru". Fenichel smatra da su osobe koje na seksualnu frustraciju reaguju regresijom na infantilne oblike seksualnog ponašanja devijantni, dok su oni koji reaguju drugim tipovima odbrane neurotični.

2. KLASIFIKACIJA SEKSUALNIH POREMEĆAJA

U Dijagnostičkom i statističkom priručniku o mentalnim poremećajima koje je izdalo Američko udruženje psihijatara (DSM-IV 1994, DSM-IV-R, 2000), seksualni poremećaji, njihova klasifikacija, kliničke manifestacije i

dijagnostički kriterijumi podjeljeni su u dve kategorije: parafilije i seksualne disfunkcije. Budući da se samo prva može dovesti u vezu sa kontekstom seksualne agresije², ukratko ćemo se osvrnuti na one vrste poremećaja koji se u kliničkoj praksi najčešće sreću.

Egzibicionizam. Odnosi se na izlaganje sopstvenog tela, specijalno genitalija, kao sredstva za privlačenje seksualne pažnje i postizanje seksualnog uzbuđenja ili gratifikacije. Egzibicionizam je predominantno perverzija muškog dela čovečanstva. Psihodinamski gledano, egzibicionista deluje kao da traži ponovno potvrđivanje svoje kastracione anksioznosti. Gest "izlaganja" može biti pokušaj traženja potvrde kroz drugu osobu koja reaguje na značenje njegovih genitalija, traženja egzistencijalnog potvrđivanja kroz strah koji druga osoba ispoljava od egzibicioniste ili privlačenja pažnje na način, kako to potenciraju psihoanalitičari, kojim prikazuje drugim osobama ono što bi želeo da bude prikazano njemu. Egzibicioniste obično ponavljaju uvek istu scenografiju "izlaganja". Egzibicija se uglavnom ne završava orgazmom, ali je najčešće praćena masturbacijom koja je verovatno u funkciji specifičnog repetitivnog traženja potvrde za svoj maskulini identitet.

Voajerizam. Podrazumeva erotsko uzbuđenje prilikom posmatranja nepoznate ili osobe koja u to ne sumnja dok se svlači, ili je već neodevena, ili se nalazi u toku neke seksualne aktivnosti. Treba ga razlikovati od normalnog ispoljavanja seksualne radoznalosti koja je univerzalna i u okviru koje je prirodno biti uzbuđen prizorom objekta ljubavi.

Frotirizam. Prema DSM-IV-R (American Psychiatric Association, 2000) frotirizam (trljanje) se odnosi na pojavu seksualnog zadovoljstva i seksualno uzbuđujućih fantazija prilikom dodirivanja ili "trljanja" o drugu osobu koja sa tim nije saglasna. Frotirizam se najčešće upražnjava na javnim mestima u gužvama (sredstva javnog saobraćaja, na primer), gde su žrtve lako dostupne. Seksualno uzbuđenje se javlja kao posledica čina dodirivanja a ne kao rezultat čina prinude.

Pedofilija. Odnosi se na patološki seksualni interes i uključivanje u seksualne aktivnosti sa sasvim malom ili prepubescentnom decom (ispod 12-13 godina) istog ili suprotnog pola. Mnogi teoretičari analitičkog smera ističu

² Napominjemo da neke parafilije uopšte nemaju violentnu konotaciju (kao što je to slučaj kod fetišizma ili transvestizma), kao što postoje parafilije koje se mogu ispoljavati na nasilan ili nenasilan način (npr. pedofilija) i koje, konačno, treba razlikovati od onih kod kojih se violentnost javlja kao osnovni atribut (sadizam). Mi smo se ovde, preglednosti radi, osvrnuli na one vrste parafilijinih ponašanja koje se mogu posmatrati kao klinički entitet zanemarujući za trenutak njihovu eventualnu povezanost sa agresivnim impulsima. O razlikama između seksualnih devijacija i seksualnih prestupa raspravljaćemo u narednom poglavlju.

da je priroda muške pedofilije u značajnoj meri mazohistična pri čemu su oni često i impotentni i preplavljeni kastracionom anksioznošću. Pedofil vidi dete kao slab i dostupan objekt. Treba razlikovati pedofile koji su primarno seksualno devijantni od osoba kod kojih se zloropotreba dece javlja kao simptom organskog moždanog sindroma (npr. senilna deterioracija).

Pedofilija se može specifično odnositi na decu istog pola, suprotnog pola ili uključiti decu oba pola. Ona, takođe, može biti ekskluzivnog tipa (kada je osoba privučena isključivo decom) ili neekskluzivnog tipa, kada se deca samo povremeno pojavljuju kao preferirani objekt izbora. Posebno drastičan i po svojim posledicama najopasniji oblik pedofilije može biti sveden isključivo na incestno ponašanje. Mada su psiholozi i lekari svesni činjenice da su latentna ili manifestna incestuozna osećanja prilično česta kod njihovih pacijenata, oni su takođe svesni da većina tih pacijenata razvija stroge mehanizme odbrane protiv njih, budući da je tabu incesta vrlo moćna zabrana u mnogim kulturama.

Seksualni mazohizam. Uključuje osobe koje izvlače seksualno uživanje iz situacija u kojima su ponižavane, tučene, vezivane ili na neki drugi način prisiljene da pate. Sasvim specifičan oblik ove parafilije je flagelacija (nl. flagelattio – bičevanje) u kojoj se seksualno zadovoljstvo postiže u toku erotičnog bičevanja.

Seksualni sadizam. Ova parafilija se definiše kao seksualno zadovoljstvo koje se postiže nanošenjem psihičkog ili fizičkog bola drugima. Psihička ili fizička patnja (uključujući poniženje) žrtve je seksualno stimulativna za osobu sklonu ovakvoj vrsti parafilije.

Transvestitski fetišizam. Odnosi se na heteroseksualne muškarce kod kojih se erotično zadovoljstvo i seksualne fantazije javljaju prilikom nošenja ženske odeće, što je praćeno igranjem ženske uloge. Treba ga razlikovati od poremećaja seksualnog indentiteta u adolescenciji ili odraslom dobu netransseksualnog tipa kod kojeg se osoba subjektivno oseća i ponaša kao da pripada suprotnom polu ili transseksualizma, kada se osoba usled snažnog pritiska navedenog osećanja kao i postojanja potpune averzije prema sopstvenom biološkom polu odlučuje na hiruršku promenu pola.

Fetišizam. Odnosi se na situaciju kada je erotsko uživanje izvedeno iz zamenjenog, neživog objekta (fetiša) ili nekog dela tela objekta ljubavi. Fetiš je obično u direktnom kontaktu sa telom kao veš, čarape ili cipele. Prema DSM-IV-R (American Psychiatric Association, 2000) fetišizam se ne odnosi samo na artikle ženske odeće već i na sprave koje se

upotrebljavaju za taktilnu genitalnu stimulaciju (npr. vibrator). Fetišizam je izuzetno retko povezan sa seksualnom agresijom.

Telefonska skatologija. Ova vrsta perverzno ponašanja nastala je u eri elektronike, a sastoji se u manifestovanju seksualnog zadovoljstva prilikom uznemiravanja nepoznatih osoba (ponekad i poznatih, pri čemu se onaj koji poziva maskira boju glasa ili podmetne neku treću osobu) opscenim telefonskim pozivima.

Pored navedenih, postoje i neke specifičnije parafilije koje se srazmerno ređe sreću, čija je klinička slika često veoma komplikovana, etiološki faktori krajnje nerazjašnjeni, a objekti njihove seksualne pažnje izrazito neobičan.

Nekrofilija. Odnosi se na prisustvo seksualnih fantazija, pojavu seksualnog uzbuđenja i uključivanje u seksualne aktivnosti sa leševima. Osobe koje pate od ovakvih poremećaja seksualnog nagona, najčešće se zapošljavaju u mrtvačnicama, bolničkim kapelama i sličnim mestima gde su "objekti strasti" relativno lako dostupni.

Zoofilija. Seksualna gratifikacija postiže se kroz odnos sa životinjama. Kod osoba koje pate od ovakvih devijacija često postoji šizoidni element.

Napomena 2.1. Kliničku sliku šizofrenije ispoljio je i jedan od naših ispitanika (Kron, Nikolić, 2000) koji je patio od ovog oblika parafilije i održavao seksualne odnose sa komšijinom kravom, potpomažući se, u trenucima opiranja svog seksualnog objekta, raznim alatima koje je pronalazio u štali. Pošto je ta "veza", zbog nastalih mehaničkih povreda, kravu koštala života stvar se, na inicijativu njenog vlasnika, završila u sudnici u kojoj je naš subjekt odgovarao zbog "krivičnog dela oštećenja tuđe stvari". Prilikom našeg prvog susreta, verovatno uznemiren zbog mogućnosti da bi tema razgovora eventualno mogli biti detalji seksualnog incidenta, rekao je: "Znate šta, muško je muško, a žensko je žensko; molim Vas, nećemo o kravi".

Koprofilija. Erotično uživanje izazvano je jedenjem fecesa seksualnog partnera. Blaži oblik ove parafilije je anilingus, koji se odnosi na seksualnu stimulaciju lizanjem partnerove analne regije ili penetraciju jezikom u partnerov anus.

Klizmafiliija. Odnosi se na seksualno zadovoljstvo prilikom čina klistiranja.

Urofilija. Seksualno uzbuđenje postiže se pijenjem urina seksualnog partnera.

2.1. O nekim manje poznatim parafilijama

~ **Abasiophilia** se odnosi na ljubav ili seksualnu privlačnost prema osobama koje su u invalidskim kolicima ili imaju neko drugo ortopedsko pomagalo (Milner, 1997).

- ~ **Agalmatophilia** označava seksualnu privlačnost prema statuama, lutkama ili modelima (Scobie, & Taylor 1975).
- ~ **Akromotophilia** se odnosi na isključivu seksualnu privlačnost prema osobama koji imaju amputirane udove (Money, 1984, Money, J., & Simcoe, K. W. 1986).
- ~ **Andromimetophilia** je parafilija kojom se opisuje pojava seksualne privlačnosti ženskih prema muškim transseksualcima (Money, 1984).
- ~ **Apotemnophilia** se odnosi na pojavu seksualnog uzbuđenja u situaciji amputiranosti ili doživljaja amputiranosti sopstvenih udova (Money, 1984).
- ~ **Autassassinophilia** se odnosi na seksualno zadovoljstvo koje se postiže prilikom zamišljanja sopstvenog ubistva (op. cit.).
- ~ **Biastophilia** je pojam koji označava seksualno uzbuđenje žrtve prilikom napada ili silovanja (Money, 1984).
- ~ **Erotophonophilia** se odnosi na pojavu seksualnog zadovoljstva prilikom ubijanja (ibid.).
- ~ **Galactophilia** predstavlja seksualnu privlačnost prema ljudskom mleku ili ženama koje doje bebe.
- ~ **Gerontophilia** se odnosi na isključivu seksualnu privlačnost prema starim osobama (Blanchard, 2008).
- ~ **Gynemimetophilia** se odnosi na seksualnu privlačnost muških prema ženskim transseksualcima (Milner & Dopke 1997, Money, 1984).
- ~ **Hebephilia** predstavlja seksualnu privlačnost u odnosu na pubescentnu decu (Blanchard, 2008, Zavitzianos, 1972).
- ~ **Hybristophilia** predstavlja seksualnu privlačnost u odnosu na kriminalce koji su počinili osobito brutalne delikte (Money, 1986, Sharma, 2003).
- ~ **Infantophilia** se odnosi na seksualnu privlačnost prema deci uzrasta od pet godina ili mlađoj (Rosman & Resnick, P. J. 1989)
- ~ **Kleptophilia** predstavlja pojavu seksualnog uzbuđenja prilikom krađe (Scobie, A., & Taylor, 1975).
- ~ **Macrophilia** znači seksualnu privlačnost u odnosu na "dzinove", dzinovske ili ekstremno velike delove tela (grudi ili genitalije - suprotno od microphillie).
- ~ **Mamaphilia** se odnosi na seksualnu privlačnost prema ženskim grudima (Scorolli et al. 2007).

- ~ **Microphilia** se definiše kao seksualna privlačnost u odnosu na minijaturne ljude ili minijaturne delove tela – opozit od macrophilia.
- ~ **Nepiophilia** se određuje kao seksualna privlačnost u odnosu na infante (Money, 1986).
- ~ **Podophilia** se definiše kao seksualna privlačnost prema stopalima (Scorolli et al., 2007).
- ~ **Pyrophilia** se odnosi na pojavu seksualnog uzbuđenja prilikom posmatranja vatre, podmetanja ili maštanja o vatri.
- ~ **Scatophilia** označuje seksualno uzbuđenje izazvano fecesom (Scorolli et al., 2007).
- ~ **Scoptophilia** se definiše kao seksualna preferencija prema posmatranju tuđe masturbacije ili seksualnog odnosa (Seto, & Barbaree, 2000).
- ~ **Raptophilia** označava seksualnu preferenciju prema činjenju silovanja (Money, 1986).
- ~ **Somnophilia** se definiše kao seksualno uzbuđenje u odnosu na osobe koji spavaju ili su bez svesti (Milner & Dopke, 1997).
- ~ **Stigmatophilia** se odnosi na seksualno interesovanje za pirsing i tetovaže (Money, 1986; Scorolli et al., 2007).
- ~ **Urophagia** se definiše kao seksualno privlačenje urinom, uključujući i javno uriniranje i zadovoljstvo usled uriniranja po njima (Seto, & Barbaree, 2000).
- ~ **Zoosadizam** se definiše kao seksualna gratifikacija koja se dobija pomoću mučenja ili izazivanja bola životinji (Blanchard, 2000)
- ~ **Ubistva iz požude** se odnose na pojavu seksualnog uzbuđenja tokom čina ubijanja ili pokušaja ubistva (Money, 1986).

U psihijatrijskoj i psihološkoj literaturi opisane su različite studije slučaja seksualnih ubistava pri čemu je jedan od najbizarnijih i najbrutalnijih izvršio kanibal iz Rostova na Donu. 15. aprila 1992. godine otpočelo je u Rostovu spektakularno suđenje pedesetšestogodišnjem "ruskom kanibalu" Andreju Čikatilu optuženom da je tokom 12 godina silovao, ubio i na kraju iskasapio, a u nekim slučajevima i pojeo delove genitalija 21 dečaka (uzrasta 8-16 godina), 14 devojčica (9-17 godina) i 18 mladih žena. U cilju sprečavanja linča, "rostovsko čudovište" se u sudnici pojavilo u gvozdenom kavezu specijalno konstruisanom za tu priliku, obrijano do glave i, sa pornočasopisom u ruci i osmehom na licu, poziralo za rusku televiziju.

Ubica je kompulsivno ponavljao isti način i stil ponašanja prema svojim žrtvama: uvek ljubazan, nasmejan i verbalno fluentan, nalazio je neki razlog da sa njima stupi u kontakt, zatim ih vodio u šumu, gušio, vezivao im ruke, silovao i sekao nožem (muškim žrtvama bi obično pojeo penis). Za sve to vreme živeo je običnim životom, bio nežan muž, otac i deda, a na poslu se (diplomirani filolog) ponašao neupadljivo i nekonfliktno.

Često, tokom suđenja ponavljao: "Krv i agonija žrtve su mi pričinjavali posebno zadovoljstvo. Zato sam produžavao da ih bodem nožem. Opisujući svoj zločin nad petnaestogodišnjim dečakom, priča: "Izvadio sam mu oči da bih ga onesposobio. I onda sam želeo što jače da ga ubadam nožem, da oseti šta je bol. Zatim sam ga silovao. U analni otvor i u usta. Rasparao sam mu stomak, povadio organe. Onda sam mu odsekao ud i jeo ga. Onaniseo sam iznad trupa sve dok potpuno nisam izgubio snagu".

Za vreme traganja za izvršiocem sadističkih ubistava, jednom nevinom čoveku je izrečena i nad njim izvršena smrtna kazna streljanjem, drugi je pokušao samoubistvo u istražnom zatvoru, a treći je umro "od posledica ispitivanja" (torture i psihološkog pritiska).

Februara 1994. Andrej Čikatilo pogubljen je u oblasti Rostova na Donu, pošto je tadašnji predsednik Rusije Boris Jeljcin odbio njegovu molbu za pomilovanje. Ovaj bivši učitelj osuđen je na smrtnu kaznu zbog 52 ubistva izvršena u periodu od 12 godina (od 1978. do 1990. kada je konačno uhapšen) u Rusiji, Ukrajini i Uzbekistanu.

3. KLINIČKI TRETMAN I PROGNOZA

Najkraće rečeno, činjenice koje su se nataložile u brojnim istraživanjima u dužem vremenskom periodu govore o tome da ne postoji idealna psihoterapija ni tretman koji bi bio koristan i univerzalno primenljiv. Psihoanaliza je dug i zamoran proces čiji je ishod neizvestan. Logično je da u slučajevima kada parafilija nije dobro učvršćeni i ekskluzivni oblik seksualnog ponašanja, postoji veća verovatnoća da će doći do poboljšanja. Takođe, psihoterapija ima mnogo više izgleda da bude uspešna u situacijama kada je pojava anksioznosti, depresivnosti ili osećanja krivice znak da osoba ne prihvata svoj poremećaj ili da se u nekom smislu oseća nelagodno u toj ulozi. Ali, ako simptom pribavlja mnogo uživanja i predstavlja trajan način da se strukturira vreme u formi koja obezbeđuje bekstvo od dosadne svakodnevnice, obezbeđuje pažnju i potvrdu postojanja, onda je tretman često otežan ili nemoguć budući da osoba u toj situaciji ne vidi svoju aberantnost kao problem i neće sama tražiti pomoć (što je, kao što je dobro

poznato, nužan preduslov i najelementarnijeg kliničkog poboljšanja). U slučajevima kada postoji individualna potreba za promenom, grupna terapija je pokazala izvesne rezultate. Bihevioralni terapeuti često izveštavaju o uspesima svojih metoda, ali za sada ne postoji pouzdana evaluacija ni komparativna analiza efikasnosti različitih terapijskih programa. Ponekad se pokazala uspešnom i manipulacija sredinskim varijablama (obično kod onih koji nisu devijantni u striktnom smislu definicije već se taj oblik ponašanja pojavio u uslovima dugotrajne deprivacije).

Nezavisno od svega ovoga, brojni autori insistiraju na tome da je u cilju zaštite zajednice ponekad zaista neophodno zatvaranje, kao što je to slučaj sa hroničnim pedofilima koji se uvek i iznova seksualno približavaju deci nanoseći im na taj način drastičnu i uglavnom nepopravljivu psihološku štetu.

Najopštije rečeno, prognoza zavisi od ozbiljnosti i hroničnosti devijantnog ponašanja. Kada je devijacija dobro razvijena i učvršćena i kad kod osobe koja od nje pati ne postoji želja za promenom, predikcija je krajnje mizerna. Najbolja prognoza postoji u onim slučajevima kada je povezanost između nekih preciptirajućih environmentalističkih stresova i devijantnih reakcija očigledna, kao i kod parafilicara mlađeg, a naročito adolescentnog uzrasta.

REFERENCE

- (1) American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and Statistical Manuel of Mental Disorders*, 4th Edition (DSM-IV). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- (2) American Psychiatric Association. (2000) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed., rev.). Washington, DC: Author.
- (3) BLANCHARD, R, LYKINS, A. D, WHERRETT, D., KUBAN, M. E, CANTOR, J. M., BLAK, T., DICKEY, R, & KLASSEN, P. E. (2008) Pedophilia, hebephilia, and the DSM–V. *Archives of Sexual Behavior*. DOI 10.1007/s10508-008-9399-9.
- (4) FROJD, S (1976) *Odabrana dela* (u izboru Huga Klajna). Novi Sad: Matica srpska.
- (5) KRON, L (1992) *Seksualno nasilje: psihološka studija*. Beograd: "Prometej" i Instituta za kriminološka sociološka istraživanja.

- (6) KRON, L (2006) Seksualno nasilje nad decom: psihološke implikacije i mogućnosti socijalne intervencije. U: *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi* (Ed. Dobrivoje Radovanović), pp.399-408. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
- (7) KRON, L & NIKOLIC, Z (2009) *Anatomija seksualne agresivnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (8) LEVINSOHN, R (1967) *Historija seksualnosti*. Zagreb: Naprijed.
- (9) MILNER, J S., & DOPKE, C A (1997) Paraphilia Not Otherwise Specified: Psychopathology and theory. In D. R. Laws and W. O'Donohue (Eds.), *Sexual deviance: Theory, assessment, and treatment*. New York: Guilford.
- (10) MONEY, J (1984) Paraphilias: Phenomenology and classification. *American Journal of Psychotherapy*, 38, 164-178.
- (11) MONEY, J., & SIMCOE, K. W. (1986). Acrotomophilia, sex, and disability: New concepts and case report. *Sexuality and Disability*, 7, 43-50.
- (12) SCOBIE, A, & TAYLOR, J. (1975) Perversions ancient and modern: I. Agalmatophilia, the statue syndrome. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 11, 49-54.
- (13) SCOROLLI, C, GHIRLANDA, S, ENQUIST, M, ZATTONI, S, & JANNINI, E. A. (2007) Relative prevalence of different fetishes. *International Journal of Impotence Research*, 19, 432–437.
- (14) SETO, M. C, & BARBAREE, H. E. (2000) *Paraphilias*. In V. B. van Hasselt & M. Hersen (Eds.), *Aggression and violence: An introductory text* (pp. 198-213).
- (15) SHARMA, B. R. (2003). Disorders of sexual preference and medicolegal issues thereof. *American Journal of Forensic Medicine & Pathology*, 24, 277-282.
- (16) ZAVITZIANOS, G. (1972) Homeovestism: Perverse form of behaviour involving wearing clothes of the same sex. *International Journal of Psychoanalysis*, 53:471-477.

ON PARPHILIAS: DEFINITION, ETIOLOGY, FORMS, CLINICAL TREATMENT AND PROGNOSIS

In this paper the problems of paraphilias, definition, etiology and clinical treatment and prognosis has been analysed.

Psychologists and psychiatrists codified paraphilias as disorders (DSM-IV-R), as a replacement for the legal constructs of perversion or sodomy and

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – L. Kron
„O parafilijama: definicija, etiologija, vrste,
klinički tretman i prognoza”, (str. 117-127)*

describes them as recurrent, intense sexually arousing fantasies, sexual urges, or behaviors generally involving nonhuman objects, or the suffering or humiliation of partner, or children or other nonconsenting persons

KEY WORDS: Paraphilia / Etiology/ Clinical Prognosis

STRUKTURALNE RAZLIKE IZMEĐU MALOLJETNIH DELINKVENATA I ADOLESCENATA DRUŠTVENO PRIHVATLJIVOG PONAŠANJA U PERCEPCIJI VRSTE I INTENZITETA PSIHOSOCIJALNIH POREMEĆAJA

Tatjana Vujović*
Filozofski Fakultet u Nikšiću

Rad se bavi ispitivanjem strukturalnih razlika između maloljetnih delinkvenata žrtava roditeljskog zlostavljanja i adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja, u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja, koji su se javljali u periodu ranog djetinjstva. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 265 ispitanika starosne dobi od 15 do 18 godina. Ispitanici eksperimentalne i kontrolne su percipirali vrste i intenzitet psihosocijalnih poremećaja na specijalno konstruisanom upitniku. Da bi smo utvrdili koji su osnovni psihosocijalni poremećaji, koji diferenciraju maloljetne delinkvente od adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja, skalu psihosocijalnih poremećaja koja je obuhvatala 8. varijabli iz upitnika podvrgli smo najprije jednofaktorskoj analizi varijanse, a zatim kanoničkoj diskriminativnoj funkciji. Dobijeni rezultati su pokazali da se najznačajniji psihosocijalni poremećaji koji najbolje prediktuju maloljetne delinkvente od adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja, odnose na laž, noćne strahove i zavidljivost i pakost prema braći i sestrama.

KLJUČNE RIJEČI: maloljetni delinkventi / adolescencija / psihosocijalni poremećaji / roditeljsko zlostavljanje i zanemarivanje

* E- mail: tanja_vujovic@yahoo.com

1. TEORIJSKA OSNOVA NAŠEG PRISTUPA

Fokus rada bilo je istraživanje strukturalnih razlika između maloljetnih delinkvenata žrtava roditeljskog zlostavljanja i adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja, koji su se javljali u periodu ranog djetinjstva. Tražili smo odgovor na pitanje koji psihosocijalni poremećaji diferenciraju maloljetne delinkvente od adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja. U pokušaju da damo odgovor na ovo pitanje, tragali smo za odgovarajućim teorijskim pristupom. Ne postoji cjelovita teorija koja bi obuhvatila aspekt porodičnog života kojim se u našem istraživanju bavimo, a to je prihvaćenost -odbacivanje djece od strane roditelja i posljedice takvog odnosa na psihosocijalni razvoj. Iz navedenog razloga opredijelili smo se za onu teorijsku orijentaciju koja nam omogućava da na najcjelovitiji način obuhvatimo istraživačko polje.

U svom pristupu pošli smo od Ronerove teorije roditeljskog prihvatanja - odbacivanja kojom se predviđaju i objašnjavaju posljedice odnosa roditelja prema djeci. Prema ovoj teoriji roditeljsko odbacivanje djece u smislu zlostavljanja i zanemarivanja u periodu ranog djetinjstva ima veoma negativne posljedice na psihosocijalni razvoj djece. S obzirom na prirodu našeg istraživanja, koje je socijalno-dijagnostičko, pokušaćemo da ukažemo na osnovne aspekte operacionalizacije ovog teorijskog pristupa u njemu.

1.1. Ronerova teorija roditeljskog prihvatanja i odbacivanja (PART)

Ronerova teorija roditeljskog prihvatanja i odbacivanja (Parental Acceptance and Rejection Theory - PART) jeste teorija socijalizacije koja pokušava da predvidi i objasni uzroke i posljedice roditeljskog ponašanja na dimenziji emocionalne topline, na čijem jednom kraju se nalazi prihvaćenost, a na drugom odbačenost djeteta (Rohner 1980, 1986, 2001, prema Rohner 1984:6). Prema ovoj teoriji roditeljsko prihvatanje-odbacivanje ima snažne posljedice, naročito kada je od individue opaženo, na ponašanje i ličnost djece, kao i na funkcionisanje ličnosti odraslog koji za sebe kaže da je bio "odbačeno" dijete. Empirijski dokazi podržavaju glavne postulate teorije. Obimna istraživačka literatura pokazuje da je kvalitet odnosa roditelj-dijete koji karakteriše roditeljsko prihvatanje (ljubav) i odbacivanje (nedostatak ljubavi) glavni predskazivač psihosocijalnog razvoja djece. Teorija roditeljskog prihvatanja-odbacivanja

predviđa da roditeljsko odbacivanje ima negativne uticaje na psihološku prilagođenost i bihevioralno funkcionisanje (ponašanje djece). Prema PART-u, roditeljsko prihvatanje-odbacivanje čini bipolarnu dimenziju emocionalne topline roditeljstva, sa roditeljskim prihvatanjem na pozitivnoj strani kontinuuma i roditeljskim odbacivanjem na negativnoj strani. Roditeljsko prihvatanje odnosi se na ljubav, privrženost, brigu, utjehu, podršku koju djeca mogu osjetiti od roditelja. Roditeljsko odbacivanje odnosi se na odsustvo ili uskraćivanje emocionalne topline, ljubavi, privrženosti roditelja prema svojoj djeci i prisustvo fizičkih i psihičkih štetnih oblika ponašanja i afekata.

Istraživanja u Americi potvrđuju da se odbacivanje može uplesti u čitav niz psihijatrijskih bolesti i poremećaja u ponašanju, uključujući neuroze, šizofreniju, psihosomatske bolesti alergije, delinkvenciju, probleme sa školom, mucanje, poremećaj slike o vlastitom tijelu, itd. Obimno međukulturološko istraživanje tokom 45 godina pokazuje da se roditeljsko odbacivanje može ispoljavati na četiri načina i to: 1. emocionalna hladnoća i ravnodušnost; 2. neprijateljstvo i agresivnost; 3. indiferentnost i nemarnost; 4. nedefinisano odbacivanje (Rohner, 1984:7). Pojedinci mogu subjektivno doživjeti roditeljsko odbacivanje u vidu nedefinisanog odbacivanja. Nedefinisano odbacivanje odnosi se na osjećanje da ih roditelji ne vole ili ne brinu o njima, a da nužno nema objektivnih indikatora da su roditelji hladni i ravnodušni, neprijatni i agresivni ili indiferentni.

Rohner je svoje istraživačko interesovanje usmjerio na osobine ličnosti djeteta koje se mogu očekivati kao posljedica zlostavljanja i zanemarivanja djece. Djeca koja su periodu djetinjstva emocionalno zlostavljanja od svojih roditelja, sklona su mnogo više nego prihvaćena djeca, da budu neprijateljski raspoložena i agresivna, da budu zavisna, da imaju nizak stepen samopoštovanja, da su emotivno nestabilna, da imaju negativan pogled na svijet. U takvim uslovima dijete podržava agresivni model. Djetetu nije dozvoljeno izražavanje agresivnosti prema vani, pa se potisnuta agresivnost izražava na prurušen i simboličan način, kao što su pretjerana zabrinutost i preokupiranost agresijom, agresivne fantazije ili snovi ili pretjerana zabrinutost oko realne agresivnosti drugih.

Zbog ovakvih karakteristika zlostavljana djeca nisu u mogućnosti da ostvare zadovoljavajuće socijalne odnose sa vršnjacima. Tako povrijeđena odvojena od pozitivnih iskustava sa vršnjacima, odbacivana djeca sazrijevaju u odrasle koji su emocionalno nestabilni, zavisni, sa negativnom slikom o sebi i negativnim pogledom na svijet.

1.2. Dimenzija emocionalne topline roditeljstva

Roditeljsko prihvatanje i odbacivanje čine dimenziju emocionalne topline roditeljstva. Ovo je dimenzija ili kontinuum na kome mogu biti smještena sva ljudska bića, jer je svako iskusio u djetinjstvu više ili manje ljubavi od roditelja. Dimenzija emocionalne topline odnosi se na kvalitet emocionalne veze između roditelja i djece i na fizička i verbalna ponašanja koja roditelji koriste da bi izrazili sopstvena osjećanja. Jednu stranu kontinuuma obilježava roditeljsko prihvatanje, koje se odnosi na toplinu, privrženost, brigu, utjehu, podršku, njegu ili prosto ljubav koju djeca mogu osjetiti od roditelja. Druga strana kontinuuma obilježena je roditeljskim odbacivanjem, koje predstavlja uzmicanje od navedenih osjećanja i ponašanja i prisustvo širokog dijapazona fizički i psihički štetnih oblika ponašanja i afekata. Roditeljska privrženost može se ispoljavati fizički (grljenje, ljubljenje, milovanje) i verbalno (pohvala, kompliment, govorenje lijepih stvari o djetetu). (tabela br.1) Ova ponašanja kao i briga, podrška i njega definišu bihevioralne izraze roditeljskog prihvatanja. Roditeljsko odbacivanje se manifestuje na dva načina: agresivnim ponašanjem i zanemarivanjem. Agresivni roditelji svoje neprijateljstvo mogu ispoljavati fizički (udaranje djeteta, guranje, štipanje, bacanje stvari) i verbalno (sarkazam, kletve, ismijavanje, vika, govorenje ponižavajućih i uvredljivih riječi djetetu). (šema br.1) Indiferentni roditelji su fizički i psihički udaljeni od djece. Skloni su da budu neodgovorni prema dječijim fizičkim i emotivnim potrebama. Takvi roditelji skloni su da poklanjaju malo pažnje djeci i da provode minimum vremena sa njima. Često zaboravljaju obećanja koja su dali svojoj djeci, i ne primijete druge potrebe koje su neophodne za razvoj njihove djece.

Šema br.1 Ponašanje roditelja prema djeci na dimenziji
 emocionalne topline (Rohner, 1984:8)

Prihvatanje		Odbacivanje		
Ljubav		Agresivnost		Zanemarivanje
Fizički	Verbalno	Fizički	Verbalno	Nema kontakta
Poljubac	Pohvala	Udarac	Psovanje	Ne obraćanje pažnje na dječije potrebe.
Zagrļaj	Kompliment	Šamar	Kletve	Fizička i psihička odsutnost
Milovanje Dodir	Govorenje lijepih riječi djetetu i o djetetu	Štipanje Grebanje Šutiranje	Sarkazam Ponižavanje	Indiferentnost
Igranje sa djetetom	Pjevanje pjesmica	Guranje	Govorenje besmislenih riječi o djetetu	Ignorisanje
Gledanje u oči djetetu	Pričanje priča	Čupanje	Ismijavanje	Izbjegavanje

Veza između indiferentnosti kao unutrašnjeg stimulansa i zanemarivanja kao biheavioralnog reagovanja nije toliko direktna kao veza između neprijateljstva i agresije. To se objašnjava time što roditelji mogu zanemarivati svoju djecu iz mnoštva razloga koji ne moraju biti u vezi sa ravnodušnošću. Roditeljsko zanemarivanje djece može biti odraz njihove težnje da savladaju ljutnju koju osjećaju prema njima. Zanemarivanje nije samo odraz neuspjeha u zadovoljenju materijalnih i fizičkih potreba djece, ono takođe stoji u vezi sa roditeljskom nesposobnošću da adekvatno odgovore dječijim društvenim i emotivnim potrebama.

Roditeljsko prihvatanje - odbacivanje može biti sagledano i proučavano iz dvije različite perspektive. Kao subjektivno iskustvo roditelja ili djeteta (fenomenološka perspektiva) ili kao doživljaj spoljašnjeg posmatrača (biheavioralna perspektiva). Obično, ali ne uvijek ove dvije perspektive vodile su sličnim zaključcima. PART sugerise ako se rezultati razlikuju, treba vjerovati fenomenološkoj perspektivi. Ovo je istinito, jer se dijete može osjećati nevoljenim (u slučaju nedefinisanog odbacivanja), dok spoljašnji posmatrači ne primjećuju eksplicitne indikatore roditeljskog odbacivanja. Na drugoj strani, spoljašnji posmatrači mogu izvještavati o izrazitom roditeljskom zanemarivanju, a da se dijete ne osjeća odbačenim. Tako, postoji problematičan odnos između takozvanih "objektivnih izvještavanja" zlostavljanja na jednoj i percepcije djeteta na drugoj strani.

2. KARAKTERISTIKE ZLOSTAVLJANE DJECE

Kako je djeci potrebna fizička i emocionalna njega i zaštita od strane roditelja, može se reći da su sva djeca potencijalno ranjiva, jer ne mogu da prežive bez toga. Većina djece nije zlostavljana od strane roditelja, a zaštitničko ponašanje roditelja se smatra prirodnim. Porodice u kojima je narušena interakcija roditelj - dijete predstavljaju visoki potencijal za zlostavljanje djece. (npr. djeca koja usljed majčine bolesti bivaju odvojena od majke u periodu ranog djetinjstva su u većoj opasnosti su od zlostavljanja.).

Postoji neusaglašenost domaćih i stranih autora na kom uzrastu djeca bivaju najviše zlostavljanja. Rezultati istraživanja Vere Erlih sprovedenog na teritoriji Srbije (Vera Erlih, 1971.) pokazuju da je najveći broj zlostavljane djece na uzrastu preko tri godine i školskom uzrastu. Ova autorka ističe i naglo smanjenje broja zlostavljane djece na uzrastu preko 14 godina što objašnjava većom efikasnošću u pružanju otpora roditeljima.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

Djeca kod koje postoji najveća vjerovatnoća da će biti fizički zlostavljana su djeca do sedme godine života, odn. djeca predškolskog uzrasta. Američki ljekari tvrde da je oko dvije trećine fizički zlostavljane djece mlađe od tri godine. Djeca koja su identifikovana kao adolescentni bjegunci iz roditeljskog doma često iznose istorijat o višegodišnjem fizičkom zlostavljanju prije nego što su bila u stanju da pobjegnu iz svoje domaće sredine (M.C.Mc Neese, J.R.Hebeler po Banjanin - Đuričić, 1998: 120).

Strana istraživanja pokazuju da se više zlostavljaju muška, nego ženska djeca, izuzev u slučajevima seksualnog zlostavljanja, kada su žrtve najčešće djevojčice predškolskog uzrasta. Rezultati do kojih je došao Stojaković u svom istraživanju potvrđuju ova iskustva. Prema rezultatima ovog istraživanja, od 71 zlostavljanog djeteta za koje su podaci dobijeni, 41 (57, 75%) dijete je bilo muškog pola, a 30 (42,25%) ženskog pola (Stojaković, 1984.).

Djeca očeva alkoholičara odrastaju sa roditeljima koji su slabi, neadekvatni uzori za njihovu identifikaciju i socijalizaciju, bez ljubavi, u dubokoj emocionalnoj konfuziji, izložena, protivurječnim emocionalno vaspitnim uticajima roditelja i u znatnoj socijalnoj izolaciji, bez pravih drugova. Posljedica takve porodične situacije su brojni poremećaji psihosocijalnog razvoja. Djeca u porodicama alkoholičara odrastaju bez ljubavi alkoholičara i drugog roditelja. Alkoholičar se prema djeci ponaša neodgovorno i nedosljedno. Kod alkoholičara se javlja bazična nesigurnost i jako osjećanje zavisnosti koje ga tjera da otvoreno rivalizira sa odraslijom djecom koja su na strani majke, boreći se za njenu ljubav i naklonost. Time je moguće objasniti često fizičko kažnjavanje starije djece u najranijem djetinjstvu, iako ne postoji neki značajan povod

Majka, preopterećena porodičnim obavezama nalazi malo vremena za djecu, a zbog snažnog osjećaja manje vrijednosti i snažne emocionalne frustriranosti, znatno je agresivnija prema djeci nego alkoholičar, fizički zlostavlja djecu. Takva majka je odbačena od djece kao i alkoholičar, a na višim uzrastima djeca je optužuju za očev alkoholizam. Okrivljujući majku za očev alkoholizam, sinovi mogu mušku nezavisnost da identifikuju sa pijanstvom, dok djevojke zbog intenzivnog vezivanja za oca, često kasnije biraju bračnog partnera po uzoru na njega.

Poremećaji psihosocijalnog razvoja kod ove djece se mogu manifestovati u vidu poremećaja navika, psihotičnih i neurotičnih poremećaja, poremećaja ponašanja i učenja. Najizrazitiji poremećaji navika su noćni strahovi, grizenje noktiju, a veoma su prisutne i fobične neurotične

reakcije. Daleko najizraženija pojava je je hipersenzitivnost. Ona je posljedica stalne izloženosti djece vrlo protivurječnim emocionalno – vaspitnim uticajima roditelja.

Postoji nekoliko zajedničkih karakteristika zlostavljane djece. Njihovo ponašanje je ekstremno i neprimjereno uzrastu. Zlostavljana djeca pokazuju veliki strah od autoriteta ili ga uopšte nemaju. Mogu biti izuzetno agresivna ili pretjerano povučena. Važni indikatori zlostavljane djece mogu biti problemi u ponašanju, slabljenje sposobnosti za učenje, nedostatak navika, hronično izostajanje iz škole, neadekvatna garderoba s obzirom na godišnje doba.

Ispoljavanje društveno neprihvatljivog ponašanja jedna je od bitnih karakteristika zlostavljane djece. To potvrđuje pomenuto istraživanje Stojakovića (Stojaković, 1984). Prema ovom istraživanju skoro 81% djece obuhvaćene anketom ispoljavalo je različite oblike devijantnog ponašanja (od bježanja od kuće pa do vršenja krivičnih djela) (Banjanin - Đuričić,1998:126).

Posebnu pažnju istraživači posvećuju " doprinosu" pojavi zlostavljanja od strane samog djeteta. U sistemskim i bihevioralnim pristupima dinamika zlostavljanja se osvetljava razmatranjem zašto su neka djeca „ izabrana “ kao žrtve nasilja, a druga nisu. Neželjena djeca i djeca „ pogrešnog pola“ su u povećanom riziku; naročito se naglašava okolnost prijevremenog rađanja, hiperaktivna djeca i sl.

Djeca ometena u psihičkom i fizičkom razvoju smatraju se posebno ranjivom grupom na koju mnogi istraživači zlostavljanja i zanemarivanja skreću pažnju. Ova djeca su posebno ranjiva jer:

- (1) često imaju manji broj socijalnih kontakata nego druga djeca i više vremena provode u kući ;
- (2) zahtijevaju intimnu njegu nekad velikog broja lica što uvećava rizik izloženosti zlostavljanju ;
- (3) imaju smanjenu sposobnost za samozaštitu i pružanje otpora ;
- (4) često imaju teškoća u komunikaciji što otežava otkrivanje zlostavljanja .

3. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Rezultati mnogobrojnih istraživanja pokazuju da su patogeni vaspitni uticaji u porodici u uzročnoj vezi sa psiho - socijalnim poremećajima

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Stukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

kod adolescenata. Zdrava porodična atmosfera koju određuje kvaliteta komunikacija među članovima porodice i normalna raspodjela porodičnih uloga imaju veliki značaj za emotivni i socijalni razvoj. Tek rođeno, dijete ima potrebu za ljubavlju, pažnjom, nježnošću od strane roditelja. Međutim usled nedostatka emotivne topline i ljubavi od strane jednog ili oba roditelja kod djeteta se javlja agresivnost i neprijateljski odnos prema roditeljima. Djeca koja odrastaju u porodicama sa poremećenim bračno - porodičnim odnosima mogu imati veoma ozbiljne razvojne probleme.

Predmet našeg istraživanja je porodična atmosfera i ponašanje roditelja u porodici posmatrano kroz dimenziju prihvaćenosti - odbačenosti djece, gdje s jedne strane imamo prihvaćenost koja se izražava kroz pokazivanje ljubavi i emocionalne topline, zainteresovanosti za dijete, pridavanja djetetu značajnog mjesta u porodici, a s druge strane odbačenost koja se izražava neprijateljstvom, grubim fizičkim kažnjavanjem, zanemarivanjem i ignorisanjem djece.

4. CILJ ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj istraživanja bio je da se utvrde vrste i intenzitet psihosocijalnih poremećaja koji su se javljali kod maloljetnih delinkvenata u periodu ranog djetinjstva, a koji ih diferenciraju od adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja.

5. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Hipoteza A: Osnovna hipoteza našeg istraživanja odnosila se na očekivanje da će se pokazati statistički značajne razlike između ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja koji su se javljali u periodu ranog djetinjstva.

6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

6.1 Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno 265 ispitanika. Svi ispitanici ovog istraživanja bili su adolescenti uzrasta od 15 do 18 godina. Istraživanje je sprovedeno na dva nezavisna uzorka. Sa aspekta reprezentativnosti uzoraka riječ je o reprezentativnim uzorcima.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

Uzorak maloljetnih delinkvenata (Eksperimentalni uzorak) sastojao se od 115 ispitanika, 88 muških i 27 ženskih. Riječ je o prigodnom uzorku. Uzorak su činili maloljetni delinkventi koji se nalaze na evidenciji Centra za Socijalni rad Opštine Podgorica i to: maloljetni delinkventi kojima je izrečena vaspitna mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva, kao i maloljetni delinkventi kojima je je izrečena zavodska vaspitna mjera. Selekcija maloljetnih delinkvenata je slučajna, te se može reći da je uzorak reprezentativan.

Uzorak adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja (Kontrolni uzorak) sastojao se od 150 ispitanika, 78 muških i 72 ženskih. Uzorak su činili učenici trećeg i četvrtog razreda srednje Turističke škole „ Sergej Stanić ” u Podgorici. Riječ je o slučajnom, dvoetapnom uzorku. Kao okvir uzorkovanja prve etape uzet je spisak srednjih škola u Podgorici. Jedinice izbora prve etape bile su škole u kojoj će se vršiti istraživanje. U drugoj etapi birani su razredi u kojima će se vršiti istraživanje. Metodom slučajnog izbora odabrana je srednja Turistička škola u Podgorici. Iz ove škole su za uzorak odabrana tri odjeljenja trećeg i dva odjeljenja četvrtog razreda. Broj anketiranih učenika bio je proporcionalan ukupnom broju učenika u toj školi.

6.2 Instrumenti istraživanja

Osnovni instrument istraživanja bio je nestandardizovani upitnik, koji je konstruisan isključivo za potrebe ovog istraživanja, a namijenjen je adolescentima i kontrolne i eksperimentalne grupe za ispitivanje njihovog viđenja i doživljaja prihvaćenosti od strane roditelja. U nedostatku raspoloživog instrumenta koji bi mjerio stepen prihvaćenosti - odbačenosti djece od strane roditelja konstruisali smo novi instrument (upitnik) za procjenu adolescentovog viđenja i doživljaja prihvaćenosti od strane roditelja (vidjeti, prilog 1). Kao pomoćni instrumenti za izradu upitnika poslužili su nam model Gradir (Knežević, 1994.) i upitnik Pari (E.S.Schaefer and R.Q. Bell, 1958) čije su skale uz manje modifikacije uključene u naše istraživanje.

Verzija upitnika sa kojim smo krenuli u istraživanje prošla je fazu provjere vrijednosti u jednom pilot - istraživanju. Pilot-istraživanje je obavljeno na uzorku od 30 ispitanika (15 maloljetnih delinkvenata i 15 adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja). Trideset ispitanika pilot istraživanja nije

¹ Postoje tri grupe vaspitnih mjera koje se mogu izreći maloljetnim delinkventima a to su: disciplinske mjere, mjere pojačanog nadzora i zavodske mjere.

ušlo u konačan uzorak. Na osnovu rezultata obrade pilot istraživanja izvršili smo manje korekcije instrumenta, prvenstveno u izmjeni formulacija nekih tvrdnji. Konačnu verziju instrumenta utvrdili smo nakon temeljne analize rezultata pilot istraživanja.

Upitnik se sastoji od 98 pitanja. Pitanja u upitniku su zatvorenog tipa sa izuzetkom tri pitanja koja su otvorenog tipa. Upitnik koji je za ovo istraživanje posebno konstruisan, sastoji se iz osam međusobno povezanih djelova.

6.4. Statistička obrada podataka

U skladu sa postavljenim ciljem i hipotezom istraživanja u ovom radu primijenjeno je niz univarijantnih i multivarijantnih statističko-matematičkih metoda. Kako je mjerni instrument zasnovan na anketi sa pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa, izvršili smo neophodno kodiranje dobijenih vrijednosti, a nakon toga pristupili brojnim ukrštanjima pitanja i odgovora uz primjenu: Hi-kvadrat testa, Kontigencijskog koeficijenta C , Fridmanovog testa, Spirmanovog koeficijenta korelacije, Kramеровog koeficijenta V . *Zbog specifičnosti mjernog instrumenta (ankete), u radu su uglavnom dominirale neparametrijske statističke metode (testovi).*

Za ispitivanje strukturalnih razlika između ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja primijenjena je jednofaktorska analiza varijanse (Anova) i diskriminativna analiza.

Jednofaktorska analiza varijanse je omogućila utvrđivanje razlika između aritmetičkih sredina ispitivanih grupa. Diskriminativna analiza je omogućila egzaktno utvrđivanje generalnih razlika između grupa, kao i utvrđivanje strukture tih razlika.

U svim mogućim slučajevima primijenjene su univarijantne i multivarijantne parametrijske statističke metode.

Statističko - matematička obrada izvršena je po programu SPSS verzija 10.0 na Filozofskom fakultetu u Nikšiću u saradnji sa prof.dr Mihajlom Mijanovićem.

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Osnovna hipoteza našeg istraživanja odnosila se na očekivanje da će se pokazati statistički značajne razlike između ispitanika eksperimentalne i

kontrolne grupe u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja, koji su se javljali u periodu djetinjstva. Poremećaje psihosocijalnog razvoja ispitivali smo preko skale psihosocijalnih poremećaja. Skala je obuhvatala 8 varijabli iz upitnika, koje se odnose na poremećaje navika, neurotične manifestacije fobičnog karaktera, poremećaje ponašanja.

Da bi provjerili postavljenu hipotezu, skalu psihosocijalnih poremećaja koju čine 8 varijabli iz upitnika podvrgli smo jednofaktorskoj analizi varijanse, a zatim kanoničkoj diskriminativnoj analizi. Analizom su obuhvaćena oba uzorka iz našeg istraživanja. Analizom je obuhvaćeno 115 (43,39%) maloljetnih delinkvenata i 150 (56,60%) adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja.

Na oba nivoa analize univarijantnom nivou (jednofaktorska analiza varijanse - *Anova*) i multivarijantnom (diskriminativna analiza) pokazalo se da postoji statistički značajna razlika, čime se potvrđuje ova naša hipoteza.

U daljem tekstu koji slijedi dajemo prikaz rezultata do koji smo došli primjenom jednofaktorske analize varijanse i diskriminativne analize.

7.1 Rezultati jednofaktorske analize varijanse

Na temelju univarijante analize varijanse (*Anova*) ustanovili smo da ispitivane grupe pokazuju statistički značajne razlike na sedam od osam posmatranih varijabli poremećaja psihosocijalnog razvoja. Jedino na varijabli 87. (grickanje noktiju) nisu utvrđene statistički značajne razlike na nivou od $p \leq 0,05$. Razlika je utvrđena na nivou greške od $p = 0,08$.

Značajnost razlika dobijena na osnovu F testa uzeta je kao osnov provjere hipoteze. Podaci dobijeni na osnovu F testa pokazuju da su se na pet (laž, noćni strahovi, zavidljivost i pakost prema braći i sestrama, strah od mraka, životinja, enureza) od 8 posmatranih varijabli pokazale statistički visoko značajne razlike. (tabela br.1) Na dvije varijable (fikovi, mucanje) nađene su razlike između grupa ali na nešto nižem nivou statističke značajnosti. ($p = 0,008$) Na varijabli grickanje noktiju razlike između grupa ne dostižu stepen statističke značajnosti ($p = 0,081$). vidjeti tabelu br.1 Ovaj podatak govori nam da ispitanici obje grupe percipiraju učestalo javljanje ovog psihosocijalnog poremećaja u periodu djetinjstva. Prisustvo ovog psihosocijalnog poremećaja kod obje grupe ispitanika može se objasniti kao reagovanje djece na negativne vaspitne uslove i može predstavljati "signal" za ispitivanje i mijenjanje vaspitnih postupaka roditelja, kako bi se spriječilo javljanje težih oblika psihosocijalnih poremećaja.

Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)

Tabela br.1 Rezultati jednofaktorske analize varijanse (Anova)

Varijabla	Wilks-ova lambda	F	df 1	df 2	Značajnost Razlika
83. Enureza	0,916	24,165	1	262	0,000
84. Tikovi	0,973	7,202	1	263	0,008
85. Noćni strahovi, mjesečarenje	0,900	29,092	1	263	0,000
86. Strah od mraka, životinja, vremenskih nepogoda	0,953	13,052	1	2 63	0,000
87. Grickanje Noktiju	0,988	3,073	1	263	0,081
88. Mucanje	0,974	7,066	1	263	0,008
89. Laž	0,672	127,809	1	263	0,000
90. Zavisť i pakost prema braći i sestrama	0,903	28,007	1	263	0,000

7.2 Rezultati diskriminativne analize

Diskriminativna analiza je također pokazala da postoje statistički značajne razlike između ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja koji su se kod njih javljali u periodu djetinjstva. Diskriminativnoj analizi podvrgnuta je ista skala psihosocijalnih poremećaja kao u prethodnoj jednofaktorskoj analizi varijanse. Diskriminativnom analizom su obuhvaćena oba uzorka iz našeg istraživanja.

S obzirom da naše istraživanje uključuje dva nezavisna uzorka, izdvaja se jedna zajednička diskriminativna funkcija. Analizom zajedničke diskriminativne funkcije utvrdili smo da je riječ o funkciji izuzetno visoke diskriminativne moći i nivoa značajnosti. ($p=0,000$) (vidjeti tabelu br.4. str.12) Zajednička diskriminativna funkcija maksimalno razdvaja eksperimentalnu i kontrolnu grupu. Nju određuje na jednom kraju učestala sklonost laganju, učestalo ispoljavanje noćnih strahova, česta zavirljivost i pakost prema braći i sestrama, učestalo javljanje problema enureze. Ovi psihosocijalni poremećaji karakterišu grupu maloljetnih delinkvenata. Na drugom kraju, ova funkcija je definisana slabo izraženom sklonošću laganju, rijetkim javljanjem noćnih strahova, slabo izraženom zavirljivošću i pakošću prema braći i sestrama. Ovi psihosocijalni poremećaji karakterišu grupu adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja.

Visina svojstvenog (karakterističnog) korjena $\lambda = 0,726$ testirana je preko χ^2 na osnovu čega se može zaključiti da postoji generalna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe. Razlika je statistički značajna, gdje je

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
 „Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
 društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
 psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

greška diskriminacije manja od 1 % ($p=0,01$). Wilk-ova Lambda iznosi 0,579. Značajnost Wilksove Lambde procijenjena je Hi-kvadrat testom. ($\chi^2=140,77$, $df=8$, $p=0,000$). Vrijednost koeficijenta kanoničke korelacije između skupa varijabli i varijable grupisanja iznosi ($R=0,648$), što govori o visokoj diskriminativnoj moći navedene funkcije (tabela br.2).

Tabela br. 2 Koeficijent kanoničke diskriminativne funkcije, svojstvena vrijednost, Wilks - ove Lambde i značajnosti hi-kvadrat testa

Funkcija	Svojstvena vrijednost	Procenat Varijanse	Kanonička korelacija	Wilks -ova Lambda	Hi-kvadrat	df	Značajnost
1	0,726	100,0	0,648	0,579	140,772	8	0,000

Veličina i udaljenost centroida grupa prikazana je u tabeli br.3

Tabela br. 3 Kanonička funkcija evaluirana kroz centroide vrijednosti grupa

Grupa	Funkcija 1
1	-0,973
2	0,740

Analizom centroida vrijednosti grupa zapaža se da grupe nisu simetrično udaljene od nule (-0,973 eksperimentalna i 0,740 kontrolna), što govori da je diskriminacija asimetrična. Uvidom u tabelu br. 4, odnosno analizom centroida vrijednosti grupa zapaža se da se ispitanici kontrolne grupe u odnosu na ispitanike eksperimentalne grupe razlikuju po tome, što značajno redje percipiraju javljanje psihosocijalnih poremećaja u djetinjstvu. Harmonočna atmosfera, dobri porodični odnosi, dobre socio-ekonomske prilike su na neki način doprinijele takvom stanju. Njihovo reagovanje na negativne vaspitne postupke roditelja i negativne uslove odrastanja može se ogledati samo u ispoljavanju pojedinih vrsta psihosocijalnih poremećaja kao što su: grickanje noktiju, mucanje, tikovi. Prisustvo ovih psihosocijalnih poremećaja kod obje grupe ispitanika može se objasniti kao otpor daljem sazrijevanju izazvan frustracijama u primanju i pružanju roditeljske ljubavi.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

Rezultati diskriminativne analize pokazuju da je ukupna diskriminacija varijabli visoka. Razlika između grupe delinkvenata i grupe adolescenata društvenog prihvatljivog ponašanja statistički je visoko značajna - na nivou od ($p = 0,000$). U daljoj analizi željeli smo ispitati koje varijable najviše doprinose diskriminaciji i da li je moguće govoriti o njihovoj strukturi.

U tabeli² br.4 prikazana je matrica strukture kanoničke diskriminativne funkcije i standardizovani koeficijenti kanoničke diskriminativne funkcije.

Tabela br. 4 Matrica strukture i standardizovani koeficijenti kanoničke diskriminativne funkcije

Varijabla	* Funkcija 1	** Funkcija 1
89. Laž	0,820	0,816
85. Noćni strahovi	0,391	0,262
90. Zavidljivost i pakost prema braći i sestrama	0,384	0,186
83. Enureza	0,357	0,107
86. Strah od mraka, životinja i vremenskih nepogoda	0,262	0,149
84. Tikovi	0,195	0,318
88. Mucanje	0,193	0,083
87. Grickanje noktiju, (sisanje prstiju)	0,127	0,012

* Matrica strukture (participacija pojedinačnih varijabli u diskriminaciji)

** Standardizovani koeficijenti kanoničke diskriminativne funkcije (korelacija pojedinačnih varijabli sa zajedničkom diskriminativnom funkcijom)

Konvencionalno smo kao značajna opterećenja u matrici strukture kanoničke diskriminativne funkcije koju interpretiramo kao diskriminacioni faktor, odredili vrijednosti iznad 0,300 (vidjeti tabelu br.4 str.12). Na zajedničkoj diskriminativnoj funkciji izdvojile su se sledeće varijable:

- Laž (0,820) ;
- Noćni strahovi (0,391) ;
- Pakost i zavidljivost prema braći i sestrama (0,384) ;
- Enureza (0,357).

Na osnovu prezentiranih opterećenja na diskriminativnoj funkciji, možemo zaključiti da se maloljetni delinkventi, od adolescenata društveno

² Redosled varijabli u tabeli ne odgovara redosledu pitanja u upitniku. Redosled varijabli dat je prema veličini saturacija varijabli i funkcije.

prihvatljivog ponašanja, prvenstveno razlikuju po tome što su u periodu djetinjstva značajno češće lagali, značajno češće ispoljavali noćne strahove, po tome što su značajno češće ispoljavali zavidljivost i pakost prema braći i sestrama i značajno češće imali problem enureze. Pomenuti problemi su prisutniji kod maloljetnih delinkvenata, nego kod adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja, ali ne možemo tvrditi da su psihosocijalni poremećaji karakteristični samo za maloljetne delinkvente, jer pojedine vrste psihosocijalnih poremećaja nalazimo i kod ispitanika kontrolne grupe.

Na osnovu prezentiranih opterećenja na diskriminativnoj funkciji ne možemo zaključiti da struktura dobro razlikuje grupe. Poremećaji psihosocijalnog razvoja kod maloljetnih delinkvenata se ne grupišu na takav način da je moguće govoriti o njihovoj strukturi. Da bi se moglo govoriti o strukturi, pretpostavlja se da navedeni problemi visoko koreliraju, tako da čine jedinstvo. Ako je moguće govoriti o nekim čvršćim strukturalnim elementima, onda bi njihovu okosnicu činili laganje, noćni strahovi, pakost i zavisnost prema braći i sestrama.

S obzirom da opterećenja na zajedničkoj diskriminativnoj funkciji nisu osobito visoka, ne možemo govoriti o nekim čvršćim strukturalnim razlikama koje bi imale veliku prediktivnu vrijednost. Međutim, određene tendencije postoje, kada su u pitanju laž, noćni strahovi, zavidljivost i pakost prema braći i sestrama koji su izgleda najspecifičniji problemi psihosocijalnog razvoja maloljetnih delinkvenata. Na oba nivoa analize na univarijantnom (jednofaktorska analiza varijanse) i multivarijantnom (diskriminativna analiza) na dimenziji laži se pokazuje najveća značajnost razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe. Osim ispoljavanja laži, ispitanike eksperimentalne grupe karakteriše i učestalo ispoljavanje noćnih strahova, veća zavidljivost prema braći i sestrama i problem enureze. Određene tendencije postoje u pravcu ovih problema, koji su izgleda najspecifičniji problemi psihosocijalnog razvoja maloljetnih delinkvenata. Stoga ćemo u daljoj analizi interpretirati ove tri dimenzije. Kako je varijabla koja opisuje učestalo javljanje enureze relativno blizu granične vrijednosti, ovu varijablu nećemo posebno interpretirati.

7.3. Laž i negativizam

Analizom razlika u strukturi poremećaja psihosocijalnog razvoja ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe, ustanovili smo da je laž najdiskriminativnija dimenzija. Na njoj se pokazuje najveća značajnost

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

razlika između ispitivanih grupa. Ova dimenzija ima najveću participaciju u zajedničkoj diskriminativnoj funkciji. Ona ima i najveću korelaciju sa zajedničkom diskriminativnom funkcijom. Njena participacija iznosi (0,820), dok korelacija iznosi (0,816) (vidjeti tabelu br.4 str.12).

Analizom dobijenih rezultata ustanovili smo da su ispitanici eksperimentalne grupe u periodu djetinjstva znatno češće ispoljavali sklonost laganju, nego ispitanici kontrolne grupe ($\chi^2= 202,4$, $df =1$, $p= 0,000$) (prilog I, tabela br.1.str 19) Od ukupno 115 maloljetnih delinkvenata njih 80 (69,56%) procjenjuje da su u periodu djetinjstva imali ovaj poremećaj u svom razvoju, dok 35 (30,43%) da nisu. Za razliku od ispitanika eksperimentalne grupe, ispitanici kontrolne grupe u 87 % slučajeva procjenjuju da nisu ispoljavali ovaj poremećaj u periodu djetinjstva. U pogledu zastupljenosti ovog psihosocijalnog poremećaja razlika među grupama pokazuje visoku statističku značajnost.

Visoka učestalost javljanja ovog psihosocijalnog poremećaja kod maloljetnih delinkvenata može se objasniti time što ova djeca odrastaju u krajnje neadekvatnoj porodičnoj atmosferi, lišena roditeljske ljubavi, u dubokoj emocionalnoj konfuziji, izložena protivurječnim emocionalno-vaspitnim uticajima roditelja. Veoma rigidni odnosi roditelja prema djeci proizvode kod djece strah, nesigurnost, frustracije. Svoju nesigurnost djeca kompenzuju lažima i negativizmom.

S obzirom na činjenicu da delinkventi iz našeg uzorka u 80% slučajeva potiču iz porodica koje karakteriše ekscesivni alkoholizam oca, njihovo ekscesivno ponašanje može se objasniti, osim kao reakcija na očev alkoholizam, i kao način zadovoljenja svojih potreba. Alkoholičar se prema djeci ponaša neodgovorno i nedosljedno. U pijanom stanju radi zadobijanja dječije ljubavi spreman je da udovolji svim njihovim potrebama, okrećući djecu protiv majke. Frustrirana u zadovoljenju svojih potreba djeca lažu da bi zadovoljila svoje potrebe. Na njihovu laž alkoholičar odgovara agresivnošću. Time se stvara jedan začarani krug.

Neurotična majka razočarana brakom traži u djetetu nadoknadu za svoja životna razočaranja. U svojim postupcima prema djeci ispoljava ona ista svojstva koja su uzrok životnih razočaranja. Zbog osjećaja manje vrijednosti i snažne emocionalne frustriranosti fizički zlostavlja djecu. Postupa sa djecom kruto, zapovjednički, zlostavlja ih na razne načine, naročito čestim tjelesnim kažnjavanjem. Ovakav odnos majke prema djetetu kod djeteta proizvodi osjećanje straha da ne bude ponovo zlostavljano. U ovakvim situacijama djeca lažu da bi izbjegla kaznu.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

Učestalo laganje kod maloljetnih delinkvenata može uticati na tip odnosa koji se uspostavlja sa majkom. Potreba djece da budu prihvaćena veoma je naglašena u periodu djetinjstva. Međutim, u neuspjelom braku dešava se da jedno dijete bude zapostavljeno od strane majke u odnosu na ostalu djecu. Ovo potvrđuju i naši rezultati. Delinkventi iz našeg uzorka u 43% slučajeva percipiraju da su im roditelji poklanjali manje pažnje u odnosu na drugu djecu. S obzirom na ovakav rezultat, učestalo laganje se može objasniti zapostavljenosti jednog djeteta u odnosu na drugo. U takvim situacijama djeca se ponašaju sluganski, dodvoravaju se roditeljima na najrazličitije načine, služe se lažima da bi zadobila pažnju majke. Borba za majčinu ljubav poprima oblik bolesti.

U 38 % slučajeva delinkventi iz našeg uzorka potiču iz razvedenih porodica, te učestala sklonost laganju može biti posljedica razvoda braka roditelja. Nakon razvoda braka, žena se sveti mužu preko djece. Ona onemogućava vidjanje djece sa ocem, podgovara djecu protiv oca. Ovakva razračunavanja roditelja putem perfidnog manipulisanja sa djecom dovode do toga da djeca gube povjerenje u oba roditelja i lažu ih. Laž se može objasniti kao otpor prema takvom ponašanju roditelja. U takvim situacijama nepredvidivog ponašanja roditelja djeca počinju da lažu i da bi zadobila ljubav oba roditelja, jer svako opredjeljivanje za jednog rađa osjećaj krivice.

7.4. Noćni strahovi

Pokazalo se da zajedničku diskriminativnu funkciju visoko definiše i varijabla, koja ukazuje na učestalo javljanje noćnih strahova kod maloljetnih delinkvenata, u periodu djetinjstva. Njena participacija u zajedničkoj diskriminativnoj funkciji iznosi (0,391), dok je njena korelacija sa zajedničkom diskriminativnom funkcijom nešto manja i iznosi (0,262), (vidjeti tabelu br.4 str.12).

Analizom dobijenih rezultata ustanovili smo da su ispitanici eksperimentalne grupe u periodu djetinjstva znatno češće ispoljavali noćne strahove, nego ispitanici kontrolne grupe ($\chi^2= 27,18$, $df = 1$, $p= 0,000$) (prilog I tabela br.2 str 19). Od ukupno 115 maloljetnih delinkvenata njih 59 (50,43%) procjenjuje da su u periodu djetinjstva ispoljavali noćne strahove, dok 56 (48,69 %) procjenjuje da nisu. Za razliku od ispitanika eksperimentalne grupe, ispitanici kontrolne grupe u 87% slučajeva procjenjuju da nisu ispoljavali ovaj poremećaj u periodu djetinjstva. U pogledu zastupljenosti noćnih strahova razlika među grupama pokazuje visoku statističku značajnost.

U objašnjenju učestalog javljanja noćnih strahova kod maloljetnih delinkvenata može se poći od nekoliko pretpostavki. Jedna od njih je da je učestalo javljanje noćnih strahova posljedica učestalog fizičkog zlostavljanja od strane oba roditelja, a naročito oca. Zbog straha od gubitka ljubavi i pažnje supruge, otac alkoholičar može biti u stalnom sukobu sa jednim ili više djece u periodu ranog djetinjstva. Alkoholičar doživljava svoju suprugu kao izvor zavisne gratifikacije, te nije u stanju da prihvati interakciju između žene i djece, doživljavajući djecu kao rivale. Jedno dijete može biti izabrano kao "žrtveno jare, mada to može biti i više djece. Najčešće je u pitanju muško dijete, jer lakoća identifikacije sa djetetom istog pola čini ovo dijete pogodnim žrtvenim jarcem za projekciju svojih vlastitih nedostataka. Projekcija negativnih roditeljskih atributa čini da ono na pogrešan način bude shvaćeno, te da se koristi kao žrtva kriva za sve. Ovakav hostilan i neprijateljski odnos oca prema djeci izaziva kod djece strepnju i strah, osjećanje bespomoćnosti. Većina djece ne uspijeva da izgradi odbrambene mehanizme kako bi se suprotstavila situacijama povezanim sa akutnim stanjima straha. Stoga akutna stanja straha, izazvana fizičkim nasiljem očeva, prethodila su javljanju noćnih strahova.

Kako maloljetni delinkventi iz našeg uzorka u 51 % slučajeva potiču iz porodica očeva alkoholičara, dobijeni nalazi slični su podacima koje nalazimo u literaturi, a odnose se na djecu očeva alkoholičara (Vuletić, 1988.). Međutim naši nalazi pokazuju veći procenat u odnosu na 42,5 % djece alkoholičara koja su ispoljavala noćne strahove, koliko je našla Vuletić, 1988. godine. Ovo je možda posljedica toga što veliki broj delinkvenata iz našeg uzorka potiče iz porodica u kojima je i majka nosilac socijalno-patoloških pojava, što uzrokuje učestalije javljanje ovog psihosocijalnog poremećaja.

S druge strane, ispoljavanje noćnih strahova može biti odraz izrazito konfliktne porodične situacije. Noćni strah se javljao u predškolskom periodu kada je većina djece često prisustvovala scenama fizičkog obračunavanja roditelja i bila umiješana u te nespornosti. Umiješana u roditeljske nespornosti djeca doživljavaju konflikt privrženosti. Jedan roditelj hoće da pridobije dijete za sebe. Dijete je prinuđeno da stane na stranu jednog roditelja. Ovo rađa strah kod djeteta, jer mora biti spremno da izgubi ljubav onog roditelja kojeg odbacuje. Takva situacija dovodi do toga da dijete ne stupa u koaliciju ni sa jednim od roditelja i postaje dezangažovano, tj. sa slabim ili nikakvim emotivnim vezama sa roditeljima. U 23% slučajeva delinkventi iz našeg uzorka su bili dezangažovani, tj. sa slabim ili nikakvim emotivnim vezama sa roditeljima. Ovakva pozicija delinkvenata stvara kod

njih dodatni strah od kazne. Kako su snovi u kontinuitetu sa onim što se dešava u stvarnosti, za očekivati je da će se ispoljiti noćni strahovi.

Noćni strahovi koji se javljaju kod maloljetnih delinkvenata u periodu djetinjstva mogu biti reakcija na višednevno napuštanje djece od strane jednog ili oba roditelja. Djeca su lišena prisustva i brige odrasle osobe, po nekoliko dana ostaju sama prepuštena sebi ili slučajnom nailasku rodbine. U takvoj situaciji, daleko teže posljedice će izazvati loš emotivni odnos sa roditeljima, nego što dijete ne dobija na vrijeme hranu koja mu je u periodu intenzivnog rasta posebno potrebna. Oslanjaju se na pomoć srodnika ili redje na pomoć drugih lica. Višednevno napuštanje djece ima visoku učestalost u populaciji maloljetnih delinkvenata iz našeg uzorka, čak 40%. Kod djece lišene prisustva odrasle osobe najbolniji je nedostatak majke. Takva djeca ne vole da ostaju danju sama u kući, a pogotovo ne noću. Zbog čestog odsustvovanja roditelja, a naročito majke ispoljavaju pojačanu strepnju i napetost (nemiran san i noćne strahove).

Rezultati koje smo dobili su u saglasnosti sa našim očekivanjima da će se noćni strahovi učestalije javiti kod prvorodene djece. Preopterećenost porodičnim poslovima i obavezama teže je pogađala prvorodenu djecu. Prvorodena djeca su bila izložena težim frustracijama, nego mlađa djeca. Zato je i razumljivo učestalije javljanje noćnih strahova kod prvorodene djece.

7.5. Zavidljivo i pakosno ponašanje prema braći i sestrama

Sudeći po veličinama koeficijenata participacije i korelacije sa zajedničkom diskriminativnom funkcijom, zajedničku diskriminativnu funkciju značajno definiše i ova varijabla. Njena participacija u zajedničkoj diskriminativnoj funkciji iznosi (0,357), dok je njena korelacija sa zajedničkom diskriminativnom funkcijom (0,107) (vidjeti tabelu br.4 str.17). Visoki rezultati na ovoj dimenziji pokazuju učestalu zavist i pakost maloljetnih delinkvenata prema braći i sestrama, a niski solidarnost i pretjeranu povezanost.

Analizom dobijenih rezultata ustanovili smo da su maloljetni delinkventi u periodu djetinjstva značajno češće ispoljavali zavist i pakost prema braći i sestrama, nego ispitanici kontrolne grupe. Od ukupno 115 maloljetnih delinkvenata njih 34 (29,56%) procjenjuje da su u periodu djetinstva imali ovaj poremećaj u svom razvoju, dok 81 (70,43%) procjenjuje da nisu. Za razliku od ispitanika eksperimentalne grupe, ispitanici kontrolne grupe u 94% slučajeva procjenjuju da su imali zadovoljavajuće odnose sa braćom i sestrama. U pogledu zastupljenosti zavisti i pakosti prema braći i

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

sestrama razlika među grupama dostiže visoku statističku značajnost ($\chi^2 = 26,59, df = 1, p = 0,000$) (prilog I, tabela br.3, str.20).

Veća učestalost javljanja ovog psihosocijalnog poremećaja kod maloljetnih delinkvenata, može se objasniti poremećenim emocionalnim relacijama sa roditeljima. U nemogućnosti da ostvare adekvatan emocionalan kontakt sa roditeljima djeca su sklona da u braći i sestrama vide glavne krivce za takvo ponašanje roditelja. Nedostatak roditeljske ljubavi i emocionalne topline stvara kod njih osjećanje nesigurnosti. Sklona su da braću i sestre doživljavaju kao rivale, smatrajući da roditelji više pažnje poklanjaju njima. Kod djece se javlja bezrazložna ljubomora, pakost, zavist. Poremećeni odnosi u relacijama unutar sistema braće i sestara dovode do neprekidnih rivaliziranja.

Kako maloljetni delinkventi iz našeg uzorka pored alkoholizma oca u 30% slučajeva percipiraju i alkoholizam majki, učestalo javljanje zavidjivosti i pakosti prema braći i sestrama može se objasniti alkoholizmom oba roditelja. Da bi obezbijedile prostor i vrijeme da nesmetano piju, majke alkoholičarke djeci ostavljaju veliku slobodu. Zbog takvog neodgovornog ponašanja majke, djeca su u stalnom procjepu. Djeca bivaju u potpunosti zanemarena i prepuštena sebi. Mlađa djeca bivaju prepuštena na čuvanje odrasloj djeci. Starija djeca postaju odgovorna za mlađu. U osjećanju visokog stepena odgovornosti starija djeca su sklona fizičkom zlostavljanju mlađe djece. To dovodi do oštarih konflikata među djecom. Takva djeca svoju razočaranost u roditelje kompenziraju ispoljavanjem agresivnosti i netrpeljivosti prema braći i sestrama. Mladja djeca su ispoljavala izrazitu ljubomoru prema starijoj, smatrajući da roditelji više pažnje i ljubavi poklanjaju njima.

Ovo pokazuje da je stav roditelja prema djeci odlučujući za formiranje odnosa među djecom. Kvalitet odnosa doprinio je opštoj porodičnoj atmosferi, a time posredno uticao na kasnije javljanje delinkventnog ponašanja. Da bi skrenula pažnju na sebe, ova djeca veoma rano počinju da bježe iz škole, druže se sa asocijalnim grupama i sama počinju sa asocijalnim ponašanjem.

Ovaj nalaz našeg istraživanja saglasan je i sa rezultatima empirijskog istraživanja (Miladinović, Konstantinović, Đurđić 1992). Često javljanje zavidljivog i pakosnog ponašanja prema braći i sestrama kod maloljetnih delinkvenata našli su i autori (Miladinović, Konstantinović, Đurđić, 1992). Ovi autori ističu da je naročito kod maloljetnih prestupnica izražen ovakav

odnos prema braći i sestrama. Prema njima maloljetne prestupnice su prema starijoj braći i sestrama ispoljavale pakost i izrazitu ljubomoru.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Fokus rada bilo je utvrđivanje strukturalnih razlika između maloljetnih delinkvenata i adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta psihosocijalnih poremećaja koji su se javljali u periodu ranog djetinjstva. Tražili smo i odgovor na pitanje koji su najznačajniji psihosocijalni poremećaji koji diferenciraju maloljetne delinkvente od adolescenata društveno prihvatljivog ponašanja.

Osnovna hipoteza našeg istraživanja odnosila se na očekivanje da će se pokazati statistički značajne razlike između ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe u vrsti i intenzitetu poremećaja psihosocijalnog razvoja. Ovu hipotezu potvrdili smo analizom podataka putem univarijantnih i multivarijantnih statističkih metoda: analize varijanse i diskriminativne analize. Univarijantnom analizom varijanse je utvrđeno da su se na 5. od 8. posmatranih varijabli pokazale statistički visoko značajne razlike između aritmetičkih sredina grupa. Na varijabli 84.(tikovi) i 88.(mucanje) razlike između aritmetičkih sredina ispitivanih uzoraka dostižu nešto niži stepen statističke značajnosti. Na varijabli 83. (grickanje noktiju) razlike ne dostižu stepen statističke značajnosti.

Diskriminativna analiza je pokazala da jedna zajednička diskriminativna funkcija značajno razdvaja grupe. Ova funkcija definisana je na jednom kraju učestalim laganjem, učestalim prisustvom noćnih strahova, učestalim ispoljavanjem pakosti i zavidljivosti prema braći i sestrama. Ove osobine karakterišu grupu delinkvenata. Drugi kraj funkcije definisan je suprotnim karakteristikama i odlikuje ispitanike kontrolne grupe. Na univarijantnom i multivarijantnom nivou analize na dimenziji laži pokazala se najznačajnija razlika. Ustanovili smo da je laž najdiskriminativnija dimenzija. Osim nje, grupe diskriminišu učestalo javljanje noćnih strahova i učestalo ispoljavanje zavidljivosti i pakosti prema braći i sestrama. Pokazalo se da su ovo najspecifičniji problemi psihosocijalnog razvoja maloljetnih delinkvenata.

Rezultati našeg istraživanja sugerišu da su roditeljski postupci prema djeci u periodu ranog djetinjstva od krucijalne važnosti za psihosocijalni razvoj djece. Dobijeni rezultati daju osnovu za zaključak da postoji povezanost između neprihvaćenosti u porodici i psihosocijalnih poremećaja u adolescentnom

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
 „Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
 društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
 psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

dobu. Rezultatima smo pokazali da su djeca zlostavljana u periodu ranog djetinjstva, pod visokim rizikom za nastanak psihosocijalnih poremećaja. Posebno je ugrožena kategorija predškolske djece. Rezultati našeg istraživanja impliciraju neophodnost preventivnog rada na problemima zlostavljanja djece. Dobijeni indikatori mogu poslužiti u izradi strategije primarne prevencije maloljetničke delinkvencije, preventivnog rada sa roditeljima i djecom koja su pod rizikom za nastanak psihosocijalnih poremećaja. Prevencija bi trebala da bude fokusirana na porodicu, školu, jer najveći broj djece potiče iz porodica koje nisu dostupne nikakvoj vrsti tretmana.

PRILOG 1

Tabela br.1 Da li si često lagao (la) bez vidljivog razloga ?

Da li si često lagao (la) bez vidljivog razloga ?	Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa		Σ	
	F	%	f	%	f	%
Frekv % vertikalne % horizontalne						
Da	80	30,18 80 69,56	20	7,54 20 13,33	100	37,73
Ne	35	13,20 21,21 30,43	130	49,05 78,78 87	165	62,26
Σ	115	(100,00)	150	(100,00)	265	(100,00)

Hi –kvadrat = 87,60

r = 0,58

df = 4

p = 0,00

C = 0,49

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
 „Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
 društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
 psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

Tabela br.2 Da li si se noću suviše plašio (la), budio (la) iz sna tražio (la) da spavaš sa roditeljima?

Da li si se noću suviše plašio (la), budio (la) iz sna, tražio (la) da spavaš sa roditeljima ?	Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa		Σ	
	f	%	f	%	f	%
Frekvencije %vertikalne % horizontalne						
Da	59	22,26 66,29 51,30	30	11,32 33,70 20	89	33,58
Ne	56	21,13 31,81 48,69	120	45,28 66,18 80	176	66,41
Σ	115	(100,00)	150	(100,00)	265	(100,00)

Hi –kvadrat = 27,18

r = 0,32

df = 4

p = 0,00

C = 0,30

Tabela br.3 Da li si ispoljavao (la) pakost i zavist prema braći i sestrama?

Da li si ispoljavao (la) pakost i zavist prema braći i sestrama?	Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa		Σ	
	f	%	f	%	f	%
Frekv %vertikalne % horizontalne						
Da	34	12,83 79,06 29,56	9	3,39 20,93 6	43	16,22
Ne	81	30,5 36,4 70,43	141	53,20 63,51 94	222	83,77
Σ	115	(100,00)	150	(100,00)	265	(100,00)

Hi –kvadrat = 26, 59

r = 0,31

df = 4

p = 0,00

C = 0,31

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – T. Vujović
„Strukturalne razlike između maloljetnih delinkvenata i adolescenata
društveno prihvatljivog ponašanja u percepciji vrste i intenziteta
psihosocijalnih poremećaja”, (str. 129-154)*

LITERATURA

- (1) ANN BOOKER, LOPER. (2000). *Femile juvenile delinquency, Risk Factors and promising interventions*, Institute of Law, *Psychiatry, Public Policy*, University of Virginia .
- (2) BANJANIN-ĐURIČIĆ, N. (1998). *Udarac po duši, Sociološka studija zlostavljanja djece u porodici*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (3) BARBER, B.K. (1996). *Parental psichological control: Revisiting a neglected construct. Child Development, 67, 3296-3319.*
- (4) ĐUKANOVIĆ, B.(1979). *Alkoholizam i porodica*. Beograd: Privredna štampa.
- (5) EKERMEN, V. N. (1987). *Psihodinamika porodičnog života, dijagnoza i liječenje porodičnih odnosa*. Podgorica: Grafički zavod,
- (6) ENGLISH, D.J (1998). *The Extent and Consequences of Child Maltreatment, U: The Future of Children, Protecting Children from abuse and Neglect, Vol.8, Number 1, 39 -53.*
- (7) ERLIH, V. (1971). *Jugoslovenska porodica u transformaciji*. Zagreb: Liber.
- (8) GASSNER S. MURRAY, E. (1999). *Dominance and Conflict in the interactions between*
- (9) HIRJAN, F. I SINGER, M. (1971) *Krivično pravni aspekti zaštite prava na odgoj i uzdržavanje*. Zagreb: Republički zavod za socijalni rad.
- (10) HRNČIĆ, J. (1996). *Karakteristike funkcionisanja porodica maloljetnih delinkvenata, U: Časopis za kliničku psihologiju i socijalnu patologiju, 3, 1-2 str. 356-372.* Beograd: Filozofski fakultet
- (11) HRNČIĆ, J. (1999). *Delinkvent ili pacijent*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- (12) JAKOVLJEVIĆ, V. (1970). *Uvod u socijalnu patologiju*. Beograd: Naučna knjiga.
- (13) JAŠOVIĆ, Ž. (1991). *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
- (14) KASHANI J.H, BURBACH D.J, ROSENBERG T.K. (1998). *Perception of Family Conflict Resolution and Depressive Symptomatology in Adolescents, Journal of American Academy Child and Adolescent Psychiatry, 27, 1, str.42-48.*
- (15) KNEŽEVIĆ, G. (1994 a). *Mjerenje i porodično funkcionisanje - predlog novog instrumenta. U: Časopis za kliničku psihologiju i socijalnu patologiju, br.1 str. 251-257.* Beograd: Filozofski fakultet.

- (16) KNEŽEVIĆ, G. (1994b). *Tipologija porodica i ličnost maloljetnog delinkventa*, Magistarski rad. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- (17) KOŠIČEK, M. (1989). *Antiroditelji*. Sarajevo: Svjetlost
- (18) KRKELJIĆ, LJ. (1997). *Adolescencija*, U: *Socijalna sigurnost*, Časopis za socijalnu i defektološku misao br.1-2, 147-150. Podgorica: Društvo socijalnih radnika i društvo defektologa.
- (19) KUBURIĆ, Z. (2001). *Porodica i psihičko zdravlje djece*. Beograd: Čigoja štampa.
- (20) LACKOVIĆ – GRGIN K. (1982). *Roditeljski stil rukovođenja i socijalno ponašanje učenika* U: *Zborniku br.15, Institut za pedagoška istraživanja*. Beograd: Prosvjeta.
- (21) LARRY SIEGEL, JOSEPH SENA, (2000) *Juvenile Delinquency: Theory, Practice, Law, Seventh Edition*. Washington: National Center for Juvenile Justice.
- (22) MIJANOVIĆ, M. (1993). *Primjena χ^2 testa u sociološkim istraživanjima*, U: *Luča, Časopis za filozofiju i sociologiju* br.1, str. 115-122, Nikšić: Filozofski fakultet.
- (23) MIJANOVIĆ, M. (2000). *Izbor statističkih metoda*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- (24) MILADINOVIĆ, KONSTANTINOVIĆ, ĐURĐIĆ (1992) *Kriminalitet maloljetnica*, Beograd.
- (25) OPAČIĆ, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- (26) *parents of normal and neurotic children*. U: *Journal of abnormal Psychology*, Vol. 74, No.1, 33-41.
- (27) PATTERSON G. R., REID J.R., DISHION, T.J. (1992). *Antisocial Boys*. U: *A social international Approach*, Vol. 4, Castalia Publishing Company, Eugene.
- (28) RADOVANOVIĆ, D., PETROVIĆ, M. (1977). *Prestupništvo maloljetnika, bježanje od kuće, bježanje od škole*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (29) ROHNER R. P. (1984). *Handbook for the study of parental Acceptance and rejection, Measurement of parental Acceptance - Rejection Center for the study of parental Acceptance and Rejection*, CT, O6268, USA.
- (30) ROHNER R.P., HAHN B. C. & ROHNER E. C. (1980). *Social –class differences in perceived parental acceptance – rejection and self evaluation among Korean –American Children*, U: *Behavior Science Research*, 15, 55-56.

- (31) RONER E.C., RONER R.P & ROLL S. (1980). Perceived parental acceptance - rejection and children' s reported behavioral dispositions: A comparative and intracultural study of American and Mexican children, U: *Journal of Cross –Cultural Psihology*, 11, 213 - 231.
- (32) SCHAFFER I EMERSON (1964). Razvoj socijalne vezanosti u ranom djetinjstvu, U: *Proces socijalizacije kod djece*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982.
- (33) STOJAKOVIĆ, V. (1984). *Zlostavljanje djece*. Beograd: Institut za socijalnu politiku.
- (34) VUJOVIĆ, TATJANA (2006) *Uticaj roditeljskog zlostavljanja i zanemarivanja djece na javljanje delinkventnog ponašanja*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore.
- (35) VULETIĆ, Z. (1988). *Djeca alkoholičara*. Gornji Milanovac: Dječije novine.

STRUCTURAL DIFFERENCES BETWEEN JUVENILE DELINQUENTS AND LAW-ABIDING ADOLESCENTS IN THE PERCEPTION OF THE TYPE AND INTENSITY OF THE PSYCHO-SOCIAL DISORDERS

This paper explores structural differences between the juvenile delinquents who are victims of parental abuse and the law-abiding delinquents, in the perception of the type and intensity of psycho-social disorders which occurred in the early childhood. This research includes 265 interrogated persons at the age of 15 to 18. The participants of the experimental group and those of the control group perceived and commented on the type and intensity of the psycho-social disorders on the basis of a specially constructed questionnaire. In order to define the basic psychosocial disorders which establish a difference between juvenile delinquents and their law-abiding peers, we applied to the psychosocial disorders scale, comprising 8 variables from the questionnaire, first the one-factor analysis of the variant, and then the canonical discriminatory function. The results obtained on both levels indicated that the most frequent disorders include lying, night fears, envy and malice toward the siblings.

KEY WORDS: *juvenile delinquents / adolescence / psycho-social disorders / parental abuse and neglect.*

PROFESIONALNI I ORGANIZOVANI KRIMINALCI: SLIČNOSTI I RAZLIKE*

Zlatko Nikolić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Nema dana da se u štampanim ili elektronskim medijima ne pojavi neka vest o novootkrivenoj mafiji, o dejstvu specijalnog tužilaštva, policijskim akcijama i slično. Javnost je zatrpana vestima da kod nas sve vri od organizovanih mafija i da ničega drugog nema u sferi kriminaliteta, osim "mafije". Šta je to mafija i organizovani kriminalitet i koje su to njegove vidljive karakteristike? Postoji li i neki drugi oblik kriminaliteta ili je svaki kriminal organizovan po principima funkcionisanja mafije.

KLJUČNE REČI: profesionalni kriminalitet / organizovani kriminalitet / klasifikacija / tretman / posledice

UVOD U PROBLEM

Kada u tzv. "crnim hronikama" vidimo vesti da su se razračunavali tzv. "žestoki momci" i odmah pored toga da je akcijom neke od policijskih uprava i tzv. specijalnog tužilaštva pohapšena prosvetna, lekarska, drumska, duvanska ili neka druga mafija, onda nemamo pravu sliku ko je "mafija" a ko nije, jer su po njihovim opisima delovali isto. Tako se, hotimice ili nehotice, pravi zbrka u javnom mnjenju protiv koga se ko bori, šta je mafija, a šta nije i gde spadaju ti u novinama i na televizijama egzotično opisani "žestoki momci". Problem, međutim, ne bi postojao kada bi to bila samo zbrka pojmova, već nastaje onda kada se on aplikje

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zlatkon@ptt.rs

i na reagovanje sudova i reagovanje obične javnosti, na koju službene informacije ostavljaju i te kako jak utisak. Kada tome dodamo televizijske storije o "spektakularnoj" akciji hapšenja, na primer, carinske mafije, u kojima specijalne jedinice naoružane "do zuba" obaraju na zemlju i vezuju "mafijaše" u suknjama (žene carinike), bez oružja i bez otpora, onda se postavlja pitanje kakva je to mafija i, pravnički, šta je sa prezumpcijom nevinosti? Nekome je, očigledno, bilo važno da to bude "mafija", bez obzira na pojmovno značenje, ali sa očekivanim "političkim" poenima onih koji su to navodno otkrili i onih koji su to izveli, odnosno, njihovim šefovima. Iza toga i tako spektakularnih hapšenja prethodne "mafije" nastaje ćutanje i sudsko tapkanje u mestu, a otkriva se neka nova "mafija". Niko kriv i niko odgovoran, jer policijska i "polutužilačka" istraga i dalje nemaju prođu na ovim prostorima zbog postojanja dva važeća i, istovremeno, nevažeća Zakonika o krivičnom postupku, za čije postojanje takođe niko nije kriv. Šta je onda mafija ako je toliko ima, a šta su bande kriminalaca, kojih takođe ima i mogu da sarađuju sa "mafijom"?

Problem bandi ili profesionalnih grupa kriminalaca, inače, nije bio nepoznat na ovim prostorima i ranije, ali su njihove delatnosti bile drugačije i nisu tako mnogo ugrožavale svet oko sebe. Međutim, sa tranzicijom i privatizacijom svega i svačega, za već postojeći opšti interes i individualne potrebe iste za sve, ukazale su se nove mogućnosti, kako običnim građanima da se "snađu", tako i kriminalcima da to isto urade. Tako se kriminalci "iznenada" pojavljuju u vidu "zaštitnika" nečije radnje, kafića ili slično, a u kriminologiji zapadnih zemalja je to odavno bilo poznato kao reketiranje. Mi smo na to, očigledno, tek počeli da se navikavamo, jer bismo inače znali šta je šta, pa ne bismo zbog koincidencije u kojoj je jedna banda profesionalnih kriminalaca prerasla u organizovani kriminal mešali "babe i žabe". Činjenica je, međutim, da je ne samo zbog naše neukosti u razlikovanju jednog i drugog došlo do zbrke u pojmovima, već je na to uticala i "neukost" naših novo komponovanih moćnika, koji u nameri da ostvare neki kratkoročni cilj traže pomoć i od profesionalnih bandi. Tako ta sprega između aktuelno moćnih, sa jedne strane i aktuelno "žestokih momaka" sa druge dovodi do zabune i shvatanja da je sve to organizovani kriminalitet. Policiji i tužilaštvima je to, svakako, već jasno, ali ni jednima ni drugima nije konjuktorno da "ispravljaju" nešto što od njih niko i ne traži. Zato će sve to što nam se dešava za javnost i medije i nadalje biti delo mafije i organizovanog kriminaliteta, ali, da li je to baš tako?

PROBLEMI KLASIFIKACIJE KRIMINALITETA

Kriminolozi, policija, sudije i tužioci su oduvek želeli da budu precizni u onome o čemu govore i zbog toga uvek nastoje da njihova delatnost bude jasno pojmovno određena. Ali, taj idealni tip metodološki nije uvek moguć, pa je sve drugo što nije moglo biti idealan tip najčešće ličilo na improvizaciju. Tako je verovatno i došlo do pojmovne zbrke, o kojoj smo napred govorili. Da bi se to izbeglo i ublažilo, u kriminologiji je načinjeno nekoliko pokušaja koji, manje ili više, objašnjavaju i opisuju određene kategorije i klase kriminaliteta, mada se svima mogu staviti i određene metodološke zamerke.

Kriminološka nastojanja da se napravi preciznija klasifikacija kriminaliteta je, može se reći, proizašla iz nezadovoljstva zbog veoma rasprostranjenog korišćenja tzv. pravničke ili pravne klasifikacije kriminaliteta. Ova klasifikacija, naime, kriminalno ponašanje određuje prema zakonskim nazivima dela i prestupa i ne pravi razliku između lica koja vrše ista krivična dela. Na taj način, zapravo, ova klasifikacija stvara lažni utisak o homogenosti kategorija kriminalaca i time nagoveštava da se oni ograničavaju samo na jedan određeni oblik prestupa, za koji su uhvaćeni i kažnjeni u određeno vreme. Budući najlakšom za navodno razumevanje problema koji nas tišti, ova klasifikacija je i sada najrasprostranjenija u sudskoj i penološkoj praksi. Međutim, iz tog praktičnog stanja shvatanja i definisanja kriminalnih postupaka proizilaze i praktične posledice po kriminalce. To se u prvom redu odnosi na načine hapšenja i tretmana pri hapšenju, kako smo ih u uvodu delimično opisali, a zatim na odnos tužilaca i istržnih sudija u pogledu procenjivanja društvene i procesne opasnosti, te određivanju mere pritvora. Takođe, takvo shvatanje i definicija kriminalne radnje utiče i na odluku suda, koji zbog pravne kvalifikacije dela ima tačno određeni krivičnopravni okvir i kazne od - do.

Druga i ne manje bitna posledica pravne klasifikacije je postupanje zatvorskih službi u tretmanu tako definisanih kriminalaca, jer nema upravnika zatvora koji će se usuditi da prosudi o tretmanu osuđenog na osnovu nalaza prijemnog odeljenja o aspektima ličnosti, već na osnovu "imidža" koji su mu nametnuli policija, tužioci, sud i mediji¹. Konačno, kao treća posledica ove pravne klasifikacije, jeste eliminisanje uslova za individualizaciju kazne prema aspektima ličnosti prestupnika, za šta se

¹. Nije nepoznato da su se tretmani nekih od "poznatijih" osuđenika menjali posle pisanja u štampi ili posle promene neke od vlada. Pri tome, svi drugi penološki i ostali aspekti nisu bili važni, iako bi zakoni trebalo da budu isti za sve.

zalažu svi međunarodni akti i domaće kazneno zakonodavstvo. Tako će "opasan kriminalac" sa početka izdržavanja kazne i tretmanske klasifikacije od strane upravnika, ostati "opasan kriminalac" za sve vreme izdržavanja kazne, a to znači i minimalne ili nikakve šanse za pogodnosti, pomilovanje, uslovni otpust i drugo.

Da bi se izbegli nedostaci ove zakonske ili pravne klasifikacije, nužno je da se shvati da klasifikacija kriminaliteta nema za zadatak da objasni uzroke pojave, već samo da opiše vidove ispoljavanja radi njihovog lakšeg identifikovanja. Zbog toga nije adekvatno da se društvena reakcija na delo, pre nego samo delo, uzima kao parametar za klasifikaciju dela, jer u različitim sredinama ista ponašanja ne moraju biti kriminalna i kažnjiva.

Ni drugačiji, personalistički pristup, nažalost, ne rešava probleme zabune u klasifikovanju kriminalaca. Iako je ovaj pristup na prvi pogled dijametralno suprotan od pravnog ili zakonskog definisanja, jer je usmeren na ličnost prestupnika, on takođe koristi krivično delo kao osnovnu tačku. Razlika je samo u tome što personalistički pristup polazi od aktera do dela, kao krajnje destinacije, a zakonsko klasifikovanje polazi od dela do aktera, dakle obrnuto. Na taj način se ponovo stvara lažna impresija o homogenosti određene kriminalne kategorije, koja je sada sa zakonskog određenja prebačena na nivo ponašanja, odnosno, na shvatanje da slične osobene vrste vrše slične prestupe².

Mejhev - Moro-ova³ klasifikacija je, pak, pokušaj da se kriminalaci klasifikuju prema njihovim načinima življenja, pa je Mejhev kriminalce podelio na one koji se kriminalom bave profesionalno i na slučajne kriminalce. Po njemu su profesionalni kriminalci one osobe koje od toga žive i zbog toga se koncentrišu uglavnom na imovinske delikte, a slučajni su oni koji to samo povremeno budu, da bi se posle toga vratili svom pređašnjem zanimanju i poštenom radu. Moro je ovoj klasifikaciji dodao i treću kategoriju, tzv. kriminalce iz navike.

Ova klasifikacija, međutim, kao i Lindsmit-Danhamova klasifikacija, koja se oslanja na ovu i dopunjuje je u mnogim delovima, jesu samo pokušaji stereotipiziranja kriminalne fenomenologije, jednako kao i najrasprostranjenija zakonska klasifikacija. To isto važi i za Reklesovu klasifikaciju o kojoj će nadalje biti reči, s tim što je ova klasifikacija po kriminalnim karijerama najbliža stereotipima po zakonskoj i personalističkoj klasifikaciji.

². Prema, Korn, R.; McCorkle, L.: *Criminology and Penology*, New York-London, (1964.) str. 189-192.

³. Vidi, Nikolić, Z.: *Kriminologija sa socijalnom patologijom*, Narodna knjiga, Beograd, (2000.) str 241.

Deleći kriminalce po šablonima kriminalne karijere, Valter Rekles je definisao tri grupe kriminalaca po karijerama i to na: obične kriminalne karijere, profesionalne karijere i organizovane kriminalne karijere⁴. Kriminalci sa običnom kriminalnom karijerom su, prema ovoj klasifikaciji, uglavnom grupa u koju spadaju konvencionalni imovinski prestupnici: provalnici, pljačkaši, falsifikatori, proneveritelji, sitni lopovi i dr. Oni inače u kriminalnom svetu predstavljaju "nižu radničku klasu" i potiču iz siromašnih i dezorganizovanih domova i sredina.

Drugu grupu po ovoj podeli čine profesionalni kriminalci i tu spadaju profesionalni džeparoši, podmukli kradljivci iz prodavnica, banaka, kacerarija, robnih kuća, juvelirnica putem zamene predmeta, organizatori dogovorenih igara, proturanje lažnih čekova, kartica, hartija od vrednosti, učenjivači drugih kriminalaca, falsifikatori novca, slika i slično.

Treća klasa organizovanih kriminalaca se razlikuje od prve dve po čvrsto organizovanoj hijerarhiji uloga u kriminalnom sindikatu. Takva organizacija zahteva efikasnu administrativnu kontrolu svakog pojedinca u njoj, pa po tome organizovani kriminalci imaju veću sličnost sa legitimnim biznisom, nego sa konvencionalnim kriminalom.

Sve ove klasifikacije, međutim, nemaju za zadatak da objasne uzroke kriminalnog ponašanja pojedinaca, kako smo već naveli, već da bliže odrede bar stereotipije za određene grupe kriminalaca. Reklesova klasifikacija nam se stoga čini kompletnijom, jer kriminalna karijera u sebi sadrži i predominantne delikte iz zakonske klasifikacije, ali i aspekte ličnosti kriminalaca, odnosno, sistem uloga koje oni prema svojim osobenostima prihvataju i "igraju".

PROFESIONALNI KRIMINALCI

Sama reč profesionalni kriminalac već ukazuje na način nečijeg življenja, u ovom slučaju kriminalaca, ali i na određeni nivo u tom zanimanju ili načinu života. Prema tome, kada pomenemo profesionalne kriminalce, pod tim podrazumevamo ljude - prestupnike, koji svoju egzistenciju obezbeđuju kriminalnim radnjama i to, najčešće, u jednoj ili dve vrste kriminalnih specijalnosti. Profesionalni kriminalci su, dakle, ljudi koji žive od svojih profesionalnih veština, ali na nedozvoljeni način i oni sebe ne smatraju ništa manje vrednim od bilo koje druge profesije. Prema nekim opisima koje sami o sebi daju u zatvorima, oni sebe smatraju "klasom" i

4. Prema, Korn, R.; McCorkle, L.: *Criminology and Penology, op cit. str197-199.*

preziru amatere. Njihova kriminalna karijera, inače, nije započela od malena, kao kod običnih prestupnika (osim džeparoša), već su se pre toga obično bavili zanimanjem za koje su se školovanjem opredelili. Usavršivši sebe u nekoj od finesa svoga zanimanja, a neispunjenih aspiracija i nezadovoljni priznanjima u socijalnoj sredini, uz nedovoljno ili neadekvatno internalizovane vrednosti, oni lako svoja umenja pretaču u kriminalna. Zbog svog narcizma i egoizma ovi, u osnovi, pseudosocijalni tipovi ličnosti lako prelaze u antisocijalne posle stigmatizacije zbog zasluženih kazni⁵. Oni, takođe, nemaju izraženiju sposobnost za empatiju, ali to kompenzuju iracionalnim shvatanjem "časti" i kodeksa svoje "profesije". Zato se i druže sa sebi sličnima, ali nisu homogeni kako to spolja izgleda. U tom svetu se, naime, radi o izrazitim individualcima, koje samo nužda tera na solidarnost: nepoverenje sredine, stalne policijske provere i drugo. Kada se i kao takvi udružuju za neki "posao" profesionalni kriminalci to čine ad-hok i nemaju čvrstu hijerarhiju, u pogledu naređivanja i određivanja poslova. Najviše što priznaju drugima je "prvi među jednakima" u tačno određenom poslu, a to važi i u pogledu deobe plena. Za određene specifične "poslove" oni se ne libe da kooptiraju nekog takođe poznatog profesionalca u toj sferi.

Najčešći vidovi kriminalnih aktivnosti profesionalnih kriminalaca su visokoprotivne akcije, koje ne zahtevaju grubu silu i nasilje, već nadmudrivanje žrtve ili čuvara određene vrednosti (čuvare banke, juvelirnica, štedionica, pošte i slično). Zbog toga se sa promenama uslova života, promenom profesija i vrednosnog sistema u društvu, menjaju i uske profesionalizacije kriminalaca i njihove aktivnosti, pa više nema specijalista za presretanje trgovačkih karavana, već stručnjaka za presretanja transporta novca, obijanje kasa, eliminisanje alarmnih sistema, video nadzora i slično. Jedino što je opstalo sa protokom vremena je profesionalno džeparenje, a sve druge aktivnosti profesionalnih lopova su poprimile nijanse koje su uslovile savremenija sredstva zaštite. Tako su krađe iz samoposluga i robnih kuća već komplikovanije sa detektorima za proknjižene bar kodove, video nadzorom i drugim, te sličnom ili sofisticiranijom zaštitom juvelirnica, bankomata, hotelskih soba i slično.

Profesionalni kriminalci su oduvek bili problem svih policija sveta, iako, kao takvi, imaju svoj "pečat" u svom "zanatu". To je i iznudilo međunarodnu saradnju policije u vidu INTERPOL-a i razmenu podataka o takvim grupama i "specijalcima". Profesionalni kriminalci, pak, nemaju

⁵. Vidi o pseudosocijalnim i antisocijalnim tipovima ličnosti u: Nikolić, Z.: *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja (drugo dopunjeno izdanje)*, IKSI, Beograd, (2005.) str. 158-159.

formalnopravnu i ugovorima obezbeđenu saradnju, ali oni, na svoj način, ipak uspevaju da budu "bliži susedi jedni drugima", nego što to uspevaju svetske policije preko INTERPOL-a. Običan svet se, zbog toga, pita kakvi su to ljudi i kako ih na vreme prepoznati, pogotovo od vremena kada je pojava INTERNET-a omogućila tzv. kompjuterski kriminalitet i prevare visokosofisticiranog tipa. Oni, međutim, kao ni džeparoši ne izgledaju tako kako ih obična javnost zamišlja, a na osnovu slika iz stripova i filmske industrije. Profesionalni kriminalci, kao ni svi drugi ako nisu bolesnici, nemaju posebne spoljne odlike, već su po spoljnjem izgledu isti kao i mi ostali, uglađeni su i socijalizovani, ponekad poliglote i kozeri, odnosno, ličnosti sposobne da menjaju uloge i uspešno ih igraju. U tome se oni ne takmiče samo sa žrtvom ili organima reda koje treba nadmudriti, već i sa smim sobom, pa im je, kada su već u zatvoru, najžalije što su napravili takav i takav propust i tako "bedno" pali. Taj lični gaf je za njih najbolniji, a ne osuda socijalne sredine i pripadajuća stigma. Zato i u zatvorima nastavljaju da igraju ulogu "više klase" i ne žele da ih porede sa običnim "amaterima", "jajarama", "secikesama" i "kokošarima", kako sa prezirom nazivaju tzv. obične kriminalce.

Prema životnim navikama oni su neumereni i nastoje da imitiraju džetset, pa često borave u skupim letovalištimu i restoranima, na modnim revijama, izložbama, aukcijama i slično, iako su svesni da su tu najranjiviji. Međutim, njihov egoizam ih tera i na saradnju sa policijom, kada treba da brane "svoj imidž" i ako im to obezbeđuje neku satisfakciju, budući da su kao tipovi ličnosti pseudosocijalni. Socijalno poreklo im je, osim kod džeparoša, srednjeg nivoa i zato im je za specijalizaciju školovanjem u nekoj profesiji to bila prednost u odnosu na džeparoše. Veoma su mobilni, a sve rasprostranjenija i sve prisutnija anomija u velikim gradovima im sasvim odgovara. Zbog toga ih i nema u manjim sredinama gde se svi znaju, jer je igranje veće uloge od pripadajuće moguće samo u nepoznatoj sredini. Oni i inače smatraju da im ovozemaljske vrednosti i uživanja pripadaju po pravu njihove sposobnosti, koje na njihovu žalost nisu dovoljno ni adekvatno procenjene u sredinama gde ih dobro poznaju.

Vreme anomije i sve veće otuđenosti stanovništva je uslovalo poslednjih decenija, pojavu posebne vrste profesionalnih kriminalaca, odnosno, prevaranata u vidu iscelitelja, "mesija", "gurua" i drugih raznih "proroka". Razlog može da se vidi i u priznanju jednog od vođa jedne američke sekte, da je najlakše da se neko obogati bez rada ako formira sektu. Otuda i procvat raznih sekta, "mesija", "proroka" i drugih lidera. Ali, u ovom domenu je ono što se zna o sektama i drugim grupama samo vrh "ledenog brega", na šta su nas nedavno upozorila i otkrića štampe u nekim zemljama. Treba,

međutim, očekivati da će se ovaj problem profesionalnih kriminalaca i nadalje susretati u različitim vidovima, a saglasno promenama u životu ljudi i dejstvu sve veće i veće otuđenosti ljudi. Mobilnost profesionalnih kriminalaca će, treba očekivati, rasti saglasno razvoju mobilnosti i otuđenosti savremenog čoveka, a policija i drugi sistemi zaštite će uvek, kao i do sada, biti za jedan korak iz njih.

ORGANIZOVANI KRIMINALCI

Za razliku od profesionalnih kriminalaca koji samo naizgled deluju kao organizovana družina, organizovani kriminalci su sindikalno povezani čvrstom hijerarhijskom vezom sa centralom, koju oni lično čak ni ne poznaju. Organizovani kriminalac je, stoga, samo najamni radnik za tačno određene poslove u "udruženju" i on samo izvršava zadatke i poslove koji mu se od vrha postavljaju. Zbog toga je on pod strogom administrativnom kontrolom svog neposredno nadređenog, a on od sledećeg i sve do vrha. Sopstvena inicijativa ili tzv. solo akcije se ne praštaju, a kazne su veoma rigorozne.

Kao tipove ličnosti organizovane kriminalce karakteriše višeslojnos i to od vrha piramide do dna. Tako je predominantna karakteristika višeg i komandnog sloja neke organizovane kriminalne organizacije pseudosocijalnost, jer oni moraju da igraju višestruke uloge u odnosu na spoljnu sredinu. Nezamislivo i neuspešno bi bilo, na primer, da šefovi organizovane kriminalne družine ne umeju i ne uspevaju da uspostave kontakte sa odgovarajućim strukturama vlasti, sve do najviših, a za to im ne treba samo novac koji mogu da imaju, već i "uljudnost", visoki stil življenja i poznavanja društvenih vrednosti. Kada bi, uostalom, neki neurotični ubica pokušao da ostvari takvu komunikaciju i kontakte sa ljudima na vlasti (policijske, sudske, izvršne), on to ne bi mogao ni zbog svog ponašanja, niti zbog svih drugih svojih odlika koje ne može kao neurotičar da sakrije. Ali, u organizovanom kriminalitetu, odnosno u njegovoj strukturi, takve uloge i tipovi ličnosti su takođe dobrodošle, sve dok obavljaju svoje zadatke na "propisani" način. Zbog toga se u organizovanom kriminalitetu susreću i antisocijalni i asocijalni tipovi ličnosti, koje ovde ne možemo posebno opisivati⁶.

Kriminalni svet, kako je već poznato, spada u "najgostoljubivije poslodavce", jer ne traži ni preporuke bivših poslodavaca, niti školske diplome, kao ni socijalno poreklo. U njemu je svako ko nešto zna, bez

⁶. Vidi navedeni rad, str. 159.-160.

obzira na raniju kriminalnu karijeru, dobrodošao ako poštuje zatečene odnose i pravila za ponašanje. U organizovanom kriminalitetu su zato uloge svakog pojedinca striktno omeđene i kontrolisane, a one se biraju prema afinitetu i sposobnosti za neku od njih. Razlog pak koji ove kriminalce vodi u organizovani i hijerarhijski uređeni svet, a ne u samostalne profesionalne ubice, reketaše, obijače ili slično je upravo njihov tip ličnosti.

Za razliku od profesionalnih kriminalaca koji su narcisoidni i egoistični i koji saglasno tim odlikama primenjuju sasvim određene mehanizme odbrane ličnosti, kao što su racionalizacija, projekcija, regresija i agresija, organizovani kriminalci koriste autoritarnost kao mehanizam. Ovaj mehanizam se odlikuje težnjom pojedinca da se odriče svoje nezavisnosti i individualnosti i da se sjedinjuje sa nečim većim i moćnijim od njega: sa bogom, nacijom, vođom, šefom i slično⁷. Time ove ličnosti, zapravo, nastoje da se oslobode osećaja nepodnošljive usamljenosti i nemoći u socijalnoj sredini, koja je uzrokovana njegovom ulogom, položajem i statusom u njoj. Zbog toga se, po pravilu, regrutuju iz autsajderskih etničkih, rasnih, socijalnih ili drugih sredina, budući da im je to jedini način za socijalnu promociju⁸.

Sam mehanizam autoritarnosti, inače, sadrži u sebi komponente mazohizma i sadizma, jer te dve komponente i inače čine samo dva različita lica jedne te iste osnovne situacije - osećanje nemoći. Povezujući se i identifikujući se sa nečim većim što ga nadilazi i što je moćnije od njega i sadisti i mazohisti izbegavaju odgovornost pred sobom, jer ih to "veće" od njih "upotpunjuje" i preuzima odgovornost. Zbog toga mazohisti sebe doživljavaju kao produžetak tog drugog bića, a sadista to drugo biće doživljava kao svoj produžetak. Reagujući tako oni se podvrgavaju onima iznad sebe i i vladaju onima ispod, pa se prema tim predominantnim mazohističkim ili sadističkim sklonostima biraju i određuju uloge u tom kriminalnom svetu.

Ovako birokratski ustrojen organizovani kriminalitet ima striktno norme i za nagrade i kazne, pa zbog toga ima više sličnosti sa normalnim biznisom, nego sa klasičnim predstavama o kriminalcima. Oni se od običnih i

⁷. Vidi o autoritarnosti u: From, E.: *Anatomija ljudske destruktivnosti (drugi tom), Naprijed, Zagreb, (1984.) str. 121.*

⁸. Neki američki kriminolozi objašnjavaju da su razne mafije, od Koza nostre, pa preko crnačkih, portorikanskih, kineskih, japanskih i drugih nastale upravo zato što su se pripadnici tih grupacija osećali kao autsajderi u novom svetu. Bosovi, kumovi ili šefovi različitih "Trijada", "Jakuza" ili slično su bili ti koji su im obezbeđivali pravdu i odbranu časti od bezlične sile u policiji, pravosuđu i javnoj upravi. Tako su se oni identifikovali sa svojom celinom i osećali se jačim, bez obzira na kasniju cenu.

profesionalnih kriminalaca razlikuju i po tome što ne moraju da prate i "studiraju" potencijalne žrtve, jer je organizovani kriminalitet usmeren ka snabdevanju tržišta onim što nedostaje ili je nekom državnom normom zabranjeno. Pošto se ti zabranjeni artikli ili usluge i dalje traže od potrošača, kao što su: oružje, droga, prostitucija, cigarete, alkohol, kocka, nafta ili slično, to su organizovani kriminalci samo posrednici između nekriminalnog potrošača i kriminalnog načina dobavljanja dobara. Zbog toga su njihovi potrošači klijenti, a ne žrtve, jer svojevorno učestvuju u toj trgovini robom ili uslugama. Na taj način je organizovani kriminalitet mehanizam društva koji obezbeđuje nesmetano snabdevanje onim što je društvo samo sebi "zabranilo" ili mu je zabranio neko moćniji u vidu ekonomskih ili drugih sankcija..

Iskustva naše države sa kriminalizacijom društva od devedesetih godina prošlog veka do danas, upravo ukazuje na to da je organizovani kriminalitet transnacionalni problem i da on nema granice država. Zbog toga i postoje eufemistički nazivi za poteze koji imaju isključivi cilj da pospeše kriminalizaciju nekog društva ili države, kao što su već pomenute ekonomske ili finansijske sankcije učinile nama, iako se unapred znalo kuda to vodi. Da je to tako najbolje govore i statistike kriminaliteta kod nas, ali i naše neposredno iskustvo kada smo bili primorani da skoro sve vitalne artikle kupujemo od kriminalaca: naftne derivate, cigarete, sredstva za higijenu, devizni novac i drugo. Tako smo i mi saznali za "snalažljive" u slobodnoj inicijativi i tržišnoj ekonomiji, za reketaše i reketiranje, za borbu za teritorije i prevlast, za likvidacije poznatih i nepoznatih i slično.

Glavni problem sa organizovanim kriminalitetom je, nažalost, njegova nevidljivost, što nije slučaj sa profesionalnim i običnim kriminalitetom. Jedan od razloga je što organizovani kriminalci ne atakuju na klijente, već ih čak i štite od običnih kriminalaca u zoni "svoje odgovornosti". Oni takođe ne otimaju i ne prisiljavaju klijente na svoje usluge u svojim glavnim delatnostima, osim u zaštiti od drugih, odnosno, reketiranju i ucenjivanju drugih kriminalaca. Krvoproliće koje oni izazivaju je uvek usmereno na "njihovu" konkurenciju ili pretendente na "njihov" posao. A taj "posao", budući da donosi i veliku zaradu, omogućava sopstvenu samoreprodukciju, podmićivanjem i kupovinom usluga, pa se proširuje i olakšava svoj razvoj. To, međutim, ne bi moglo bez upliva nosioca stvarne vlasti, pa je deo zarade ili višak profita uvek "knjižen" kao razvojni kapital, odnosno, novac za korumpiranje i podmićivanje onih koji treba da nešto odobre, da nešto ne vide ili da za nešto "progledaju" kroz prste. Za tako nešto je nužno, smatra se, da dobro organizovani kriminalci ni u kom slučaju ne liče na profesionalne ili obične kriminalce, što ne isključuje njihovo povremeno angažovanje za novac, te

da na svom platnom spisku moraju da imaju pojedine predstavnike svih nivoa vlasti.

Da to nije tako, tj. da nije bilo moguće podmićivati i korumpirati međunarodne egzekutore ekonomskih sankcija prema nama, teško da bismo preživeli sve ono što su nam ekonomske sankcije UN-a nanele. Ali, ti vrli činovnici ove međunarodne organizacije, kao i mnogih drugih, su bili "meka srca" prema napaćenom narodu, odnosno, prema narodnim predstavnicima sa koferima ili vrećama para za cigarete, naftu i drugo. Primer je bio "zarazan" i za slične njima sa naše strane, pa sada imamo tzv. tajkune različitih novčanih težina. Oni drugi profesionalni kriminalci nisu uspjeli da postanu tajkuni, kako se i očekivalo, ali zato nose "časni" naziv "kontraverzni biznismeni". Jedni bez drugih, međutim, ne mogu, jer je i jednima i drugima glavni problem kako da sada "operu" tako zarađeni novac, budući da oni sa druge strane koji su im sve to svojim odlukama i ponašanjem omogućili sada hoće i deo toga. "Pranje novca" se, dakle, plaća i tako je krug zatvoren.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Fenomen profesionalnih kriminalaca i kriminaliteta nije nov ni za naše područje, jer su i pre tranzicije postojale bande sa zvučnim ili manje zvučnim nazivima, a danas su to nazivi prema mestima ili delovima većih gradova gde deluju. Tako samo u Beogradu imamo razne "žestoke momke", kako ih mediji nazivaju, poznatim kao novobeogradski, zemunski, surčinski, rakovički i drugi klanovi. S vremena na vreme osvanu i naslovi o "podvizima" naših momaka i na dalekim kontinentima, kao što su "Pink panteri" u veštoj pljački draguljarnice u Tokiju, zatim u Arapsim emiratima i slično. Međutim, nije bilo organizovanog kriminala i to ne zato što su naši ljudi tada bili čestitiji i nisu imali interesa za to, već zbog toga što nije bilo prilike, odnosno, šta da se malverzacijama pribavi. Sve usluge i sva dobra za život stanovništva je bio pod kontrolom i u vlasništvu države, pa njihovi menadžeri, sve i da su hteli, nisu mogli da svesno upropašćuju firme kojima rukovode, kako bi ih oni ili njihovi pokrovitelji kupili na sumnjivim tenderima. Njihove "korisne malverzacije" i privredni prestupi u ma kom vidu nisu bili organizovanog tipa, već individualni prestupi. Ali, to što nam se dešavalo i što nam se još uvek dešava potrajaće sve dotle dok postoje uslovi za snalaženje "snalažljivih", dakle dok postoji "sukob interesa", jer će privatno i državno vlasništvo nad dobrima, resursima i uslugama uvek postojati. To ne treba posebno da nas čudi, ako velikih korupcionaških afera ima i u administraciji UN-a, Evropske unije, u visokim krugovima vlasti u "starim" demokratskim zemljama i drugde. Kako, inače, objasniti smene ili ostavke

premijera nekih zemalja zbog korupcije ili sličnog, ako se to dešavalo i u jednom Japanu, Izraelu, impičment u SAD-u i drugde. Sa ovim fenomenima ćemo se, ma kako to sumorno zvučalo, susretati i nadalje, pogotovo zato što kod nas tranzicija i dalje traje i u ekonomskom i u moralnom pogledu. Zbog toga će inače statistike kriminaliteta beležiti oscilacije i, najčešće, pad stope kriminaliteta, sa jedne strane, ali enormno povećanje zatvorske populacije sa druge. Kako je to moguće i šta zapravo znači ta diskrepanca nije nepoznato kriminolozima, ali od njih i njihovih znanja ne zavise ni donošenje zakona niti njihova primena.

LITERATURA

- (1) FENIČEL, O. (1961): *Psihoanalitička teorija neuroza*. Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.
- (2) FROM, E. (1984): *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Zagreb: Naprijed.
- (3) FROM, E. (1984): *S onu stranu okova iluzije*, Naprijed, Zagreb,.
- (4) KORN, R.; MCCORKLE, L. (1964): *Criminology and Penology*, New York-London,.
- (5) NIKOLIĆ, Z. (2000): *Kriminologija sa socijalnom patologijom*. Beograd: Narodna knjiga.
- (6) NIKOLIĆ, Z. (2005): *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja (drugo dopunjeno izdanje)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

PROFESIONAL AND ORGANIZED CRIMINALS: SIMILARITY AND DIFERENCES

There isn't a day that goes by, that we don't hear about new-discovered organized criminal groups, special court and prosecutor procedures and police actions through printed or electronic media. The public is literally swamped by press releases about "mafia" groups off all kinds almost as if nothing else happens in the area of crime and criminality. What is "mafia" or organized crime really, and which visible characteristics does it have? Is there any other type of criminality, or all crime is organized and "mafia" type?

KEY WORDS: *professional crime / organized crime / classification / treatment / consequences*

NORMATIVNO UREĐENJE IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA I ZATVORSKOG SISTEMA U SRBIJI*

Zoran Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U radu analizirana je normativna uređenost sistema izvršenja krivičnih sankcija i zatvorskog sistema u Srbiji, kao i najznačajnije međunarodne konvencije, deklaracije i pravila kojima se definišu standardi u postupanju sa licima lišenih slobode. Analizom pozitivnih pravnih normi kojim je sistem izvršenja krivičnih sankcija, odnosno zatvorski sistem, uređen, utvrđeno je da postoje deset zakona kojim se ova oblast, na direktni ili indirektni način, definiše i da je, na osnovu tih zakona, potrebno doneti trideset i tri podzakonska akata. Od potrebnih trideset i tri podzakonska akata, nadležno Ministarstvo pravde je do sada donelo 19, a nedostaju još 14 akata kojim bi se zaokružio i normativno uredio sistema izvršenja krivičnih sankcija. U pozitivne norme, koje uređuju oblasti izvršenja krivičnih sankcija, implementirana su sva najbitnija međunarodna rešenja i standardi u ovoj oblasti. Problemi nastaju zbog nedovršenog normativnog uređenja našeg sistema, usled čega su često neka savremena zakonska rešenja neprimenljiva u penološkoj praksi.

KLJUČNE REČI: krivične sankcije / normativno uređenje / zatvorski sistem / međunarodni standardi / lica lišena slobode / kriza zatvora

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: zoranstev_iksi@yahoo.com

UVOD

U savremenom demokratskom društvu dominantna je intencija poštovanja ljudskih prava i dostojanstva ličnosti pojedinca. U tom smislu, na globalnom nivou, razvija se koncept ljudskih prava, koncept suzbijanja nasilja u porodici, zloupotrebe u obrazovanju i verskim organizacijama kao i u vojnim formacijama. Ostvarivanje ljudskih prava u najširem smislu nije moguće bez jasno utvrđenih normi i standarda. Prema stavovima značajnog broja zaštitnika ljudskih prava, najmanje se uradilo u oblasti izvršenja krivičnih sankcija. Zatvorski sistemi su najmanje bili pod odgovarajućom društvenom kontrolom, kako zbog nepostojanja institucionalne zaštite prava lica lišenih slobode¹, tako i zbog nedovoljne zainteresovanosti društva za ovu oblast. Uz to, zatvori su oduvek imali i „misterioznu ulogu” - nešto nepoznato i strašno iza zidina. Društvo treba da izgradi mehanizme da svakom licu lišenom slobode mora da omogući korišćenje proklamovanih i zagarantovanih prava i dostupne i delotvorne mehanizme njihove zaštite. Aktuelno stanje u zatvorskom sistemu u Srbiji je veoma nepovoljno: organizacija je neadekvatna i nefunkcionalna, rukovođenje zatvorima je neefikasno, formalni sistem je nejedinstven, profesionalizam je na niskom nivou, korupcija je u naletu, kontrola i nadzor nisu efikasni, osoblje je nezadovoljno i demotivisano za rad i sl. U takvom ambijentu lica lišena slobode uspevaju da formiraju jak neformalni sistem koji je u partnerskom odnosu sa formalnim sistemom, u zatvoru dominiraju najagresivniji i psihopatski strukturirani osuđenici, a stepen ugroženosti osuđenika je visok. O zaštiti prava lica lišenih slobode, u takvim uslovima, iluzorno je govoriti. U prilog ovoj konstataciji je i izjava zamenika zaštitnika građana zadužen za zaštitu prava lica lišenih slobode u Srbiji, koji kaže: "u očima zatvorenika često se vidi strah, oni žive u neprestanoj neizvesnosti šta može da im se desi, zbog nametanja neformalne vlasti zatvoreničkih grupa koje odlučuju o njihovoj sudbini..".²

Zato je normativno uređenje oblasti izvršenja krivičnih sankcija i organizacija i funkcionisanje zatvorskog sistema, bitan element u zaštiti prava lica lišenih slobode. Izvršenje krivičnih sankcija i zatvorski sistem kao operativni mehanizam koji neposredno izvršava kaznu lišenja slobode i druge mere iz oblasti krivičnih sankcija, mora biti na precizan i jasan način

¹ Naše zakonodavstvo, sve do skora, nije poznavalo mogućnost da se osuđena lica obrate sudu u cilju zaštite svojih prava, kao i mogućnost kontrole institucija van izvršne vlasti. ZIKS-om iz 2005. uvedena je skupštinska kontrola rada zatvora.

² Janković, M. Nedeljni telegraf od 25.11.2009.godina, članak- "U strahu za život rade kao robovi".

normativno uređen, kako bi se kršenje prava osuđenih lica svelo na najmanju moguću meru.

NORMATIVNI AKTI KOJIMA SE UREĐUJE ZATVORSKI SISTEM U SRBIJI

Oblast izvršenja krivičnih sankcija predstavlja izuzetno važnu i istovremeno veoma delikatnu fazu u procesu kontrole kriminaliteta. Proces izvršenja krivičnih sankcija izrečenih punoletnim licima u Republici Srbiji detaljno je regulisan Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija iz 2005.godine³, Zakonom o izmenama i dopunama zakona o izvršenju krivičnih sankcija iz 2009. godine⁴ i Zakonom o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala iz 2009.godine⁵. Izvršenje krivičnih sankcija koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela reguliše Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika, koji je usvojen septembra 2005. godine.⁶

Sistematiku pravnih akata kojim se uređuje sistem izvršenja krivičnih sankcija i organizacija i nadležnost zatvorskog sistema, u našem pravnom sistemu, možemo podeliti na:

(a) zakonske odredbe i

(b) podzakonske akte.⁷

Analizom pozitivnih pravnih normi kojim je sistem izvršenja krivičnih sankcija, odnosno zatvorski sistem, uređen, utvrđeno je da postoji deset zakona kojim se ova oblast na direktni ili indirektni način reguliše i da je, na osnovu tih zakona, potrebno doneti trideset i tri podzakonska akta.⁸

Zakonske odredbe se odnose na materiju izvršenja krivičnih sankcija, vrste i tipove zavoda, službe u zavodima, unutrašnju organizaciju zatvorskog sistema, način rukovođenja, rad privrednih jedinica u sastavu zavoda, radno-pravni status zatvorske administracije, svrhu krivičnih sankcija,

³ Službeni glasnik RS, br. 85/05.

⁴ Službeni glasnik RS, br. 72/09

⁵ Službeni glasnik RS, br. 72/09

⁶ Soković, S. (2008), *Izvršenje krivičnih sankcija*, str.14-15.

⁷ Ignjatović, Đ. (2006) *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, str. 79.

⁸ Obaveza donošenja podzakonskih akata regulisana je Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, Zakonom o maloletnim izvršiocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Zakonom o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala i drugim zakonima.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – Z. Stevanović
„Normativno uređenje izvršenja krivičnih sankcija
i zatvorskog sistema u Srbiji”, (str. 167-182)*

položaj lica lišenih slobode, organizacioni oblik u okviru državne uprave, pripadnost resoru i sl.

Podzakonskim aktima su razrađena i konkretizovana rešenja data u zakonu, određeni postupci i uslovi za ostvarivanje nekih od rešenja propisana zakonom i uređena su i druga pitanja bitna za funkcionisanje zatvorskog sistema, odnosno sistema izvršenja krivičnih sankcija u celosti.

U ovom trenutku⁹ na snazi su sledeći zakoni kojim se izvršenje krivičnih sankcija i zatvorski sistem uređuju:

- 1) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija;
- 2) Zakon o izmenama i dopunama zakona o izvršenju krivičnih sankcija;
- 3) Zakon o maloletnim izvršiocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica;
- 4) Zakon o izvršenju kazni zatvora za krivična dela organizovanog kriminala;
- 5) Zakon o organizaciji i poslovanju privrednih jedinica ustanova za izvršenje krivičnih sankcija;
- 6) Krivični zakonik;
- 7) Zakonik o krivičnom postupku;
- 8) Zakon o državnoj upravi;
- 9) Zakon o ministarstvima i
- 10) Zakon o rešavanju sukoba zakona i sukoba nadležnosti u izvršenju sankcija¹⁰.

Na osnovu navedenih zakona, Vlada Republike Srbije i ministar nadležan za pravosuđe, odnosno ministri nadležni za zdravstvo i za rad i socijalna pitanja, u obavezi su da svojim aktima, urede oblast izvršenja krivičnih sankcija i funkcionisanje zatvorskog sistema.

Do 1. novembra 2009. godine Vlada Republike Srbije donela je tri uredbe, a ministar pravde 19 pravilnika.

Vlada je donela sledeće uredbe:

- 1) Uredbu o osnivanju zavoda za izvršenje zavodskih sankcija u Republici Srbiji¹¹;

⁹ Zaključno sa 1.11.2009.godine.

¹⁰ Ovaj Zakon imao je pravno dejstvo sve do postojanja jedinstvene države SFR Jugoslavije.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – Z. Stevanović
„Normativno uređenje izvršenja krivičnih sankcija
i zatvorskog sistema u Srbiji”, (str. 167-182)*

- 2) Uredba o koeficijentima za obračun i isplatu plata u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija¹² i
- 3) Uredba o zvanjima i zanimanjima u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija¹³

Uredbom o osnivanju zavoda određeno je sedište pojedinačnih zavoda (mreža zavoda), određen je tip zavoda prema stepenu obezbeđenja, vrsta zavoda,¹⁴ kao i odeljenja u zavodima¹⁵.

Uredba o koeficijentima za obračunu plata reguliše materijalni status zaposlenih u Upravi, počev od direktora do izvršioca poslova, utvrđuje visinu koeficijenata po zvanjima u Upravi.

Uredba o zvanjima i zanimanjima u Upravi uređuje vrstu radnih mesta u Upravi i njihovo razvrstavanje u zvanja. Ova uredba se primenjuje na državne službenike i nameštenike u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija. Opis radnih mesta i broj izvršilaca određuje se Pravilnikom o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Upravi. Takođe, uredba utvrđuje i merila za procenu radnih mesta u Upravi.¹⁶

Ministar pravde doneo je sledeće pravilnike:

- 1) Pravilnik o službenoj legitimaciji pripadnika službe za obezbeđenje u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija¹⁷
- 2) Pravilnik o kućnom redu u kazneno-popravnim zavodima i okružnim zatvorima¹⁸
- 3) Pravilnik o službenoj tajni i načinu njenog čuvanja
- 4) Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora¹⁹
- 5) Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija²⁰

¹¹ Službeni glasnik RS. Br. 20/06.

¹² Službeni glasnik RS. Br. 16/07

¹³ Službeni glasnik RS. br. 110/06

¹⁴ U zatvorskom sistemu postoje sledeće vrste zavoda: kazneno popravni zavodi, okružni zatvori, specijalna zatvorska bolnica, vaspitno popravni dom i centar za obuku zaposlenih u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija

¹⁵ Službeni glasnik RS. Br. 20/06. (član. 10, 11, 12, 13, 14 i 15.).

¹⁶ Prema Uredbi merila za procenu radnih mesta su: složenost poslova, samostalnost u radu, odgovornost, poslovna komunikacija i kompetentnost.

¹⁷ Službeni glasnik RS. br. 70/01.

¹⁸ Službeni glasnik RS. br. 27/06

¹⁹ Službeni glasnik RS. br. 35/99.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – Z. Stevanović
„Normativno uređenje izvršenja krivičnih sankcija
i zatvorskog sistema u Srbiji”, (str. 167-182)*

- 6) Pravilnik o načinu sprovođenja programa zaštite učesnika u krivičnom postupku u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija²¹
- 7) Pravilnik o određivanju poslova čije obavljanje je nespojivo sa radom u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija²²
- 8) Pravilnik o utvrđivanju radnih mesta, odnosno poslova u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija na kojima se staž osiguranja računa s uvećanim trajanjem²³
- 9) Pravilnik o uniformi i oznakama zvanja pripadnika službe za obezbeđenje u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija²⁴
- 10) Pravilnik o kućnom redu kazneno popravnog zavoda za maloletnike²⁵
- 11) Pravilnik o kućnom redu vaspitno-popravnog doma²⁶
- 12) Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih naloga²⁷
- 13) Pravilnik o načinu vođenja evidencija o izrečenim vaspitnim merama i kazni maloletničkog zatvora²⁸
- 14) Pravilnik o načinu vođenja kontrolnika i spisa izvršenja vaspitnih mera²⁹
- 15) Pravilnik o disciplinskim prestupima, merama i postupku prema osuđenim licima³⁰
- 16) Pravilnik o naoružanju i opremi pripadnika službe za obezbeđenje u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija³¹,
- 17) Pravilnik o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija,³²
- 18) Pravilnik o izvršenju uslovne osude sa zaštitnim nadzorom³³ i

²⁰ Službeni glasnik RS. br. 105/06

²¹ Službeni glasnik RS. br. 19/06

²² Službeni glasnik RS. br. 9/03

²³ Službeni glasnik RS. Br. 87/05

²⁴ Službeni glasnik RS. Br. 74/06

²⁵ Službeni glasnik RS. Br. 71/06

²⁶ Službeni glasnik RS. Br. 7/06

²⁷ Službeni glasnik RS. Br. 94/06

²⁸ Službeni glasnik RS. Br. 63/06

²⁹ Službeni glasnik RS. Br. 63/06

³⁰ Službeni glasnik RS. Br. 59/06

³¹ Službeni glasnik RS. Br. 105/06

³² Ovaj Pravilnik nije objavljen u Službenom glasniku i on je sastavni deo Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u Ministarstvu pravde.

19) Pravilnik o izvršenju kazne rada u javnom interesu.³⁴

Pravilnikom o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija, propisano je unutrašnje uređenje, poslovi koji se obavljaju u organizacionim jedinicama, međusobni odnos, rukovođenje unutrašnjim jedinicama, ovlašćenja i odgovornost rukovodilaca unutrašnjih jedinica, način saradnje sa drugim organima i organizacijama, ukupan broj radnih mesta s nazivom, opisom poslova, potrebnim brojem zaposlenih za svako radno mesto i uslovima za obavljanje poslova svakog radnog mesta u Upravi.³⁵

Trenutno nedostaje četrnaest (14) akata kojima treba urediti: naknadno raspoređivanje osuđenika,³⁶ najviši iznos naknade i nagrade za rad osuđenika³⁷, radno angažovanje osuđenika i njegova prava na osnovu rada,³⁸ održavanje reda i bezbednosti u zavodima i saradnja sa organima unutrašnjih poslova,³⁹ postupak i način izvršenja mere bezbednosti obaveznog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi,⁴⁰ izvršenje mere obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara,⁴¹ program pripravničkog staža u službi obezbeđenja,⁴² vođenje evidencije osuđenih lica,⁴³ stručno osposobljavanje zaposlenih u Upravi,⁴⁴ kontrola-nadzor nad radom zavoda,⁴⁵ osnivanje preduzeće za obuku i upošljavanje osuđenih i maloletnih lica⁴⁶, organizaciju i rad Posebnog odeljenja, uslove i način izbora zaposlenih⁴⁷, akt o kućnom redu Posebnog odeljenja⁴⁸, akt o

³³ Službeni glasnik RS. br.20/08

³⁴ Službeni glasnik RS. br.20/08

³⁵ Član 2. Pravilnika o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija.

³⁶ Član 40. stav 3 ZIKS-a

³⁷ Član 94. stav 2. ZIKS-a

³⁸ Član 100. ZIKS-a

³⁹ Član 143. ZIKS-a

⁴⁰ Član 197. ZIKS-a

⁴¹ Član 205. ZIKS-a

⁴² Član 259. stav 3. ZIKS-a

⁴³ Član 269. stav 2. tačka 2. ZIKS-a

⁴⁴ Član 269. stav 2. tačka 4. ZIKS-a

⁴⁵ Član 277. ZIKS-a

⁴⁶ Član 17. stav 3. ZIKS-a

⁴⁷ Član 5 Zakona o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, Sl. glasnik RS.br.72/09.

⁴⁸ Član 27. Zakona o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, Sl. glasnik RS.br.72/09.

unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija-za Posebno odeljenje⁴⁹

Nedonošenje navedenih podzakonskih akata predstavlja veliki problem u funkcionisanju sistema izvršenja krivičnih sankcija, odnosno, zatvorskog sistema, a ti akti su morali biti doneti.⁵⁰ Nedostatak pomenutih akata onemogućava potpunu primenu Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, a pojedina zakonska rešenja su ostala nepotpuno razrađena i definisana ili se primenjuju propisi doneti na osnovu zakona iz 1997. godine. Jedan broj propisa iz 1977. godine su još u primeni,⁵¹ što je svakako neprihvatljivo. U takvom normativnom ambijentu poprilično je teško u praksi ostvariti efikasan i bezbedan sistem izvršenja krivičnih sankcija, a posebno je teško ostvariti neka od novih zakonskih rešenja koja su data u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija.

Osnovni propisi kojim se uređuje Zatvorski sistem su: Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Zakon o maloletnim izvršiocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika, Zakona o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, Uredba o osnivanju zavoda za izvršenje zavodskih sankcija u Republici Srbiji, Pravilnik o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u upravi za izvršenje zavodskih sankcija, kao i ostali propisi doneti na osnovu ovih zakona. Ova pet akta su najbitniji u oblikovanju delatnosti, zatvorske strukture, organizacije, nadležnosti i međusobnih odnosa u Zatvorskom sistemu Srbije.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, u članu 12., definiše delatnost Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, određuje model državne organizacije i pripadnost resoru. Članom 13. istog zakona određuje se vrsta zavoda, a članom 14. definišu se tipovi zavoda prema stepenu obezbeđenja. Članom 17. propisana je nadležnost Vlade Republike Srbije da osniva zavode i određuje vrstu, tip i sedište zavoda. Takođe, Vlada je nadležna da osnuje i preduzeće za obuku i upošljavanje osuđenih i maloletnika. Od 18 do 25 člana Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, određuju se službe u zavodima koje mogu biti formirane i određuje se njihova delatnost i nadležnost. Takođe, Zakon uređuje rukovođenje u Upravi, određuje

⁴⁹ Član 55.stav 4. Zakona o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, Sl. glasnik RS, br. 72/09.

⁵⁰ Rok za donošenje svih propisa predviđeni Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija je 1. juli 2006. godine (čl. 281. stav 2).

⁵¹ U primeni je Zakon o organizaciji i poslovanju privrednih jedinica ustanova za izvršenje krivičnih sankcija iz 1977.godine

nadležnost direktora Uprave, upravnika zavoda i načelnika službi, kao i način i uslove njihovih postavljenja, odnosno raspoređivanja.

Veoma bitno poglavlje u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija odnosi se na prava na osnovu rada i nadzor nad radom zavoda, čime se, u dobrom delu, uređuje pravo zaposlenih po osnovu rada u Upravi: ovlašćenja upravnika zatvora, vladanja zaposlenih i postavljenih lica u Upravi, rad duži od punog radnog vremena i prekid godišnjeg odmora, privremeno upućivanje zaposlenih lica u druge zavode, nespojivost poslova sa službom u Upravi, pripravnički staž u službi obezbeđenja, osiguranje života zaposlenih i postavljenih lica u Upravi, položaj zaposlenog lica kome se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem, povreda radnih obaveza i dužnosti, disciplinski postupak, nagrađivanje zaposlenih i dr.

Zakon o maloletnim izvršiocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika uređuje i objedinjuje materijalno krivično pravo, organe koji ga primenjuju, krivični postupak i izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Konceptijski, sistem krivičnih sankcija za maloletnike i dalje je zasnovan prevashodno na socijalno-zaštitnom modelu i zahteva doslednost primene i u penološkoj fazi, kako rehabilitacionog, tako i reintegracionog modela, zavisno od sadržine konkretne mere.⁵²

Zakona o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala uređen je postupak izvršenja kazne zatvora za krivična dela koje se, u skladu sa zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, smatraju krivičnim delima organizovanog kriminala, organizacija i nadležnost državnih organa u postupku izvršenja kazne, položaju osuđenih i nadzor nad izvršenjem kazne zatvora⁵³.

Uredbom o osnivanju zavoda za izvršenje zavodskih sankcija u Republici Srbiji osnovano je 35 zavoda⁵⁴ za izvršenje zavodskih sankcija i određena je vrsta, tip i sedište svakog zavoda pojedinačno.⁵⁵

⁵² Soković, S. (2008). Osnovne karakteristike izvršenja krivičnih sankcija izrečenih maloletnim učiniocima krivičnih dela, *Krivično pravna pitanja maloletničke delikvencije*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, str. 253.

⁵³ Član 1. Zakona o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, Sl. glasnik RS, br. 72/09.

⁵⁴ Od 35 zavoda, 34 zavoda neposredno izvršava neku od sankcija, a 1 zavod namenjen je za obuku zaposlenih u Upravi-Centar za obuku zaposlenih u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija.

⁵⁵ Uredbom su zavodi osnovani i na Kosovu i Metohiji ali se trenutno ne primenjuje zbog nerešenog statusa pokrajine.

Pravilnikom o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija u članu 2. uređena je unutrašnja struktura Uprave.

Pored ovih osnovnih normativnih akata kojima se uređuje zatvorski sistem, na funkcionisanje zavoda primenjuju se i akti koji su proizašli iz osnovnih Zakona, kao i svi drugi propisi kojima se reguliše funkcionisanje državnih organa i organizacija, njihova kontrola rada, ostvarivanje prava iz radnog odnosa i sl.

MEĐUNARODNI PRAVNI AKTI KOJIM SE UREĐUJE IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

Međunarodne institucije, organizacije i udruženja imaju značajnu ulogu u sprečavanju i prevenciji kriminaliteta, regulisanju položaja lica lišenih slobode i uređenju uslova života u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Ujedinjene nacije su, svakako, najznačajnija međunarodna organizacija sa najvećim autoritetom, koja je preko svojih specijalizovanih institucija i komisija, imala dominantan uticaj na standardizaciju pravila i donošenju jedinstvenih, univerzalnih, mehanizama u borbi protiv kriminaliteta. UN su još 1948. godine donele odluku o preduzimanju mera prevencije na međunarodnom planu. Od tada one razvijaju, u okviru sekcije za društvenu odbranu, široku i dosta efikasnu aktivnost, koja se sastoji u organizovanju povremenih kongresa i regionalnih ciklusa o pitanju prevencije kriminaliteta i tretmana osuđenih lica; osnivanju istraživačkih centara za zemlje pojedinih područja; pružanju pomoći zemljama i regionima koji se nalaze u razvoju, kao i u drugim vidovima preventivne aktivnosti.⁵⁶ Pored UN na prevenciji kriminaliteta deluju i razne međunarodne i regionalne organizacije, strukovna udruženja i specijalizovane institucije, koje razvijaju svoju aktivnost nezavisno od pojedinih država. Tu spadaju: Međunarodna organizacija za rad, Svetska zdravstvena organizacija, Organizacija UN za vaspitanje, nauku i kulturu, Međunarodna abolistička organizacija, Međunarodno udruženje sudija maloletničkih sudova, Međunarodno udruženje za krivično pravo, Međunarodno udruženje za pomoć osuđenim licima, Međunarodna organizacija kriminalističke policije, Međunarodno udruženje pravnika, Međunarodno udruženje vaspitača mladih neprilagođenih lica, Međunarodno udruženje za kriminologiju, Međunarodno udruženje za društvenu odbranu, Međunarodna unija za

⁵⁶ Lopez Rey, (1960), Delatnost Ujedinjenih nacija na sprečavanju kriminaliteta i na polju postupanja sa izvršiocima krivičnih dela, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, br. 1-2.

zaštitu dece, Svetska federacija za društveno zdravlje i druge,⁵⁷ Međunarodno udruženje žena pravnicā⁵⁸ i sl. udruženja i organizacije.

Ujedinjene nacije su o penološkoj problematici raspravljale na više kongresa koje su organizovale. Još od 1955. godine na kongresu u Ženevi, preko kongresa u Londonu 1960, u Stokholm 1965, Kjotu 1970, Ženevi 1975, Karakasu 1980, Milanu 1985, Havani 1990, Kairu 1995. godine, raspravlja se o problematici kriminaliteta, izvršenju krivičnih sankcija, tretmanu osuđenih lica, ljudskim pravima lica lišenih slobode, kategorizaciji zatvora, klasifikaciji osuđenih lica i drugim aktuelnim pitanjima iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija.

Najvažniji dokumenti koji su na međunarodnom planu ustanovili određene standarde za postupanje sa osuđenim licima su:

- 1) Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvoreniciā;
- 2) Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka;
- 3) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima;
- 4) Evropska konvencija o ljudskim pravima;
- 5) Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka;
- 6) Evropska zatvorska pravila;
- 7) Opšti izveštaji Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CPT);
- 8) Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona;
- 9) Principi medicinske etike koji se primenjuju na ulogu zdravstvenog osoblja, naročito lekara, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od torture i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka;
- 10) Skup minimalnih pravila o maloletničkom pravosuđu;
- 11) Skup pravila o zaštiti svih lica podvrgnutih bilo kom obliku pritvora ili zatvora;
- 12) Pravila o zaštiti maloletnika lišenih slobode⁵⁹

⁵⁷ Milutinović, M. (1973), *Kriminologija*, str. 441.

⁵⁸ Konstatinović-Vilić, Kostić, M. (2006), *Penologija*, str.33

⁵⁹ Konstatinović-Vilić, S. Kostić, M.(2006). *Penologija*, SVEN, Niš, str.33.

- 13) Mere za zaštitu prava lica osuđenih na smrtnu kaznu;
- 14) Standardna minimalna pravila UN o alternativnim merama;
- 15) Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
- 16) Konvencija o pravima deteta;⁶⁰

Za oblast izvršenja krivičnih sankcija veoma bitno je i poštovanje međunarodnih pravila, konvencija, deklaracija i drugih preporuka kojim se uspostavljaju standardi u oblasti izvršenja krivičnih sankcija. Implementacija međunarodnih standarda u izvršenje krivičnih sankcija u nas su intenzivno započete donošenjem Zakona o izvršenju krivičnih sankcija 1997. godine, a nastavljena je donošenjem Zakona iz 2005. godine. Zakonska intencija zaštite ljudskih prava osuđenika ugrađena je i u podzakonska akta kao što su: Kućni red, Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti, o disciplinskom postupku, merama i postupcima prema osuđenim licima, kao i u drugim aktima kojima se reguliše ova oblast. Očigledno je i da u nekim oblastima, posebno u sferi izvršenja krivičnih sankcija, tek predstoji veliki deo posla u pogledu ispunjavanja međunarodnim ugovorima preuzete obaveze. Sa druge strane, samo analiza normativnog sistema, mera kojima se u kaznenom zakonodavstvu obezbeđuje zabrana torture i nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i komparacija sa standardima sadržanim u relevantnim međunarodnim izvorima nije dovoljna za utvrđivanje pravog stanja.⁶¹

Poseban problem može biti ispoljen u primeni usvojenih međunarodnih standarda u naš pravni sistem, jer je poznato da se stečene navike u praksi jako sporo menjaju i da se novine usporeno prihvataju. Taj problem nije moguće rešiti bez obimne i kvalitetne edukacije zaposlenih u Upravi i stalne instruktivne kontrole zatvorskog sistema od svih nadležnih društvenih institucija.

STANJE U ZATVORSKOM SISTEMU SRBIJE KAO POSLEDICA NEPOTPUNE NORMATIVNE UREĐENOSTI

⁶⁰ Ignjatović, Đ. (2006). Pravo izvršenja krivičnih sankcija, Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 21-51

⁶¹ Soković, S. (2006) Novo kazneno zakonodavstvo i međunarodni standardi-zabrana torture, mučenja, nehumani i ponižavajući postupci kažnjavanja, *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, str. 580.

Jedna od osnovnih karakteristika sistema izvršenja krivičnih sankcija u Srbiji je nedovršena pravna reforma sistema. Od 1997.godine, kada je donet Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, započeta je obuhvatnija reforma izvršenja krivičnih sankcija u Srbiji. Međutim, započet proces reformi nije imao jasnu strategiju i kontinuitet u normativnom uobličavanju sistema, već se stalno započinjalo sa reformama. Nepovoljna okolnost je posledica stalnih promena protagonista reformi. Svaka nova vlast je želela da ona donese zakon, da utvrdi strategiju razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija, da njeni kadrovi to sprovedu i sl. Ali kako vlast određene nomenklature traje kratko, nijedna od njih nije uspela da ostvari značajnije pomake u reformi sistema, pa tako imamo tri pokušaja reformi od 1997. do 2009.godine. U tom periodu tri puta su donošeni Zakoni o izvršenju krivičnih sankcija ili izmene i dopune zakona o izvršenju krivičnih sankcija. Sve te promene zakona zahtevaju i promenu velikog broja podzakonskih akata kojim se određeni zakoni pravno uobličavaju i detaljnije definišu postupke i mere koje zakon reguliše. Stalne zakonske promene nisu pratili neophodni akti koji proizilaze iz zakona pa tako je došlo do pravne zbrke. Podzakonski akti imaju različite zakone kao osnovu, ne zna se šta je i kada u upotrebi i to sve veoma teško može da zaživi u praksi, kako kod zaposlenih tako i kod lica lišenih slobode. Veliki broj podzakonskih akata koji za osnovu imaju različite zakone koji uređuju istu oblast dovelo je do nejasnoće u primeni istih. Samo jasno definisan i uređen sistem ima perspektivu da efikasno funkcioniše u kome su jasno definisane uloge svih učesnika u procesu.⁶²

Ako se takvom stanju doda i činjenica da određena zakonska rešenja nisu primenjiva u našim uslovima, stanje postaje još složenije. Sve dok se oblast izvršenja krivičnih sankcija normativno ne definiše upotpunosti i dok se protagonisti sprovođenja tih propisa ne ustale, o ozbiljnim reformama se ne može govoriti. Utisak je kao da i nema iskrenih namera za ozbiljnom reformom sistema izvršenja krivičnih sankcija.

ZAKLJUČAK

Funkcionisanje zatvorskog sistema i ostvarivanje cilja i svrhe izrečene krivične sankcije moguća je samo u pravno uređenom sistemu gde će svi učesnici tog procesa u potpunosti poštovati usvojene norme i standarde. Izvršenje

⁶² Stevanović, Z. (2005). Kako novim zakonskim rešenjima unaprediti penalni sistem, Kazneno zakonodavstvo: progresivno ili regresivno rešenje, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str.513.

krivičnih sankcija je veoma složena i društveno odgovorna delatnost u kojoj se svakodnevno dešavaju najraznovrsniji životni izazovi. Zbog tih osobenosti zatvorskog sistema, poštovanje normi i standarda je najsigurnija garancija ostvarivanja principa zakonitosti, kao jednog od osnovnih načela sistema izvršenja krivičnih sankcija. Domaće zakonodavstvo u oblasti izvršenja krivičnih sankcija je u značajnom obimu usklađeno sa međunarodnim zakonodavstvom i standardima u toj oblasti, ali je, zbog nedovršenog definisanja podzakonskih akata, u značajnom obimu neprimenljivo. Zbog toga su u delimičnoj primeni propisi koji su doneti na osnovu predhodnih zakona zbog čega dolazi do nesuglasja u tumačenju i primeni određenih zakonskih rešenja. Takođe, jedna od karakteristika našeg sistema izvršenja krivičnih sankcija je i to što se često menjaju zakonska rešenja, vrše izmene i dopune upravo donetih zakona, osnovni zakon se nadograđuje drugim zakonom koji reguliše gotovo ista pitanja koja su u osnovnom zakonu razrađivana i sl. Tako prenormiranje u praksi izaziva zabunu i nejasnoće kako u tumačenju tako i u primeni zakonskih rešenja. Zatvorska administracija u takvim slučajevima nije sigurna u ispravnost sprovođenja pojedinih normi, a veći broj izvršilaca nije upoznat sa novim promenama. Nesigurnost i nejasnoća u primeni normi dovodi, između ostalog i do neprincipijelnog zahteva službenih lica prema osuđenim licima, do povlačenja u zahtevima za poštovanje kućnog reda; osuđenima se uskraćuju određena prava kao posledica neznanja i sl. Takve okolnosti su pogodne za anarhičnost ili uskraćivanje ljudskih prava licima lišenih slobode.

Za potpuno definisanje sistema izvršenja krivičnih sankcija i za efikasno funkcionisanje zatvorskog sistema neophodno je potpuno normiranje oblasti sa jasnim zahtevima u poštovanju utvrđenih standarda ponašanja i osoblja zavoda i lica lišenih slobode. Ukoliko svaka strana zna svoje obaveze, prava i ovlašćenja i istih se pridržava, zatvorski sistem može uspešno da ostvari svoju funkciju. U protivnom, stalno se dešavaju incidenti, stanje u zatvoru je napeto, nezadovoljstva su izražena, interpersonalni odnosi su loši, nema poverenja između osoblja i osuđenika, a odbrabeni mehanizmi se razvijaju i kod osoblja i kod osuđenika. Takvo stanje nije pogodno za ostvarivanje najminimalnijih ciljeva procesa resocijalizacije osuđenih lica. Nažalost, toga svega ima u našem zatvorskom sistemu, koji je, zasigurno, u ozbiljnoj krizi.

LITERATURA

- (1) ADELMO, M., ENRICO, I. (2000) *Criminal Justice Systems in Europe and North America*, Helsinki, Finland.

*Zbornik IKSI, 1-2/2009 – Z. Stevanović
„Normativno uređenje izvršenja krivičnih sankcija
i zatvorskog sistema u Srbiji”, (str. 167-182)*

- (2) ATANACKOVIĆ, D. (1988) *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- (3) BEJATOVIĆ, S. (2000) *Usklađenost zakona o izvršenju krivičnih sankcija u Jugoslaviji sa međunarodnim konvencijama i deklaracijama o položaju i statusu lica lišenih slobode*. Beograd: Reforme sistema izvršenja krivičnih sankcija.
- (4) DAVIDOVIĆ, D. (1997). *Značajne karakteristike sistema izvršenja krivičnih sankcija u oblasti klasifikacije ustanova i osuđenih lica u nekim razvijenim zemljama Zapada*. Beograd: Udruženje za penologiju Jugoslavije.
- (5) *Evropska zatvorska pravila, (1990) Penološke teme*
- (6) IGNJATOVIĆ, Đ. (2006) *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*. Beograd: Pravni fakultet.
- (7) JOVAŠEVIĆ, D., STEVANOVIĆ, Z. (2008) *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (8) KONSTATINOVIĆ-VILIĆ, S., KOSTIĆ, M. (2006) *Izvršenje kazni i drugih krivičnih sankcija u Republici Srbiji*. Niš: Sven.
- (9) KONSTATINOVIĆ-VILIĆ, S., KOSTIĆ, M. (2006) *Penologija*. Niš: Sven.
- (10) LOPEZ R., (1960) *Delatnost Ujedinjenih nacija na sprečavanju kriminaliteta i na polju postupanja sa izvršiocima krivičnih dela: Arhiv za pravne i društvene nauke: 167-177*
- (11) MARIĆ, B., BULATOVIĆ, I. (2004) *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje penologa Srbije.
- (12) MRVIĆ-PETROVIĆ, N. (2007) *Kriza zatvora*. Beograd: Pravna biblioteka.
- (13) SOKOVIĆ, S. (2006) *Novo kazneno zakonodavstvo i međunarodni standardi-zabrana torture, mučenja, nehumani i ponižavajući postupci kažnjavanja. U: Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*: Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
- (14) SOKOVIĆ, S. (2008) *Osnovne karakteristike izvršenja krivičnih sankcija izrečenih maloletnim učiniocima krivičnih dela, U: Krivično pravna pitanja maloletničke delikvencije*: Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
- (15) SOKOVIĆ, S., (2008) *Izvršenje krivičnih sankcija*, Pravni fakultet u Kragujevcu: Beograd-Kragujevac: Službeni glasnik.
- (16) STEVANOVIĆ, Z. (2005) *Kako novim zakonskim rešenjima unaprediti penalni sistem, U: Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.

- (17) STEVANOVIĆ, Z. (2006) Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema, U: *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (18) STEVANOVIĆ, Z., (1999) Mogući pravci razvoja zakonodavstva o izvršenju krivičnih sankcija i njihove osnovne karakteristike. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*: 39-48.

NORMATIVE PLANNING AND EXECUTION OF CRIMINAL SANCTIONS IN SERBIAN PRISON SYSTEM

In this paper has been analyzed normative conditions of the system of execution of criminal sanctions and prison system in Serbia, as well as the most important international conventions, declarations and rules that define standards in the treatment of persons deprived of their freedom. Positive analysis of legal norms, which is a system of enforcement of criminal sanctions, and prison systems, structured, it was found that there are ten laws that this area, the direct or indirect way, and that is defined on the basis of these laws, it is necessary to pass thirty-three secondary acts. Of the required thirty-three secondary legislation, the competent Ministry of Justice has now produced 19, and 14 more missing documents that would completed normative systems and arranged the execution of criminal sanctions. In the positive norms that regulate the area of enforcement of criminal sanctions, implemented all solutions and the most important international standards in this area. Problems arise because of incomplete normative planning of our system, which is the reason that a modern legal solutions are non applicable in penological practice.

KEY WORDS: criminal sanctions / normative regulation / the prison system / international standards / persons deprived of freedom / the prison crisis

OD HISTERIČNOG KA NEKRIMINALNO PSIHOPATSKOM: HISTRIONIČNI POREMEĆAJ LIČNOSTI*

Leposava Kron*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U ovom kratkom tekstu autor analizira fenomenologiju, patogenezu i DSM-IV kriterijume za postavljanje dijagnoze histrioničnog poremećaja ličnosti i definiše neke od mogućih diferencijalno-dijagnostičkih dilema kao i varijacije histrioničnog poremećaja. Pozicija ovog poremećaja u psihopatološkom prostoru mogla bi se odrediti tačkom konvergencije histeričnog i nekriminalno psihopatskog poremećaja ličnosti.

KLJUČNE REČI: histrionični poremećaj ličnosti / oblici histrioničnog ponašanja / dijagnostički kriterijumi

1. FENOMENOLOGIJA I PATOGENEZA

Etimologija reči **histrioničan** upućuje na grčku reč **hystrion** što znači glumac i već eo ipso mnogo govori o načinima na koji se ovaj poremećaj ispoljava. Osobi koja od tog poremećaja pati neophodno je stalno prisustvo publike i neprekidni aplauzi da bi mogli adekvatno da funkcionišu u svakodnevnom životu.

Histrionični poremećaj ličnosti najčešće se ispoljava kao nezrelost, *selfocentričnost* (self-centeredness), ekscesivno privlačenje pažnje, manipulativnost i zavodničko ponašanje (seductiveness). Takve osobe su preterano dramatične u svom nastupu (facijalna ekspresija, gestovi,

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: bebakron@gmail.com

mimika, držanje, postavljanje tela u prostoru, način govora) sklone intenzivnim i preteranim reakcijama u interpersonalnim komunikacijama. Veoma često se teatralno uživljavaju u arhetipske uloge prinčeva i princeza, magova, mudraca ili žrtava (Reber, 1995, p.338).

U izuzetno retkim slučajevima histrionična ličnost može ući u akutne psihotične epizode (brief reactive psychosis) posle čega osoba ulazi u dobru remisiju u kojoj dolazi do povlačenja psihotičnih simptoma i ona ponovo postaje funkcionalna (op.cit., p.351).

Većina referentnih autora (Campbell, 1996, Millon, 2004 etc.) kao ključne atribute histrionične ličnosti ističe: upadljivu sujetu, egocentričnost, privlačenje pažnje, sklonost dramatisaciji, preuveličavanju i teatralnom ponašanju. Skloni su neobičnim iskustvima i eksperimentisanju (sensation seeking persons) i obično su hiperaktivni i fizički i verbalno (overtalkativeness). Mogu biti sugestibilni, meki, kokeetni, umiljati i ljubazni u interpersonalnim situacijama koje procenjuju kao važne za svoje ciljeve; u drugačijim okolnostima mogu ispoljiti preteranu meru bahatosti, arogancije i odsustvo osećaja za druge. Generalno, histrionične osobe se ponašaju u skladu sa ulogom koju su sebi namenili u konkretnoj dramskoj sceni.

Seksualno provokativno i seduktivno ponašanje je kod histrioničnih ličnosti kompulsivno (ergo, odvija se nezavisno od spoljašnjih okolnosti, već po mehanizmu unutrašnje prisile), iako mogu postati anksiozni, hladni i nezainteresovani kada procene da su uspešno odigrali ulogu u sceni *traumatskog zavođenja*. Histrionične ličnosti su razdražljive, enervantne i imaju nisku frustracionu toleranciju; emocionalno su nestabilni i nesigurni (što uglavnom uspešno prikrivaju maskom preterane sigurnosti i samopouzdanja) i uglavnom nisu svesni svojih unutrašnjih osećanja niti su u dobrom kontaktu sa samim sobom i svojim potrebama.

Koliko god se trudili ili uspevali da budu u centru pažnje i da dominiraju u različitim interpersonalnim i socijalnim situacijama – oni gotovo nikada ne vladaju svojim unutrašnjim psihološkim prostorom (Kron, 2002) Na intrapsihičkom planu takve osobe su obično disforične (sniženog afekta, nezadovoljne sobom i svetom, čak i nesrećne i sklone depresivnom stavu prema životu) emocionalno neusklađene, nesposobne za ljubav, bliskost i više emocije i, paradoksalno u odnosu na utisak koji žele da ostave, sklone samopotcenjivanju.

Matrica ponašanja histrioničnih ličnosti u međuljudskim transakcijama uglavnom je manipulativna. U ekstremnim slučajevima prema ljudima

imaju instrumentalni odnos (do despotizma) i (zlo)upotrebljavaju ih za ostvarenje svojih sebičnih interesa, zamišljenih ili stvarnih.

Korene ovog poremećaja ličnosti treba tražiti u ranom formativnom periodu (uzrast ispod šeste godine) i ponašanju roditelja koji su nekom bazičnom povredom izazvali osećanje nevoljenosti, odbačenosti, a ponekad i kastracione anksioznosti (prema Freudu). Usled nesposobnosti da se adekvatno izbore sa zastrašujućim unutrašnjim stimulusima, često su skloni represivnom ponašanju prema okolini.

U klasičnoj psihoanalizi (Freud, 1914) konflikti kod ovakvih osoba tumače se incestnim porivima u genitalnoj fazi razvoja ili čak frustracijama na ranijem, oralnom stupnju razvoja. Histrionične osobe često mogu biti veoma uspešne i ponekad za okolinu neprijatno prodorne i kompetitivne; Adler (1990) to tumači potrebom da se prevaziđe i kompenzuje trauma iz ranog uzrasta.

Za razliku od psihoanalitičkog objašnjenja patogeneze histrioničnog poremećaja ličnosti, rajhijansko učenje ističe značaj blokiranog besa unutar ličnosti što dovodi do formiranja takvog *karakternog oklopa* (Reich, 1973) i inhibicije spontanosti.

2. PODVRSTE HISTRIONIČNOG POREMEĆAJA LIČNOSTI

Millon (2004) i Millon i Grossman (2007) su na osnovu kliničkih studija slučaja identifikovali šest tipova histrioničnog ponašanja:

- 1) **Teatralno histrionični tip** koji je ekstremno dramatičan ili melodramatično - romantičan i zahteva konstantnu pažnju okoline
- 2) **Infantilno histrionični tip** koji ima neke karakteristike graničnog poremećaja ličnosti (borderline)
- 3) **Živahno histrionični tip** koji u sebi sintetizuje crte zavisnosti i crte kompulsivnog ponašanja
- 4) **Zahtevno histrionični tip** koji ispoljava kompulsivne crte kao i crte zavisnosti
- 5) **Konfliktni histrionični tip** koji ima negativističke (pasivno-agresivne) crte
- 6) **Lukavo histrionični tip** koji ispoljava antisocijalne crte.

3. DIJAGNOSTIČKI KRITERIJUMI I DIFERENCIJALNO DIJAGNOSTIČKI ZAKLJUČAK

Prema Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (American Psychiatric Association, 2000) histrionični poremećaj ličnosti (histrionic personality disorder, HPD) okarakterisan je ekscesivnom emocionalnošću (razdražljivošću) i potrebom za privlačenjem pažnje. Simptomi se javljaju u ranom odraslom dobu i prisutni su u različitim kontekstima:

- (1) osoba se oseća nelagodno u situacijama u kojima nije u centru pažnje
- (2) interakcije sa drugima su okarakterisane neadekvatnim seksualno seduktivnim ili provokativnim ponašanjem
- (3) ispoljavaju brze promene raspoloženja i uglavnom površne emocije
- (4) konzistentno skreću pažnju na sebe svojom fizičkom pojavom
- (5) stil govora je teatralan, ekscesivno impresionistički i siromašan detaljima
- (6) sklonost dramatičnim, autodramatičnim, teatralnim i preteranoj ekspresivnosti u emocijama, gestovima i držanju
- (7) sugestibilnost i podložnost uticajima drugih osoba ili okolnostima
- (8) sklonost ka tretiranju svojih odnosa sa drugim ljudima na intimniji način nego što oni to objektivno jesu.

Za pouzdano postavljanje dijagnoze histrioničnog poremećaja ličnosti potrebno je prisustvo najmanje pet od osam navedenih indikatora.

Kod histrioničnog poremećaja ličnosti, za razliku od graničnog (Borderline Personality Disorder, BPD), nema trajnog osećanja praznine, difuznog identiteta niti čestih kratkih psihotičnih epizoda karakterističnih za granični poremećaj ličnosti.

U odnosu na narcistički poremećaj ličnosti (Narcissistic personality Disorder, NPD), osobe sa histrioničnim poremećajem su toplije i ljubavnije i kod njih je dominantnija potreba za pripadanjem od potrebe za narcističnim samouznošenjem i važnošću. Poslednja dva komentara relevantna su za situacije diferencijalno dijagnostičkih dilema u slučaju histrioničnog poremećaja ličnosti. Generalno, moglo bi se zaključiti da bi se pozicija ovog poremećaja u psihopatološkom prostoru eventualno mogla odrediti tačkom konvergencije histeričnog i nekriminalno psihopatskog poremećaja ličnosti.

REFERENCE

- (1) ADLER, A (1990) *Poznavanje čoveka*. Novi Sad: Matica srpska.
- (2) AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV)*. Washington, DC: Author.
- (3) AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. (2000) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed., rev.)*. Washington, DC: Author.
- (4) CAMPBELL, R.J. (1996) *Psychiatric Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- (5) FREUD, S. (1914) On narcissism: and introduction. In: *Collected papers, IV (1971)*. London: Hogarth Press.
- (6) KRON, L. (2002) O histrioničnom poremećaju ličnosti. U: *Psihopatija i kriminal* (ur. K. Momorović i D. Popović): 67 - 71. Leposavić: Univerzitet u Prištini.
- (7) MILLON, T (2004) *Masters of the Mind*. Hoboken: John Wiley and Sons
- (8) MILLON, T and Grossman, S (2007) *Resolving Difficult Clinical Syndromes: A Personalized Psychotherapy Approach*. Hoboken: John Wiley and Sons.
- (9) REBER, A. (1995) *Dictionary of Psychology*. New York: Penguin Books.
- (10) REICH, W. (1973) *The Function of the Orgasm*. New York: Farrar, Straus & Giroux, Inc.

FROM HYSTERICAL TOWARD NONCRIMINAL PSYHOPATIC: THE HISTRIONIC PERSONALITY DISORDER

In this short analysis author discuss phenomenology, pathogenesis and DSM-IV criteria for diagnostic assessment of histrionic personality disorder and defines some of differential diagnostic dilemmas as well as variations of histrionic behavior. The position of this disorder in psychopathological space could be determined by point of convergence hysterical and noncriminal psychopathic personality disorder.

KEY WORDS: histrionic personality disorder / variations of histrionic behavior / diagnostic criteria

Zbornik

Originalni naučni rad

Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2009/ Vol. XXVIII / 1-2 / 189 - 196

UDK:
ID broj:

EKOLOŠKA ORIJENTACIJA PRAVA - OŽIVLJAVANJE ANTIČKE U SAVREMENOJ MISLI*

Vladan Joldžić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tekst "Ekološka orijentacija prava - oživljavanje antičke u savremenoj misli" analizira filozofske ideje: Apolodora, Zenona, Epikura, Aristotela, Platona i njihov uticaj na oživljavanje i pravce razvoja savremene misli etike i prava u zaštiti ekoloških vrednosti, kako na nivou nacionalnih zakonodavstava, tako i međunarodne zajednice, upravo kao materijalno-pravne osnove i za razvoj ekološkog kaznenog prava.

KLJUČNE REČI: Antička filozofija / glavni filozofi / osnovne antičke ideje ekološkog prava / kazneno-pravna zaštita ekoloških vrednosti / oživljavanje antičke misli o ekološkoj etici i pravu

U vremenu što teče, bremenito sve složenijim problemima demografskog, ekonomskog i socijalnog karaktera, upravo njih radi sve je ubrzaniji razvoj specijalističkih i subspecijalističkih znanja. Njihovo množenje i usložnjavanje većinu čak i učenih ljudi u stanju je da zavede: da uoče samo pojedina od pitanja koja pred nas postavi stvarnost i to kao pitanja aktuelnog trenutka a ne trajanja. Otuda su mogući i pogrešni odgovori. Oni valjani na užem arealu u datom trenutku, valjani posmatrano iz jednog ugla, a već iz drugog ne. Na ovo u poslednjih par decenija ukazuje jedan manji broj učenih, ali

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: vladanj@eunet.rs

nedovoljno enciklopedijski orijentisanih poslenika tehnoloških, medicinskih, tehničkih i njima srodnih nauka. Polazeći od ovakve ograničenosti strukovnog poimanja uz pogrešno shvatanje da brojna ekološka pitanja svoj start iskazuju u nama najbližim godinama, najčešće nastupaju sumorno-vizionarski¹. A da li je uistinu tako ili, možda, ekološka politika i ekološko-praktička orijentisanost ima svoj dublji koren i trajniju budućnost? U odgovoru na ovo pitanje smatramo da valja ukazati da već vekovima postoji snažna interakcija *homo sapiens*-a i ekos-a. U ovom naporu moramo ići dalje i dublje od dela svog poimanja plasiranog u knjizi *Ekologija i etika*², dograđujući je produktima viševekovne, po najpre starogrčke ideje. Naročito produktima uma IV i III veka pre nove ere, mišlju: Zenona, Hrizipa, Apolodora i, ponajviše, Platona i Aristotela. Upravo uočavajući i u našem vremenu prisutnu svežinu, integrativnost i kvalitet ispoljenog uma, koju savremena biološka nauka - ekologija, razrađuje i dvostrano prilagođava: a.) aktuelno iskazanim problemima, i b.) mogućnosti poimanja od strane političkih i pravnih nauka, da bi one društvu stvorile legitimna, legalna, a istovremeno realna pravna sredstva namenjena zaštiti elemenata ecos-a.

Moramo da naglasimo kako još filozofska misao Grka uočava, te zbog toga i razvija shvatanje da je priroda međuzavisna celina, unutar koje čovek nije gospodar, kako je to često, od Aristotela do savremenih mislilaca isticano, već samo njen sastavni deo. Istina: Umom obdaren. Upravo da bi mogao da se razvija u saglasnosti sa prirodom. Otuda da je čovekov cilj i najviši etički ideal: Život u saglasnosti sa prirodom³. Samim tim kako ističe Zenonov učenik Hrizip, da je "život sa vrlinom isto što i živeti u saglasnosti sa prirodom, jer, naše su prirode delovi prirode celokupnog kosmos-a". "Etička poruka ovog stava je: uzdržavanje čoveka od svake akcije koju brani ili ne dopušta jedan zakon zajednički za sve u prirodi. Taj zakon je diktiran umom prirode, odnosno univerzuma⁴". Zakonom ljudskim umom spoznat. Po shvatanju helenskih filozofa, kako ove, stoičke, tako i epikurejske orijentacije, priroda nije stvorena isključivo radi čoveka niti je *homo sapiens* biće iznad prirode. Kako to sažeto kaže sam Epukur⁵: "Kiša ne pada radi živih bića, niti rastu plodovi radi čoveka, već se sve to

¹ Vidi bliže: Maedows, Behrens & Donell: *The Limits to Growth*, A Potomac Associates Book, New York; [1972].

² Vidi bliže: Joldžić dr Vladan: *Ekologija, pravo i etika* unutar Dr Vladan Joldžić, dr Vukašin Pavlović, dr Andrej Kirn: *Ekologija i etika*; str. 81.-95.; Eko centar; Beograd [1996].

³ Zenon: *O prirodi čovekovoj*.

⁴ Vukašin Pavlović; unutar: *Ekologija i etika*; str. 12; Beograd; [1996.g.].

⁵ Grčki filozof, živeo je u vremenu 341.- 271. g. pre nove ere.

dešava po prirodnoj nužnosti⁶". Razvićem uma, obogaćivanjem saznanja, čovek otkriva ove nužnosti i postiže mogućnost da se, na svoju korist, prema njima orijentiše. Otuda i da prema postignutom saznanju formira svoje političke stavove i iz njih iznikle zakone. U tom smislu ideje: Zenona, Hrizipa i Epikura temelj su i *predecessor* Hegelovom, više od dva milenija mlađem, shvatanju stvarnosti, odnosno, apsoluta, što znači ideje, dakle: Uma, i njegovog razvića postanjem (Verden) i u svetu politike i prava, uz logičko povezivanje sa prethodećom umnom baštinom Platona⁷, pre svega doktrinom objektivnih ideja, tako jasno iskazanom na mnogim mestima unutar njegovog remek dela: *Zakoni*. Rasprave koja je toliko pre rimskih pravnika ukazivala na proces saznanja *prirodnog prava*, i ustanovljavanje onoga što će se u Rimu nazvati *ratio civilis* i *ratio naturalis*.

Platon ističe da je "svrha svakog zakonodavstva celokupna vrlina⁸", ali pri tom ne propušta da ukaže da u svojoj ukupnosti živeće "pravo predstavlja ono što je korisno jačemu⁹", te da "zakone, u državi uvek donosi onaj deo društva koji je na vlasti¹⁰". Time on sažeto opisuje političko-pravnu stvarnost kakva vlada i danas, ne samo na državnom već i "nadržavnom", a ne samo klasičnom međunarodno-pravnom planu¹¹.

Ne slažući se sa razvojem prava kao državnog, ali isključivog produkta jačeg, zalažući se za njegovo postanje iz ideje *usklađene sa prirodom*, Platon svoju misao koncizno, ali visoko kvalitetno, plasira kada govori o materiji koju danas obrađuju ekološka politika i ekološko pravo. Posvećujući svoju misao razvoju prava koje bi štitilo zemljište ukazuje na "osobitosti pojedinih mesta u prirodi" te da se "zakoni... ne smeju donositi u suprotnosti sa tom činjenicom". Upozorava da su "jedna... mesta neprikladna ili probitačna zbog svakojakih vetrova i sunčane žege, druga zbog vode, neka opet, zbog hrane koja se svakodnevno dobija iz zemlje¹²". Otuda, ukazuje, valja "ograđivati ona mesta gde voda otiče,

⁶ Parafrazirano prema: Andrej Kirn: *Od antropocentrične ka ekocentričnoj etici*; Ekologija i etika; str. 158.

⁷ Platon, grčki filozof, živeo u vremenu 427. - 347. g. pre nove ere.

⁸ Platon: *Zakoni*; BIGZ; redakcija: Kultura; Beograd; 1971.g.; *Knjiga I*; str. 13.

⁹ Ibid: Atinjanin; *Knjiga IV*; str. 143.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Sagledajmo samo razvoj Evropske Unije - uistinu nadržave u procesu pravnog narastanja i razvoja. Otuda smo slobodni da upotrebimo ovaj izraz. O razvoju prava Unije kao specifične nadržavne konstrukcije vidi bliže: Joldžić Vladan: *Ekološko pravo države u tranziciji – primer Srbije*; str. 158.- 161.; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2007.g.

¹² Platon: *Zakoni*; *Knjiga V: Uticaj zemljišta*; str. 194.-195.

da bi niža mesta mogla upijati i zadržavati kišnicu i na taj način za sva polja i zemljišta koja leže u nizini stvarati vrela i izvore, i tako one krajeve koji su najviše izloženi suši pretvarati u krajeve sa najviše vode i bogato natopljene vlagom¹³”.

U Knjizi VIII Zakona Platon, kroz usta Atinjanina, najjasnije iskazuje svoj istovremeno ekološko-politički i ekološko-pravni pristup: "Od svega što je vrtovima neophodno potrebno voda je najvažnija stvar, ali se i najlakše može zagaditi. Jer ni zemlja ni sunce ni vetrovi koji u zajednici s vodom hrane sve što je niklo iz zemlje ne mogu se pokvariti trovanjem, ne mogu se odvesti na drugo mesto niti ukrasti, dok je priroda vode takva da je sve ovo moguće. Zato joj je potreban zakon-pomoćnik (da bi je zaštitio). I zato neka taj zakon glasi ovako: "Ako neko namerno upropašćuje tuđu vodu, bilo izvorsku ili skupljenu, trovanjem, odvođenjem jarkom ili krađom, neka oštećeni podnese tužbu... Kome bude dokazano da je zatrovao vodu mora platiti oštetu, a uz to i očistiti izvore i rezervoare tačno prema propisu koji će tumači zakona doneti u svakom pojedinačnom slučaju u vezi sa čišćenjem vode¹⁴".

Iz izloženih citata lako je uočljivo da je već Platon zaštitu onoga što danas nazivamo ekološkim vrednostima gledao kao proizvod političke volje (ekološke politike) da se izgrade norme upravo namenjene njihovoj zaštiti, a samo pravo je posmatrao dvostrano: Kao građevinu sastavljenu od dva elementa - *prirodnog* i *pozitivnog* prava, pri čemu je njihov odnos percipirao kao odnos prava kome je izvor *priznata priroda* i onog formiranog normama, dakle: zakonima¹⁵. Takođe i da je svaki konstitutivni element pozitivnog prava posmatrao kao tvorevinu političkog života čoveka, stvorenu onog momenta kada se društvo našlo u takvoj situaciji koja budi svest da mora da se organizuje da bi opstalo¹⁶. Upravo iz razloga svog množenja, te samim tim i otežavanja uslova preživljavanja na prostorima bivstva. Velikome misliocu bilo je sasvim jasno da su znanje i neorganizovanost jedno drugom suprotni, a da je organizovanost društva (politički život i izgrađenost prava i pravnih struktura) nešto što je potrebno da bi se preživelo. Uvideo je da se, upravo izazovom uslova,

¹³ Ibid: Knjiga VI; Čuvari zemljišta; str. 212.

¹⁴ Ibid: Knjiga VIII; 845 pod E; str. 343. Inače, to mora biti naglašeno, pod uticajem ovih stavova Platona, potom praktično identičnih kod Aristotela, njihovi savremenici začeli su proces donošenja zakona namenjenih zaštititi šuma, voda i zemljišta.

¹⁵ O ovome vidi šire: dr Slavoljub Popović: O pravnoj državi - neka razmatranja; str. 57.; Beograd; 1995.;

¹⁶ O ovome vidi šire: Joldžić V: Ecology and Society; *Ekologija; Sereies: ACTA BIOLOGICA IUGOLAVICA*; No 33/1998.; p. 471 – 475.

mora uvek ići na razvoj takvih normi koje u datom trenutku čoveku stvaraju mogućnosti sinhronizacije zajednice u kojoj živi, odnosno, više njih, sa prirodom, i na osnovu toga da preživi i ide dalje¹⁷. Time je on postavio temelje pristupu koji upravo u savremenoj ekološkoj stvarnosti, posebno na međunarodnom planu, sve više dobija na težini. Razlog ovome leži u činjenici da smo na globalnom nivou došli do takvog nivoa množenja - s jedne strane, odnosno, tehnologija, opterećenosti i iskorišćenosti resursa - sa druge, da se upravo toga radi neki novi principi opšte-društvene organizacije moraju da razvijaju, dosta različiti od onoga već vekovima stvaranih.

Ono što je u sagledavanju *naturae* i razvoju ekološke politike i njenog osnovnog alata – prava, interesantno, jeste činjenica da smo, posmatrajući čovekovo delovanje na okolinu, sve do skora videli, čak veoma precizno, pojedinačna zagađenja vazduha, vode, zemljišta, napad na pojedine biološke vrste, a da smo tek zadnjih dvadesetak godina razvijali društvenu svest o tome da je ekos međuzavisna celina. Celina danas shvaćena potpunije od Hekelovog viđenja¹⁸, mada u modernoj nauci njime začeta. Pokrenuti su procesi buđenja ekološke svesti, koja je doprinela buđenju ekološke politike¹⁹, a samim tim i razvoja ekološkog prava: Naučne i regulatorne pravne grane što tretira ekos u njegovoj celosti. Pri tom za umove Berklija, gde su ove ideje savremenog doba razvijane, kao kompleksna celina, ekološka politika i njen glavni alat - ekološko pravo, ni do danas nije iz interesa ekos-a formirana i njima orijentisana tvorevina, već je potpuno antropocentrično modulisana građevina u razvoju. Ukoliko bi u ovom antropocetizmu išli *ad infinitum* sasvim sigurno da ne bismo zaštitili ni čoveka a ni prirodu. Upravo kako su

¹⁷ Tojnbi Arnold: *Istraživanje istorije*; gl. II - *Rađanje civilizacija*; str. 169.; Prosveta; Beograd; [1970].

¹⁸ Haeckel Ernest: *Historia Naturae*; [1866. g.].

¹⁹ Koja je, mada će to mnogima zvučati neverovatno ili čudno, postojala i u ranijim vekovima, da bi je jednog momenta procesi ekonomskih razvoja država „uspavali“. Primer zakona koji, pre svih, vrši i ekološko-zaštitne funkcije na prostorima srpskog naroda u srednjem veku je „Zakon o rudnicima“ Despota Stefana Lazarevića, verovatno donet godine 1417.g. Vidi bliže: Nikola Radojčić: *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, str. 20.; izdanje SANU; Beograd; [1962.g.], i Joldžić Vladan: *Ekološko pravo*; str.: 300. - 301.; izdavač: Univerzitet Singidunum; Beograd; 2008.g. Zakon koji je poslužio kao uzor stanovnicima grada Novo Brdo, za formulisanje tekst predloga: „Zakon Novog Brda“. Isti Predlog su uputili Despotu Stefanu, a on ga je proglasio važećim Zakonom. O ovome je još u devetnaestom veku dosta detaljno pisano u evropskoj nauci. Navedimo samo knjigu Konstantina Jirečeka: „Rudarstvo u Srbiji i Bosni u srednjem veku [Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des mittelalters; Abhandlungen der Konigl. Bohm. Ges. Der Wissenschaften, VI Folge, 10. Band, Wienn [1879]“.

to još stoici ukazivali, a 72 savremene discipline što doprinose ekologiji veoma precizno dokazuju²⁰.

Veliki um Arnolda Tojnbija, kao sociologa i istoričara, u delu čiji su prvi tomovi napisani pre više od sedamdeset godina, dao je osnove ideja danas aktuelne misli. Misli koju više ne krasi kruti antropocentrizam. Razmišljajući o tome kako se stvaraju ljudska društva, kako su se neka razvijala²¹, prilagođavajući se negostoljubivosti sredine življenja, savlađujući je, a ipak nestala, došao je do zaključka da su se pojedina od njih i na teritoriji Latinske Amerike, ali i Mesopotamije, degradirala i razložila, ne zbog rata, nego zbog toga što su svojim *neadekvatnim - prekomernim iskorišćavanjem prirode*, preteškim uticajem na nju, doveli, na nivou tadašnje tehnologije, okolinu na nivo za njih neiskoristiv, što je neizbežno vodilo do loma²². Loma iskazanog kroz nemogućnost dalje poljoprivredne proizvodnje na gusto naseljenom i u visokoj meri urbanizovanom području²³. Prekoračena je granica *samoobnavljanja životne sredine*.

Ono na šta je svojom knjigom Tojnbi ukazao, misleći na budućnost, jeste strah da ne ponovimo istu grešku. Grešku u odnosu prema prirodi, tako pogubnu za čoveka, na koju su još stoici ukazivali, a on je tako maestralno dokazao svojim istraživanjem istorije. Hoćemo li, odgovarajući izazovu zadatka preživljavanja, time izvršiti globalni pritisak na prirodu? Njegovih razmišljanja o prirodi, izazovu i civilizacijskom odgovoru, setili su se poslenici političkog života – pravnici, zadnjih tridesetak godina i počeli da deluju. Upravo zarad adekvatnog očuvanja onih elemenata bez kojih čovek kao misleće - produkujuće biće i ne može opstati. Došlo je do razvoja ekološko-političkih ideja, njihovog "trijerisanja" pod dejstvom politizovane javnosti, formiranja prvih obuhvatnijih ekološko-političkih programa, te, upravo na bazi njih, stvaranja niza njihovim ciljevima namenjenih normi. Te u početku stvorene pravne konstrukcije sam u

²⁰ O ovome vidi šire: Savić dr Ivo: *Ekologija i zaštita životne sredine*; str. 6.- 13.; u: V kongres ekologe Jugoslavije - Plenarni referati; Beograd; [1996.]. Joldžić Vladan: *Ekološka politika – od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava*; str. 61. – 62.; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2008.g.

²¹ Tojnbi Arnold: *Istraživanje istorije; Gl. II - Rađanje civilizacija - Izazov ljudske sredine*; str. 157. i dalje; Prosveta; Beograd; [1970.].

²² Primera radi Majanske i Andske civilizacije. O ovome vidi šire: dr Ivica T. Radović: *Ekološko obrazovanje i zaštita životne sredine*; V kongres ekologe Jugoslavije - plenarni referati; str. 82.-83; kao i Somervel D. K.: *Istraživanje istorije - dodatak*; unutar: Tojnbi Arnold: *Istraživanje istorije*; str. 522. i 523.

²³ Npr.: *Indijske civilizacije na Cejlonu*; Somervel; str. 523.

svojim ranijim tekstovima nazvao "ekologiziranim normama" zato što su u osnovi rešavale kakva neekološka, najčešće ekonomska pitanja. Recimo: odnosa privrednika prema šumama, rudnom blagu kao ekonomskoj vrednosti, energetici slivova, pitanja pomorskog saobraćaja i druga. Radeći taj svoj posao, ove su pravne tvorevine počele paralelno, korak po korak, da dolaze do čisto ekoloških problema, upravo kako su to ekološko-politički životi država sve jasnije artikulirali i zahtevali²⁴, rešavajući ih sve dublje i efikasnije, kako na nacionalnom tako i međunarodnom nivou, ali, još godinama pretežno ne kao svoj primarni zadatak, niti u potpunosti²⁵. Upravo iz tog razloga nedovoljnosti i neadekvatnosti dolazi početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka do razvoja ekološko-politički orijentisane svesti - svesti da je potrebno stvoriti raznovrsna pravna pravila i mehanizme, kojima će se tretirati isključivo ekološka pitanja²⁶. Istovremeno se uviđa da se isti problemi iskazuju i na globalnom nivou, te da nisu rešivi samo od strane jednoga, ma koliko god bilo razvijeno društvo, a i nisu rešivi ukoliko ne dođe do saglasnosti volja dva ili više društava²⁷. Iz tog razloga pristupa se, sve češće i produbljenije, tretiranju čisto ekoloških pitanja kroz zajednički doprinos suverenih država. Začet je proces izgradnje ekološke politike na međunarodnom nivou, takođe i institucija preko kojih se ona može legitimno, legalno a kvalitetno da usavršava – razgranava i specijalizuje, usmerava ka konkretizovanim problemima: mora i okeana, vazduha, ozonskog omotača, zračenja, otpada, posebno opasnih otpada, klime... Time je uspostavljen i temelj za izgradnju čitavih serija međunarodnih ugovora, od bilateralnih, preko trilateralnih, do regionalnih i onih globalnog karaktera, kojima se rešavaju kakva isključivo ekološka pitanja. Ovim se tekstovima, kao produktima jasno iskazane ekološko-političke volje država, postepeno formira i čitav niz novih pravnih pravila u skladu sa kojima se valja da postupa naspram elemenata ekos-a. Drugim rečima, formiraju se legislativne ekološke konvencije. Sa aspekta poslenika na polju zaštite životne sredine ovo je

²⁴ Dobar primer ovome je osnovni ekološko-politički dokument SAD: *National Environmental Policy Act of 1969* (NEPA).

²⁵ O ovome vidi šire: Joldžić dr Vladan: *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti - II izmenjeno i dopunjeno izdanje*; poglavlje *Mogućnost razvoja sistematizovane ekološko-pravne zaštite*; str. 112.-120.; Beograd; 1995. i dr Vladan Joldžić: *O pravu životne sredine i mogućnostima njegovog razvoja - I deo*; str.; 9.; *Ecologica*; No 7; 3/1995;

²⁶ O ovome vidi šire u: Joldžić dr Vladan: *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti - II izmenjeno i dopunjeno izdanje*; str. 48.; izdavač: *Ecologica*; Beograd; [1995.].

²⁷ Iskazane kroz međunarodne ugovore: bilateralne, trilateralne i multilateralne. O ovome vidi šire u: Joldžić dr Vladan: *Ekološko pravo države u tranziciji – primer Srbije*; str. 73.- 74.; izdavač: IKSI; Beograd; [2007.g.].

bez daljeg veoma pozitivan, stalno razvijajući proces. Upravo zahvaljujući njemu možemo danas da govorimo o ekološkoj politici i njenom osnovnom sredstvu, ekološkom pravu, kao razvijenoj, vrlo složenoj naučnoj i praktičkoj disciplini, koja sve više stupa u interakciju sa saznanjima prirodnih nauka, snažno iskazujući svoju osobinu razvojnosti.

LITERATURA

- (1) JOLDŽIĆ, V., (2008) *Ekološka politika – od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava*; str. 61 – 62: Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (2) JOLDŽIĆ, V., PAVLOVIĆ, V., KIRN, A. (1996) *Ekologija i etika*. Beograd: Eko centar.
- (3) JOLDŽIĆ, V. (2007) *Ekološko pravo države u tranziciji – primer Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (4) MAEDOWS, BEHRENS & DONELL (1972) *The Limits to Growth*. New York: A Potomac Associates Book.

ECOLOGICAL ORIENTATION OF LAW –REVIVING OF ANTIC CONCEPTS IN ACTUAL THOUGHT

Text "Ecological orientation of law – reviving of antic concepts in actual thought" analyzes antic philosophical reflection connected with ecological problems, works of Apolodor, Hrisip, Zeno of Elea, Plato and Aristotle, and their influence at actual intellectual ecological concepts. Of course at law concepts and legislative efforts express at the levels of states and, at the same time, at the level of international community this forming logical and formal legal base for developing the environmental penal law.

KEY WORDS: Antic philosophy / key philosophers / basic antic ideas of the ecology law / penal law protection of the ecological worth / reviving of antic ideas of environmental ethic and environmental laws

INSTRUKCIJE AUTORIMA

1. Radovi se dostavljaju u elektronskoj formi, na disku ili via email: krinstitut@gmail.com i iksi@sbb.rs
2. Autori se mole da, ukoliko je moguće, dostave apstrakt, naslov i ključne reči i na engleskom jeziku.
3. Autori treba da dostave i naziv ustanove u kojoj su zaposleni kao i email adresu i broj telefona.
4. Neophodni elementi BIBLIOGRAFIJE navode se isključivo sledećim redosledom:
 - ✓ Prezime autora i početno slovo imena;
 - ✓ Godinu izdanja u zagradi;
 - ✓ Za časopise volumen i broj strana, a za knjige mesto izdavanja i naziv izdavača;
 - ✓ NASLOVI KNJIGA i NAZIVI ČASOPISA štampaju se kurzivom.
 - ✓ U Bibliografiji se navode samo one reference na koje se autor članka eksplicitno poziva u tekstu. Ime autora koji se citira navodi se u originalu.
5. Uređivački odbor klasifikovaće članke u sledeće kategorije:
 - Izvorni naučni članci,
 - Prethodna saopštenja,
 - Pregledni članci i
 - Stručni članci
6. Svi radovi se recenziraju
7. Recenzije su anonimne

